

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فصلنامه علمی-تخصصی

جغرافیا و برنامه ریزی فضایی

سال هجتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

این نشریه با حمایت مادی و معنوی اداره کل امور فزنیکی و انشکاده استان چاپ و منتشر می شود.

صاحب امتیاز: انجمن علمی علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی

مدیر مسئول: حمید نظری

سر دبیر: امین الله بالیده

مدیر داخلی: علی هاشمی

اساتید محترم راهنما و ناظر بر چارچوب علمی فصلنامه؛

دکتر داریوش رحیمی، دانشیار و عضو هیئت علمی گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان

دکتر حمید برقی، دانشیار و عضو هیئت علمی گروه جغرافیا، دانشگاه اصفهان

اعضاء هیأت تحریریه:

دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران	حافظ مهدنژاد
دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان	فریاد پرهیز
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان	امین الله بالیده
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور	سید چمران موسوی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	حمزه رحیمی
دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	حجت اله صادقی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	حمید نظری
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	فرزاد کریمی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان	علی افشاری پور
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	رمضان طوسی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	علی هاشمی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	اکبر میراحمدی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	زینب ابراهیمی
دانشجوی دکتری جغرافیا - آب و هواشناسی، دانشگاه اصفهان	عاطفه ابراهیمی
دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی آمایش محیطی، دانشگاه خوارزمی	محمد حاصلی
دانشجوی دکتری جغرافیا طبیعی - ژئومورفولوژی، دانشگاه اصفهان	یوسف آقایی
دانشجوی کارشناسی ارشد آمایش شهری، دانشگاه اصفهان	مرجان شفیعی
دانشجوی کارشناسی ارشد آمایش شهری، دانشگاه اصفهان	فاطمه قاسمی الوری
دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان	سید احمد حسینی نیا
کارشناس ارشد مهندسی مکانیک گرایش تبدیل انرژی، دانشگاه علم و صنعت	همایون عسکری پور

امین الله بالیده

طراح جلد

تقدیر و تشکر:

بدین وسیله کمال تشکر و امتنان خود را از معاونت فرهنگی دانشجویی دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دبیرخانه نشریات و سایر عزیزانی که ما را در این مسیر یاری نمودند اعلام می‌داریم.

چاپ و صحافی:

نشانی: اصفهان، میدان آزادی، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، انجمن علمی علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی.

ارتباط با مجله:

پست الکترونیکی مجله

anjomangeo۹۵@gmail.com

لازم به ذکر است که مطالب درج شده در این مجله نظر مسئولین و همکاران مجله نمی‌باشد و صحت و جهت‌گیری مقالات بر عهده نویسنده یا نویسندگان می‌باشد.

راهنمای تدوین و نحوه ارسال مقاله برای فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی

مقاله در نسخه word ۲۰۰۷ تهیه و ارسال شود.

مقاله همراه همه ملحقات (شکل‌ها، جدول‌ها و ...) حداکثر ۲۰ صفحه باشد.

حاشیه‌ها از طرفین ۲/۵ و بالا و پایین ۳ سانتی متر و تک ستونی باشد.

در نام گذاری، جداول، اشکال و نمودار مجزا شماره گذاری شود.

متن مقاله بایستی قسمت بحث و تحلیل را لحاظ کرده باشد.

ساختار مقاله شامل موارد زیر می باشد.

- ۱- عنوان مقاله به فارسی و لاتین (قلم بی لوتوس ضخیم ۱۶) و نام نویسندگان و وابستگی سازمانی، آدرس ایمیل و تلفن نویسنده مسئول در زیر عنوان مقاله آورده شود. (فونت ۱۰، بی لوتوس ضخیم).
  - ۲- چکیده فارسی (۲۵۰ کلمه). شامل: طرح مسأله، هدف، روش تحقیق، یافته‌ها و نتایج. واژه‌های کلیدی (۴ تا ۶ واژه). (فونت ۱۱ بی لوتوس نازک).
  - ۳- چکیده لاتین (با فونت Times New Roman ۱۱) ضمیمه مقاله گردد.
  - ۴- متن اصلی شامل؛ طرح مسأله، مبانی نظری، روش تحقیق، یافته‌ها و بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادات (تمامی عنوان‌های اصلی در متن با (قلم بی لوتوس ضخیم ۱۳)، عنوان فرعی با (بی لوتوس ضخیم ۱۲) و متن مقاله با قلم (بی لوتوس نازک ۱۳).
  - ۵- منابع فارسی با (بی لوتوس نازک ۱۱) و منابع لاتین (با فونت Times New Roman ۱۰)
  - ۶- روش منبع دهی مقاله، روش APA می باشد. منبع دهی در متن (نویسنده، سال: صفحه).
- در صورتی که از جدول، شکل و نمودار در مقاله استفاده شده است. فونت عنوان جدول، شکل و نمودار؛ ۱۱ بی لوتوس ضخیم و متن جدول، شکل و نمودار؛ ۱۱ بی لوتوس نازک.

پست الکترونیکی جهت ارسال مقاله anjomangeo95@gmail.com

این مطلب به همراه مقالات چاپ شده، بر روی سایت انجمن علمی علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی دانشگاه اصفهان به آدرس www.gpui.ir موجود است.

سخن سردبیر

در پیشگاه خدای اندیشه باید زانوزد و فکری طلبید تا اگر فکری نمی زایی، فکری را سر بُری و اگر راهبر نیستی، راه بُر نباشی، چه ارزش بودن اندیشه را از اندیشه یک لحظه نبودن باید فهمید.

در تکاپوی جستجوی اندیشه، خیل سیاه لشکر زمان لازم است تا هر نگاهی را در رسیدن به حقیقت، ترغیب و همراهی نماید. این تکاپو در زمان و کنجکاوی در کسوت اندیشه، زمانی حاصل خواهد آمد که موجودی حریص به وقت و نگران به دقت، کُمت خود را زین کند و خرد خود را به کار بندد تا ریزه ای از ریزگان را درشت ببیند و تجربیات چند قرن تفحص سابقان را قبله آمال خود قرار دهد. این موجود خاکی بوالفضول، آنگاه مذاق خود را شیرین خواهد یافت که در تابوت ثانیه های انباشت اندیشه، تلخی سیاه چال پایان زندگی را به انتظار نشیند که وا اسفا از نگاه های خسته به پیش رو و توقف اندیشه ها در پشت سر؛ از این چه با خود حمل می کند و آنچه برای وارثین خود گذاشته است. خوشا به حال کسانی که در زایش اندیشه اش و در شاخ و برگ دادن به اندیشه های دیگران، محتاطانه می کوشد تا لغزش خود و دیگران را سبب نگردد و از بازجویی های مستمر محکمه الهی سرفراز بیرون آید.

حال که با مساعدت اساتید و دانشجویان گرامی توانستیم، بر غنای علمی و کیفیت فکری نشریه جغرافیا و برنامه ریزی فضایی بیفزاییم، این نشریه همکاری بی وصف تمامی دوستان خود را ارج نهاده و مشارکت بی توقع و بیشتر آنان را خواهان می باشیم.

همچنین از تمامی اساتید و دانشجویان دعوت می شود که مقالات خود را در چارچوب نشریه، تنظیم و ارسال نمایند. امید است که در شماره گان آینده با مطالب جدید شما عزیزان، بتوانیم بر غنای علمی هر چه بیشتر نشریه بیفزاییم.

مجله خرفاها و برنامه ریزی فضایی
سال هفتم - شماره نوزدهم - زمستان ۱۴۰۰
فهرست مطالب

- اهمیت رنگ در معماری و شهرسازی ایران..... ۱
سحر نظری، هوتن ایروانی
- بررسی علل تخلفات ساختمانی در شهر یزد..... ۲۱
مینا یاسایی مهرجردی
- اثرات روانی رنگ‌های اصلی و موثر فضا بر ادراک شهروندان (مطالعه موردی: خیابان فهادان و بهاران شهر یزد)..... ۲۹
علی کریمی، محمد رشیدی، محسن رضایی صدرآبادی، حسن طلائی
- بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی (مطالعه موردی: مناطق ۲ و ۳ شهر یزد)..... ۴۶
مینا یاسایی مهرجردی
- سنجش تأثیر و اهمیت شاخص‌های موثر بر توسعه گردشگری شهر یزد..... ۵۹
محسن شریعتی راد، محمد رشیدی
- بررسی تسهیلات و زیرساخت‌های موثر بر توسعه گردشگری شهر یزد..... ۶۸
اعظم چارجوهر، محمد رشیدی
- ارزیابی تأثیر مولفه‌های حقوق شهروندی در توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استهبان)..... ۸۱
حسین فتوت

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۶/۰۲

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۷/۲۴

صفحات: ۱-۲۰

اهمیت رنگ در معماری و شهرسازی ایران

سحر نظری، دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردستان، اردستان، ایران
هوتن ایروانی، استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردستان، اردستان، ایران

چکیده

هدف در این گفتار مشخص کردن جایگاه دنیای رنگ در فضاهای شهری ایران، از گذشته تا امروز است، و در این تحقیق دوره صفویه که دوران تکامل استفاده از رنگ می باشد، با جزئیات بیشتری مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در اینجا سعی بر این است تا اهمیت رنگ، عنصری که امروزه به دست فراموشی سپرده شده یادآوری گردد چرا که دیگر آن را به معنا و مفهوم واقعی آن در فضاهای شهری نمی-توان یافت.

واژگان کلیدی: رنگ، معماری و شهرسازی، فضای شهری، تاثیرات بصری، هنرمند صفوی، هنر صفویه، تضاد.

مقدمه

در طول تاریخ معماری و شهرسازی ایران، رنگ بعنوان عاملی جدایی ناپذیر از طرح بنا، زینت بخش آن بوده است. اما متأسفانه آنچه که امروز از رنگ در فضاهای شهری دیده می‌شود کاربرد نادرست آن در عرصه های شهری می‌باشد. پرسش این است که هنگام سخن گفتن از رنگ چه چیزی در ذهن تداعی می‌شود و چه دلیلی دارد که اصلاً از رنگ پرسش کنیم و به این موضوع پردازیم؟ پیش از پرداختن به این پرسش‌ها، نکته دیگری باید مطرح گردد: این که چرا اصول استفاده از رنگ که پیشینه تاریخی در ایران دارد و روزگاری معماری ایران وابستگی خاصی به آن داشته امروزه دچار بی‌توجهی شده است؟

سیمای شهری ما دچار آشفتگی در استفاده از رنگ شده است. بی‌شک هنگامی که در شهر قدم می‌زنید به ساختمان‌های جدید نگاه می‌کنید، به نظر زیبا نمی‌آیند، چرا؟ اما هنگامی که به بناهای قدیمی نگاه می‌کنید، آنها را هنوز زیبا می‌بینید. باید دانست که رنگ یکی از جنبه‌های مهم زندگی شهری می‌باشد و مفهوم رنگ به گستردگی مفهوم زندگی است چرا که در همه ابعاد زندگی شهری جاری است و در مسایل روزمره با آن روبرو هستیم. در فضاهای شهری رنگ را در همه جا می‌توان دید، در سیمای خیابان‌ها، مبلمان شهری، کفسازی پیاده‌روها و خیابان‌ها، پوشش بام‌ها، اتومبیل‌ها، فضاهای سبز و پارک‌ها، در خط آسمان شهر و کلیه فضاهای عمومی که مردم شهرنشین همه روزه با آن‌ها در ارتباط هستند.

بارها بدون هیچ توجهی از کنار آثار معماری که در گذشته به دست هنرمندان فرهیخته ادوار مختلف بنا گردیده گذر کرده‌ایم. اما آیا تاکنون با خود اندیشیده‌اید که این دستان هنرمند چگونه این آثار بدیع و زیبا را آفریده‌اند؟ آیا انتخاب این رنگ‌ها در فضاهای شهری معنا و مفهوم خاصی داشته است؟ آیا در ترکیب بندی رنگ‌هایی که استفاده شده، اصول و قواعد خاصی برقرار بوده است؟ برای پاسخ به این سوالات ابتدا باید مفهوم رنگ را درک کرد و نحوه استفاده صحیح آن را در فضاهای شهری آموخت. در ادامه تأثیرات بصری رنگ بر انسان، تاریخچه کاربرد رنگ در شهرسازی ایران از زمان پیدایش بین‌النهرین تا امروز و در پایان، وضعیت کنونی کاربرد رنگ در شهرسازی امروز ایران مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱- تأثیرات بصری رنگ‌ها بر انسان

ذات رنگ ماده رنگی قابل تجزیه و قابل شناختی است که هم از نظر فیزیکی و هم از نظر شیمیایی؛ مغز و چشم انسان به آن محتوا و مفهومی انسانی می‌دهد. چشم و مغز از طریق مقایسه و کنتراست به درک مشخص می‌رسند. درک رنگ یک واقعیت روانشناختی فیزیولوژیکی است که با واقعیت فیزیکی - شیمیایی آن تفاوت دارد. واقعیت روانشناختی - فیزیولوژیکی رنگ چیزی است که می‌توان آن را نمود رنگ فام نهاد. (۱) واژه رنگ، به احساس مربوط می‌شود (یعنی تا زمانی که با چشم انسان دریافت نشده، چیزی جز کارمایه‌ی نوری نیست). رنگ‌ها، کیفیت بیرونی اشیاء و پدیده‌ها نیستند؛ بلکه زاده کیفیت درک انسان هستند. (۲)

در واقع انسان به واسطه احساس می‌تواند رنگ را درک کند و درک آن حاصل نمی‌گردد مگر با وجود نور، چرا که انسان تا زمانی قادر به درک رنگ است که بتواند آن را از طریق چشم دریافت کند پس رنگ و نور مکمل

یکدیگر می باشند. برای اینکه بهتر بتوان موضوع رنگ را مورد بررسی قرار داد ابتدا لازم است با تاثیرات بصری رنگها بر انسان در فضا آشنا شویم.

۱-۱- فضای خاکستری

خاکستری رنگی خنثی و فاقد حیطة و قلمرو است و فقط یک رمز دارد؛ مرزی مانند «سرزمین هیچ کس» (۳) فضایی موقرانه است و مقبره ها و یادبودها را احاطه می کند تا ذهن، انتقالی بودن زندگی انسان و بزرگداشت گذشتگان را احساس کند. (۴)

۱-۲- فضای آبی

فضای آبی باید متین، آرام و خنک باشد. شهرها بدون آب قابل دید، قابل لمس و قابل ادراک نیستند. (۵) فضای آبی نشان دهنده فضایی شفاف است و همیشه نشان دهنده فکر برتر و مافوق طبیعی بوده و به عالم بالا اشاره دارد. (۶)

۱-۳- فضای سبز

این رنگ از آمیزش زرد با آبی به وجود می آید تا تنوع زرد و رفعت آبی را متعادل سازد. بنابراین باید در هر حالتی، آرامش بخش باشد. شهروندان به فضای سبز عشق می ورزند. در میان جنجال و فشارهای عصبی در زندگی شهری، سبز بسیار دلپذیر است، اما در هر شهری هر فضای باز عمومی نباید منحصرآ سبز باشد. (۷)

۱-۴- فضای قرمز

فضای قرمز، فضایی هیجان آور است. رنگ قرمز نمادی از حیات و زندگی می باشد و در اکثر کشورها سمبل هیجان است. (۸)

۱-۵- فضای زرد

فضای زرد باید کنجکاو فرد را تحریک کند و با فراوانی در همه چیزهایی که برای شنیدن، حس کردن، بوییدن و لمس کردن مفیدند، همرا باشد. (۸)

۱-۶- فضای بنفش

رنگ بنفش را اگر در سطوح وسیع به کار گیریم، حالت ترس را نشان می دهد. بخصوص اگر بنفش متمایل به ارغوانی باشد که در طبیعت و در مناظر اغلب به چشم می خورد. (۱)

۱-۷- فضای قهوه ای

فضای قهوه ای باید کامل و ارضا کننده باشد. فضای شهری نیز می تواند قهوه ای باشد، به خصوص اگر مصالح اصلی را خاک، چوب، آجر و سنگ تشکیل دهد (مانند شهرهای جنگلی یا مراکز تاریخی شهرها ی قدیمی). سیمان، آلومینیوم و فولاد به قهوه ای شدن کمکی نمی کنند. (۲)

۸-۱- فضای سیاه

سیاه نمایانگر مرز مطلق است که در فراسوی آن زندگی متوقف می‌گردد، و لذا بیانگر فکر پوچی و نابودی است. (۲)

۲- کاربرد رنگ در تاریخ شهرسازی ایران

۲-۱- تاریخچه مختصر رنگ در معماری و شهرسازی ایران (از بین النهرین تا صفویه)

رنگ در طول تاریخ معماری ایران نقش بسزایی داشته و اگر آن را با دوره های هم عصر خودش در کشورهای دیگر مقایسه کنید می بینید که رنگین ترین معماری، متعلق به ایرانیان بوده است و حتی معماران قبل از اسلام نیز با رنگ آشنایی داشته اند و آن را می توان در آثار دوره های قبل از اسلام به وضوح مشاهده نمود.

یکی از اولین نشانه های آجر لعابدار رنگی در معبد چغازنبیل (۱۲۵۰ ق. م) به دست آمده است. هخامنشیان نقوش برجسته سنگی را رنگ آمیزی می کردند همانند نقوش برجسته ی تخت جمشید که دارای رنگ بوده است. از کاخ هخامنشی در شوش آجرهای نقش برجسته لعابی رنگی بدست آمده است که تصویر سربازان هخامنشی را نشان می دهند، در این آثار از انواع رنگ آبی استفاده شده است. در دوره ی ساسانیان، نظیر معماری رومن، از موزائیک رنگی در ابعاد کوچک برای کفسازی نقوش استفاده می شده است. (۳)

نقش رنگ و اهمیت آن در تاریخ تمدن ایران در بعد از نهضت اسلام همچنان مانند دوران قبل از اسلام نیز مورد توجه بوده است. اگر چه در آغاز دوره اسلامی رنگ آمیزی ابنیه کم و بیش کنار گذاشته شد، لیکن در اواخر قرن دهم میلادی و اوایل قرن یازدهم کاشی لعابی تک رنگ فیروزه ای در ترکیب با آجر به کار رفت. یکی از اولین نمونه های کاربرد کاشی تک رنگ در شهر تاریخی جرجان دیده می‌شود. در مناره مسجد جمعه دامغان (۱۰۵۸ م) کاشی تک رنگ به میزان قابل توجهی به کار رفته است. پس از آن در مسجد حیدریه قزوین و مسجد جامع همین شهر ترکیب آجر و کاشی تک رنگ به کار رفته است. کاربرد کاشی و آجر لعاب دار در معماری به طور روز افزون افزایش یافت و در دوره ایلخانیان و خوارزمشاهیان به حد اکثر تعادل با سطوح آجری رسید. فن معرق؛ یا کنار همچنینی قطعات مختلف (به لحاظ شکل و رنگ) کاشی تک رنگ، به گونه ای که طرح هندسی یا گل و بوته ای را تشکیل دهند، در اواخر دوره ایلخانی رواج یافت. دوره تیموری دوره ی غلبه بر آجر است. رنگ آمیزی که مقدمات آن در دوره ایلخانیان فراهم آمده بود، در این دوره به اوج خود رسید. هاگ در این مورد می گوید: «هرگز در اروپا سبکی نتوانسته است به درجه ای از مهارت از رنگ ها استفاده کند که بتواند با معماری تیموری قابل قیاس باشد».

۲-۲- رنگ در عصر صفویه

۲-۲-۱- تاریخچه رنگ در معماری و شهرسازی دوره صفویه

بعد از حمله مغول به ایران و آغاز حکومت تیموریان کاربرد رنگ در ایران متوقف گردید اما در اواخر همین دوران و با روی کار آمدن جانشینان چنگیز (ایلخانیان) بود که رنگ دوباره رونق اولیه خود را باز یافت و در آغاز دوران صفویه به اوج عظمت و درخشش رسید.

چنانچه دیده شد، رفته رفته در معماری ایران رنگ به صورت جزیی جدایی ناپذیر از طرح بنا درآمد. با روی کار آمدن صفویان در دهه نخست قرن دهم بذر اندیشه ای در نهاد این حکومت و دودمان کاشته شد که پس از گذشت حدود دو قرن همزمان با به قدرت رسیدن شاه عباس اول در پایتخت سوم صفویان یعنی اصفهان به بار می نشیند و ایران عصر شاه عباس با مرکزیت این شهر در فرهنگ، سیاست، ادب، هنر و حکمت به اوج شکوفایی می رسد. شاه عباس اول پس از رسیدن به اهداف سیاسی و اقتصادی خود هنرمندانی که در دهه های قبل پراکنده شده بودند مجدداً به کارگاه سلطنتی فراخواند و با حمایت شاه عباس و هنرمندی خلاق - آقا رضا معروف به رضا عباسی - فصل جدیدی در حوزه نقاشی ایجاد شد که تحت عنوان «مکتب نقاشی اصفهان» یا مکتب رضا عباسی شناخته شده است. استاد رضا عباسی و همعصرانش در حوزه های مختلفی از جمله نگارگری نسخ خطی، تک برگ نگاری، طراحی برای کارخانه های پارچه بافی، کاشی سازی، کارگاه های فرش بافی به ویژه طرح جدید و بزرگ دیوارنگاری کاخ ها و دیگر ابنیه این دوره فعالیت می کردند. نمونه های متنوع از چنین دیوارنگاری هایی را می توان در کاخ چهلستون و عالی قاپو و دیگر ابنیه اصفهان عصر صفویه مشاهده نمود. استاد رضا عباسی نه تنها سهم عمده ای در نوع جدید نقاشی موسوم به مکتب اصفهان داشته، بلکه سبک او در توسعه دیوارنگاری نیز نقش اصلی را ایفا کرده است. (۱)

در این دوره صنف ها همواره توسط استادانی که خود در مقام صوفیان و استادکارانی که به دانش های دینی و دنیوی آراسته بودند اداره می شدند. بدین ترتیب آثار خلق شده به طبیعت شباهت داشتند و هنوز هم شباهت دارند؛ یعنی با اتکای به طریقت که بر تمامی علوم و صنف ها ی عصر صفویه حکمفرما بود آثاری به وجود آمد که چنان شکوهی دارند که به ستایش، حقیقت زبان می گشایند. (۲)

۲-۲-۲- مفهوم رنگ در عصر صفویه

در دوره صفویه به وسیله رنگ، فضاهای شهری دسته بندی و با عملکردش وفق داده می شد. به عنوان مثال در خط آسمان گنبد مسجد شاه (جامع عباسی) دوران صفوی اصفهان، انتخاب هوشمندانه رنگ فیروزه ای در متن گنبد و در مسجد شیخ لطف اله رنگ بژ آجری در زمینه گنبد نشان دهنده انطباق این رنگ ها در فضاهای شهری با عملکرد آن ها می باشد که توسط اساتید ایرانی آن دوران بنا گردیده است.

در مثال دیگری اگر رنگ را در بدنه میدان نقش جهان مورد بررسی قرار دهیم، پی به مهارت و کیاست هنرمندان این دوره خواهیم برد. چرا که با استفاده از رنگ، فضاهای دعوت کننده ای (ورودی) از عناصر شهری در میدان تعریف شده و آن ها را از بدنه میدان که به رنگ آجری است متمایز نموده اند.

تصویر ۱: با استفاده از رنگ ورودی مسجد در میدان مشخص گردیده
مأخذ: نگارنده، مسجد امام (جامع عباسی) (۱۳۹۹)

تصویر ۲: با استفاده از رنگ ورودی مسجد در میدان مشخص گردیده
مأخذ: نگارنده، مسجد شیخ لطف الله (۱۳۹۹)

(۲) اردلان، رنگ در عصر صفویه

کاربرد کاشی های رنگی در این دوره بر روی سطوح شهری از جمله دیوارها و گنبدها سبب می شد مواد ساختمانی، سنگینی و خشونت خود را از دست بدهند و به سطوحی شفاف و بی وزن تبدیل شوند. در این دوره رنگها عمدتاً آبی لاجوردی و فیروزه ای هستند.

تعریف مفهوم «رنگ» نیز بر مبنای تقابل رنگی بین دو سطح است: «رنگ، بخشی از ادراک بینایی است که توسط مشاهده با یک چشم (و بدون حرکت آن) بتوان لکه ای مجرد از ساختارش را از لکه مجاور تمیز داد». (۱)

این عجب کاین رنگ از بیرنگ خاست، منظور از بیرنگ نور محض (خدا) می باشد در واقع مولانا اشاره به این نکته می کند که عالم رنگ خالی از تضاد نمی تواند باشد. همچنان که رنگ با سپیدی آشکار می گردد، با سیاهی پوشیده می ماند. (۲) رنگ در چهار چوب سنت و فرهنگ اسلامی ایران و بخصوص در دوره صفویه به شکلی است که در حضور نور مطلق به عدم می پیوندد و فانی می شود و به همین دلیل، مفهوم زندگی و مرگ در آن تجلی پیدا می کند.

(۳)

هنرمندان عصر صفویه به درک زیبایی شناختی رنگ دست پیدا کرده بودند و به واسطه تضاد هفت گانه ای که بین رنگ ها برقرار است، تعادل و توازن را در آثار خود برقرار می کردند. تضاد میان رنگ ها باعث می شود، بهتر بتوان آنها را از یکدیگر تشخیص داد. در واقع با استفاده از تضاد توانسته اند ارتباط بصری، بین رنگ ها برقرار کنند، تا هر رنگ به تنهایی هویت خود را داشته باشد ولی در عین حال با کل رنگ ها نیز در ارتباط است و همچون نمادی آشکار برای مفهوم کثرت می باشد. همچنان که کثرت از وحدت نشأت می گیرد، رنگ ها نیز در این دوره نشأت گرفته از نور مطلق تلقی می شوند.

۲-۲-۳- اصول کاربرد رنگ در عصر صفویه

استادان پر حوصله و خوش ذوق این دوره براساس شش دستورالعمل از رنگ در فضاهاى شهری بهره می گرفتند. در واقع در کاربرد رنگ از یک سری اصول و قواعد خاص پیروی می نمودند. در نتیجه رنگ به شکل صحیح و درست در منظر شهری و بناهای عمومی به کار می رفت و در نظر عموم جلوه گر می شد که شمه ای از آن در ذیل به تفصیل آورده شده است:

رنگ به عنوان عامل معرفی کننده

به وسیله رنگ، لبه ها و خواص ذاتی فرم (Shape) هویدا می شود. در این دستور العمل با استفاده از رنگ، ذات فرم، نوع فرم و شکل آن مشخص می گردد. به عنوان مثال در مسجد شاه (جامع عباسی) معمار با استفاده از رنگ فیروزه ای شکل و فرم ورودی مسجد را نسبت به رنگ بدنه میدان معرفی نموده است. مثال دیگری که می توان به آن اشاره کرد مسجد شیخ لطف اله است که شاهکاری بی نظیر از این دوره بشمار می رود. دگر بار معمار این مسجد به واسطه رنگ فیروزه ای که برای مسلمانان رنگی مقدس است و در فرهنگ ایرانیان نمایانگر بناهای مذهبی می باشد، فرم هشت ضلعی فضای مقصوره (گنبد خانه) را معرفی کرده است. در صورتی که اگر از این رنگ به طور مشخص در لبه های فرم هشت ضلعی استفاده نکرده بود کسی متوجه هشت ضلعی بودن پایه گنبد نمی شد.

تصویر ۳: با استفاده از رنگ فیروزه ای در لبه ها، فرم هشت ضلعی گنبد خانه مسجد معرفی گردیده
 مأخذ : نگارنده، مسجد شیخ لطف الله (۱۳۹۹)

رنگ به عنوان عامل هدایت کننده

در این عامل با استفاده از رنگ، سلسله مراتب فضایی و نحوه ورود به فضا درجه بندی می شود. یعنی به وسیله رنگ، فضاهای مختلف طبقه بندی می گردید. برای نمونه می توان به کاربرد رنگ سبز در مسجد شیخ لطف اله اشاره نمود. در ابتدا در دو کتیبه ی ورودی اصلی مسجد رنگ سبز دیده می شود. پس از آن با ورود به راهروی منتهی به فضای گنبد خانه، رنگ سبز به کار رفته در کاشیکاری های موجود در دیواره های طرفین راهرو هدایت گر افراد بوده که در نهایت این رنگ در غایت مسجد یعنی محراب متجلی می گردد. بدین وسیله معمار بنا با استفاده از رنگ سبز سلسله مراتب فضایی را از ورودی تا محراب جلوه نمایی کرده است. همچنین در هنگام ورود به مسجد شاه (جامع عباسی) شخص نمازگزار همزمان با عبور از راهروی منتهی به حیاط اصلی با دیدن رنگ آبی فیروزه‌ای قسمت نمازخانه صحن ورودی که برای او نماد رنگی پاک و مقدس و تفکیک کننده پاکی ها از ناپاکی ها می باشد مواجه می گردد.

تصویر ۴: مسجد شیخ لطف اله، استفاده از رنگ سبز در دو کتیبه ورودی مسجد به عنوان عامل هدایت کننده
ماخذ: نگارنده، (۱۳۹۹)

تصویر ۵: مسجد شیخ لطف اله، استفاده از رنگ سبز در راهروی مسجد به عنوان عامل هدایت کننده
ماخذ: نگارنده، (۱۳۹۹)

تصویر ۶: مسجد شیخ لطف اله، استفاده از رنگ سبز در محراب مسجد به عنوان عامل هدایت کننده
 ماخذ: نگارنده، (۱۳۹۹)

رنگ به عنوان عامل احساس برانگیز

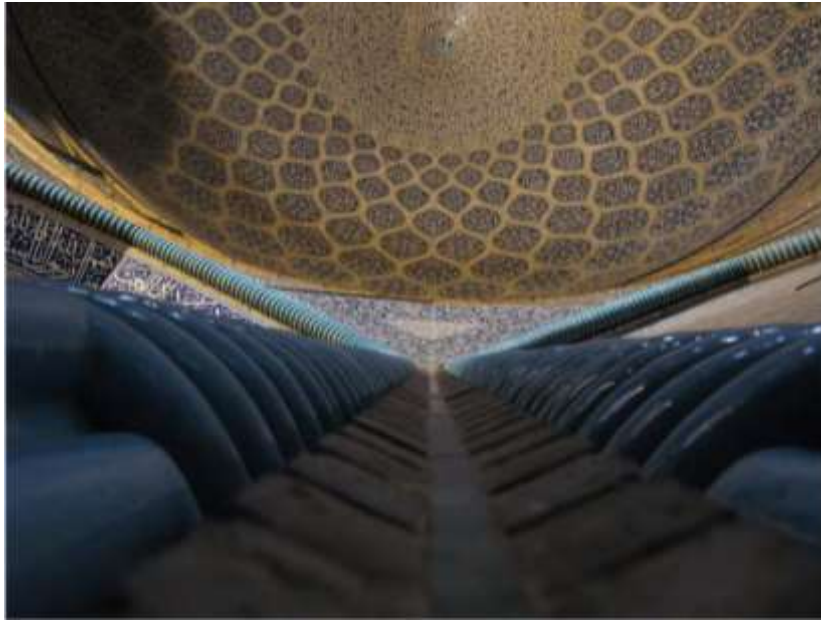
این دستور العمل به دو عامل بستگی دارد:

الف) فیزیک نور (ب) پیش زمینه فرهنگی

دانشمندان رشته فیزیک، بسیاری از اسرار طبیعت نور و نمودهای آن را که در گذشته ناشناخته بوده کشف کرده اند و پیش روی جهانیان نهاده اند. (۱) فیزیک نور، واکنش ادراک بصری است که در تمام موجودات زنده یکسان است. مثل رنگ سبز که به همه موجودات به لحاظ بصری احساس آرامش القا می کند و یا رنگ قرمز که تحریک کننده است. در این مورد در بخش اول (تاثیرات بصری رنگها بر انسان) توضیح داده شد.

عامل دوم، عامل فرهنگی یا پیش زمینه رنگ ها در فرهنگ های مختلف است. به عنوان نمونه، در چین، رنگ زرد را مخصوص امپراتوری می دانستند و هیچ کس در آنجا نباید جامه ی زرد بپوشد. رنگ زرد، نمادی از عقل فوق-العاده و تنویه افکار بوده. همچنین رنگ قرمز ارغوانی برای رنگ آمیزی «کاردینال» و سفید که برای لباس «پاپ» انتخاب می شده است برای کاتولیک های رومی نشان دهنده طبقات روحانی بوده است و یا رنگ فیروزه ای که برای مسلمانان بیان کننده رنگی مقدس است. (۲) اگر بخواهیم نمونه ای برای این دستور العمل عنوان نمائیم می-توان به رنگ فیروزه ای یا آبی که در اکثر بناهای مذهبی این دروره به کار رفته اشاره کرد.

تصویر ۷: مسجد شیخ لطف اله، استفاده از رنگ فیروزه ای در فضای مقصوره به عنوان رنگی که در فرهنگ ایران نشان دهنده بنای مذهبی می- باشد. ماخذ: نگارنده، (۱۳۹۹)

رنگ به عنوان عامل زیننده

در این دستور العمل از رنگ بعنوان عاملی زیننده، برای تزئین فضاها استفاده می شده است. مثلا با استفاده از رنگ طلایی که در گذشته بیانگر روشنایی و نورانیت بوده و کاربرد فراوانی در زمینه، نقاشی های استادان دوره صفویه داشته است و به عنوان سمبل، شگفتی، پادشاهی، سلطنت و نور خورشید بوده است. (۲) فضا را رویایی و زیبا نشان می دادند، همانند سطوحی که به واسطه رنگ طلایی در کاخ چهلستون و عالی قاپو تزئین شده اند و زیبایی این بناها را دو چندان کرده است، همچنین می توان به رنگ فیروزه ای که زیننده فضاهای مذهبی است اشاره نمود.

تصویر ۸: کاخ چهلستون، استفاده از رنگ طلایی به عنوان عامل زیننده فضا ماخذ: نگارنده ، ۱۳۹۹

رنگ به عنوان عامل تغییردهنده یا اصلاح کننده

با استفاده از این دستورالعمل هنرمند صفوی تصمیم دارد تا با بدعت و خلاقیت در استفاده از رنگ‌ها دست به نوعی ساختار شکنی بزند و به گونه‌ای از رنگ‌ها استفاده می‌کند که در دوره‌های گذشته به این شکل از آن‌ها استفاده نمی‌شده است. محمد رضا بنا اصفهانی به وسیله این دستورالعمل زیباترین گنبد را خلق می‌کند چرا که در دوره‌های قبل از صفویه و حتی در همان دوره صفویه گنبد‌ها به رنگ آبی در شهرها جلوه‌نمایی می‌کرد، محمد رضا با اصلاح و تغییر در استفاده از رنگ برای گنبد مسجد شیخ لطف‌اله گنبدی ساخت که در تمامی دوره‌ها نمونه‌ای نظیر به آن وجود نداشته و ندارد.

تصویر ۹: مسجد شیخ لطف‌اله، استفاده از رنگ بژ آجری در زمینه گنبد به عنوان عامل تغییردهنده؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

رنگ به عنوان عامل کمیت ساز

تصور کنید در اتاقی که دیوارهای آن به رنگ‌های گرم رنگ آمیزی شده قرار دارید، احساس می‌کنید که دیوار نزدیکتر به نظر می‌رسد. اگر همان اتاق با رنگ‌های سرد تزئین شود، می‌بینید که فضای اتاق عمیق‌تر تصور می‌شود. از این رو هنرمندان صفوی با استفاده از رنگ‌های سرد (آبی) و یا رنگ‌های گرم (زرد) در فضاهای شهری و بناهای این دوره، فضایی را عمیق‌تر و یا نزدیکتر نشان می‌دادند. در واقع از رنگ به عنوان عاملی برای تنظیم کمیت یک فضا استفاده می‌شده است.

تصویر ۱۰: مسجد شیخ لطف اله، استفاده از رنگ آبی در زیر گنبد به عنوان عامل کمیت ساز؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

۳- وضعیت کنونی کاربرد رنگ در معماری و شهرسازی ایران

۳-۱- کاربرد امروز رنگ، در شهرسازی

امروزه رنگ در شهرهای ما به عاملی تبدیل شده که طراحان شهری آن را از یاد برده اند و همچنین اصول و ضوابطی که بر ساختار سیمای شهر ها حاکم است به کار برده نمی شود و هر آنچه که از رنگ در شهر دیده می شود تقلید کورکورانه از معماری غرب است، که هیچ گونه هویت ایرانی در آن وجود ندارد.

شهرهای ما امروزه بیشتر به رنگ خاکستری هستند و به یک بوم رنگی بی هویت تبدیل شده اند که تنها موجب افسردگی، روان پریشی و عصبیت افراد جامعه می شوند. (۱)

۳-۲- بی توجهی به فراوانی تنوع طبیعی و فرهنگی در استفاده از رنگ

در سرزمین ما در کنار این همه تنوع طبیعی، گونه های فرهنگی ویژه ای هم یافت می شود که بسیار متنوع تر از تنوع طبیعی است. چگونه است که سرزمینی با این همه تنوع طبیعی و فرهنگی، مردمش باید یک رنگ و یک نوع لباس به تن داشته باشند؟ وقتی چنین شد، حتما باید سراغ نوع بیماری را گرفت زیرا تنها در زمان بیماری است که همه ما با تمام تنوعات شخصی، هویتی، اقتصادی، اجتماعی، زبانی و ... شبیه به هم می شویم. مثلا وقتی آنفولانزا می گیریم، همه علایمی شبیه به هم از خود ظاهر می کنیم. (۲)

برای اینکه بهتر بتوانیم بی توجهی به تنوع طبیعی و فرهنگی در استفاده از رنگ را در شهر سازی درک کرد مثالی بیان می گردد. فرض کنید از جاده ای گذر کرده و به شهری می رسید. ابتدا مغازه های تعویض روغنی و لاستیک فروشی و مشابه آنها را می بینید. پس از آن به جایی می رسید با یک ساختمان سه طبقه که در طبقه اول دو مغازه مثلا یکی اغذیه فروشی و دیگری تعویض روغنی است. بین این دو مغازه دری آهنی وجود دارد. با عبور از این در آهنی، راه پله ای دیده می شود. در طبقه بالا یک واحد مسکونی مشاهده می شود. این واحد مسکونی دو پنجره دارد. (۲)

پنجره‌ها لنگه به لنگه است. از آن پنجره‌هایی است که از ساختمان‌های تخریب شده تهیه شده است. نمای آن آجرگری و دیوارها گچی است؛ چون صاحبخانه مکنت کافی نداشته تا ساختمان را نما و دیوارهایش را رنگ کند. در طبقه بالای این واحد مسکونی، ستون‌های ساختمان هنوز به حالت انتظار باقی است. فقط روی آن یک تکه حلبی گذاشته شده تا آب به داخل آنها نرود و... . ساختمانی که تصویر شد ساختمان معروفی در ایران است! چون هیچ کدام از ما نیست که آن را ندیده باشیم. از عالی قاپو هم مهمتر است؛ چون بعضی از مردم ایران، عالی قاپو را ندیده‌اند؛ ولی این ساختمان را دیده‌اند! بعضی تخت جمشید را ندیده‌اند، عده‌ای مسجد شیخ لطف‌اله را ندیده‌اند و عده‌ای چهلستون را و... . ولی همه این ساختمان‌ها را دیده‌اند. در هر جای ایران این ساختمان دیده می‌شود. این ساختمان، علامت آنفولانزا است. علامت بیماری است؛ بیماری فقدان نظارت مهندسی، که بر اصول و ضوابط شهری استوار باشد. (۱)

همانطور که گفته شد اگر برای استفاده از رنگ در سیمای شهرها ضوابط و اصولی در نظر گرفته نشود شهر دچار چنین بی‌هویتی می‌شود که بخش‌های جدید شهرهای دارای هویت یا شهری در حاشیه خلیج فارس، تفاوت چندانی با شهرهای کوهستانی ندارد. بنابراین شهرهای امروز ما نیازمند نگرشی جامع نسبت به مسئله رنگ است تا در کنار سایر مسائل شهری، رنگ نیز بسته به محیط، اقلیم، مصالح بومی، سلیقه رنگی مردم و فرهنگ افراد طراحی شده و سازماندهی شود. اما متأسفانه امروزه مدیران از افراد غیر متخصص در طراحی و تجهیز فضاهای شهری استفاده می‌کنند و سپس با وجود صرف هزینه و انرژی زیاد با تعجب به نتایج تاسف‌بار به وجود آمده می‌نگرند. در معماری تک بناها نیز افراد غیر متخصص و گاه حتی متخصص تنها برای خودنمایی، جلوه‌فروشی و متمایز کردن بنا از سایر بناهای مجاور از رنگ‌های ناهمگون و نامتناسب با زمینه، عملکرد و شخصیت بنا و محیط اطراف استفاده می‌کنند که با گذشت زمان، نادرستی این انتخاب‌ها آشکار می‌شود. (۲)

۳-۳- رنگ در دیدگاه مدیریت رنگ

آنچه باید در مدیریت رنگ یک شهر در نظر داشت این است که سیمای رنگی یک شهر را تنها بناها، کف و دیگر عناصر شهری ثابت تشکیل نمی‌دهند، بلکه رنگ انواع تبلیغات و تابلوهای شهری، راهنمایی و رانندگی، رنگ پوشش افراد، رنگ خودروها و رنگ تغییر فصول بسته به موقعیت جغرافیایی هر شهر در چهره رنگی آن تاثیر بسزایی دارند و عناصر متغیر محسوب می‌شوند. در این مورد انتخاب هدفمند رنگ وسائط حمل و نقل عمومی از جمله اتوبوس، تاکسی و... یا دخالت در رنگ آمیزی تابلوها، اعم از تابلوهای مغازه‌ها و سایر علائم شهری می‌تواند چهره رنگی شهر را به کلی دگرگون کند. در بعضی نقاط مهجور خرده‌فروشان دوره‌گرد از جمله گل‌فروشها می‌توانند در رنگ آمیزی فضا و سرزندگی آن تاثیر گذار باشند. از این رو همواره در تعیین سیمای رنگی شهر، باید میان تصمیم‌گیری ارگان‌های مسئول در مورد رنگ عناصر مربوط هماهنگی به عمل آید تا رنگ‌های منتخب آنها و یا مجوزهای صادره نه تنها چهره رنگی شهر را مخدوش نکنند، بلکه هماهنگ و در جهت اهداف طرح جامع رنگی شهر باشد. برای این که بتوانیم توسط رنگ در شهر تاثیر بگذاریم، به سیاست‌های راهبردی برای تعیین برنامه رنگی شهر نیاز داریم. طراح شهری باید عناصر شهر، نواحی، مسیرها، گره‌ها و لبه‌ها را شناسایی کند و بر مبنای بررسی دقیق رنگ‌های محلی در محیط، طرح جامع رنگی شهر را تهیه نماید. (۲)

تصویر ۱۱: مسجد امام (جامع عباسی)، استفاده از رنگ های سرد و گرم به عنوان عامل کمیت‌ساز؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

تصویر ۱۲: خیابان شیخ مفید، عدم سنخیت رنگ و مصالح در سیمای شهری؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

تصویر ۱۳: خیابان شیخ صدوق، رعایت نکردن ویژگی‌های اقلیمی در کاربرد رنگ و مصالح؛ ماخذ: نگارنده، ۱۴۰۰

تصویر ۱۴: خیابان شیخ صدوق، رعایت نکردن ویژگی‌های اقلیمی در کاربرد رنگ و مصالح؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

تصویر ۱۵: خیابان شیخ صدوق، رعایت نکردن ویژگی های اقلیمی در کاربرد رنگ و مصالح؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

تصویر ۱۶: پل سی و سه پل، عدم رعایت رنگ و مصالح در کنار بافت تاریخی و زاینده رود؛ ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

تصویر ۱۷: خیابان توحید، عدم هماهنگی کاربرد رنگ در بدنه شهری (استفاده از شیشه آبی و سنگ سفید در کنار ساختمان های آجری):
ماخذ : نگارنده، ۱۳۹۹

تصویر ۱۸: خیابان توحید، عدم هماهنگی کاربرد رنگ در بدنه شهری؛ ماخذ : نگارنده، ۱۳۹۹

۳-۴- رنگ‌هایی که در گذشته هویت داشته، اما امروز فراموش شده‌اند

در بناها و فضاهای قدیم، رنگ های طبیعی مصالح محلی که بناها به وسیله آن‌ها ساخته می شد، به شهر چهره‌ای هماهنگ و همگون می داد و با روحیه، اقلیم و فرهنگ مردم نیز بیشتر مطابقت می کرد. به این ترتیب رنگ هر شهر تثبیت شده بود و جنبه ای از هویت آن محسوب می شد. بنابراین با وجود تفاوت در مقیاس و عملکردها نوعی وحدت کلی بر سراسر شهر حاکم بود. هر شهر هویت رنگی خاص داشت. در این شهرها بناهای شاخص شهری به ویژه بناهای مذهبی با تزئینات کاشی فیروزه ای رنگ در زمینه خاکی خود می درخشیدند و خود را متمایز می کردند. شهرهای کویری، با آسمان آبی، در ختان سبز و بناهای خاکی و گنبدهای فیروزه ای رنگ، تصویری چشم نواز در ذهن و خاطر هر بیننده‌ای حک می نمودند. تجربه حرکت در چنین فضاهای شهری به دلیل وحدت آن، آرامش بخش و به دلیل تنوع رنگی بجا و حساب شده سرزنده و متنوع بود. (۲) هویت بسیاری از شهرهای تاریخی دنیا با رنگ-های به کار رفته در سیما و منظر آنها تعریف می شود رنگ یکی از عناصر موثر در دنیا برای هویت بخشی و خاطره دهی به شهر است.

۴- نتیجه گیری

اکنون در پایان سخن به این نکته باید توجه کرد که زبان سنتی رنگ ها در طول گذشت زمان هرگز تغییر پیدا نمی کند، اصول و قواعد استفاده از آنها همیشه ثابت است، چرا که هدف بنیادی هنر، همان است که همواره بوده است. مهمترین اصل در استفاده از رنگ شناخت عمیق اصول و قواعد آن است که از گذشته دور تا به امروز در معماری کشورمان بوده است.

پرداختن به تاریخ معماری گذشته ایران و درس گرفتن از آن بنیان و اساس تکامل معماری امروز ایران است، و ما را حل دیگری نداریم چرا که معماری ایران همین است و اصول آن هرگز در طول تاریخ تغییر پیدا نکرده و نخواهد کرد. بکارگیری اصول و کاربرد صحیح رنگ در فضاهای شهری امروز مستلزم شناخت و توجه عمیق به فهم و روح کلی رنگ در معماری گذشته ی ایران است که در جهت تداوم و تکامل معماری گذشته و حال می باشد. بنابراین به جای وابستگی به معماری امروز جهان و بدست آوردن سهمی ناچیز و بی ارزش در این معماری زرود گذر بهتر است با توجه به اصالت، فرهنگ و مضامینی از معنویت و انسانیت که نه یک مد چند روزه بلکه مفاهیم و معانی ریشه دار و بلندی دارد مانوس شد.

امیدوارم روزی دوباره هنرمندان خلف کشورمان بتوانند بقایای هنر گذشتگان را با انواع طرح های مختلف، در پرده های رنگین و نمادینی که غرق در معنا هستند بر در و دیوار شهرها تزئین نموده، و اندیشه های سنتی رایج رنگ ها را از دل تاریکی به در آورند.

منابع

- ۱- اردلان، نادر (۱۳۷۹). حس وحدت، ترجمه ی حمید شاهرخ، اصفهان: انتشارات نشر خاک
- ۲- آقاجانی اصفهانی، حسین (۱۳۸۶). دیوارنگاری عصر صفویه در اصفهان، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران
- ۳- ایتن، یوهانز (۱۳۸۴). هنر رنگ، ترجمه ی عربعلی شروه، تهران: انتشارات یساولی
- ۴- بیرن، فابر (۱۳۷۳). خلاقیت در رنگ، ترجمه ی جلال شباهنگی، تهران: انتشارات فرهنگان
- ۵- کسرائیان، نصر اله (۱۳۸۱). معماری ایران، تهران: انتشارات آگه
- ۶- کوه نور، اسفندیار (۱۳۸۴). دائرة المعارف هنرهای سنتی ایران جلد دوم، مشهد: انتشارات نور حکمت
- ۷- گروتز، یورگ کورت (۱۳۸۳). زیبایی شناسی در معماری، ترجمه ی جهانشاه پاکزاد، عبدالرضا همایون، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
- ۸- محمودی، کوروش (۱۳۸۴). اصول و مبانی رنگ شناسی در معماری و شهر سازی، تهران: انتشارات هله/ طحان
- ۹- اردلان، نادر (۱۳۸۵). رنگ در عصر صفویه، اصفهان در مطالعات ایرانی، ترجمه ی محمد تقی فرامرزی، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران
- ۱۰ بهشتی، سید محمد (۱۳۸۶). مهندسی ایرانی، مجموعه گفتارهای اولین و دومین هم اندیشی مباحث معماری (پنجره ۱)، اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۰۸

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۶/۱۶

صفحات: ۲۸ - ۲۱

بررسی علل تخلفات ساختمانی در شهر یزد

مینا یاسایی مهرجردی، کارشناس شهرداری یزد

چکیده

تخلف ساخت و ساز شهری از ضوابط و استانداردهای کیفی، فنی و شهرسازی در شهرهای ایران واقعیتی است ریشه دار و در عین حال گسترده که همسو با رشد شهرنشینی و افزایش تقاضای موثر در صنعت ساخت و ساز، به گونه ای تصاعدی در حال افزایش است. این قانون‌گریزی ساختمانی دیرزمانی است در شهرهای مواجه با محدودیت فضایی، عینیت بیش‌تری نیز یافته است. شهرهای بزرگ، آمار روبه‌تزايد تخلفات در ساخت و سازهای شهری ایجاب می‌کند که به این معضل اداری-مدیریتی-اجتماعی توجه شایسته ای شود. هدف از این تحقیق بررسی علل تخلفات ساختمانی در شهر یزد می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و اطلاعات تحقیق پس از جمع‌آوری با استفاده از روش تحلیل عاملی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج تحقیق حاکی از این است که ۲ عامل ضعف نظارت و ضعف درآمد به عنوان مهمترین عامل‌های موثر در افزایش تخلفات ساختمانی شهر یزد می‌باشد.

واژگان کلیدی: تخلفات ساختمانی، ضعف نظارت، ضعف درآمد، شهرداری، شهر یزد.

مقدمه

اخیرا با توجه به افزایش قیمت زمین ساختمانی در دهه های اخیر شهروندان با در نظر گرفتن جنبه های اقتصادی، درخواست صدور مجوز طبقات بیشتر را می‌نمایند ولی به جهت وجود ضوابط متعدد نظیر سایه‌اندازی، ضوابط مربوط به رعایت حقوق همسایگان و... امکان تامین خواسته آنها فراهم نیست. و نیز مصالح برخی در واکنش به محدودیت‌های ناشی از ضوابط ساخت‌وساز، بدون هماهنگی با شهرداری طبقات بیشتری ساخته و در نهایت با پرداخت جریمه مشکل خود را حل می‌کنند. (حسینی، ۱۳۸۵: ۲۸)

کمیسیون ماده ۱۰۰ قانون شهرداری‌ها بعنوان نهاد خاص و شبه قضایی که برای جلوگیری از تخلفات ساختمانی بوجود آمده و شهرداری به کمک آن می‌تواند از عملیات ساختمانی ساختمان‌های بدون پروانه یا مخالف مفاد پروانه به وسیله مامورین خود جلوگیری نماید، نتوانسته به شکل موثری نقش بازدارنده در بروز تخلفات ساختمانی ایفا نماید و متخلفان ساختمانی با علم به این موضوع که بیشتر آراء کمیسیون به سمت جریمه سوق دارند اقدام به تخلف ساختمانی می‌کنند؛ زیرا اطمینان دارند با پرداخت جریمه و حتی تعلل در پرداخت آن، تخلف انجام شده برای آنها چندین برابر سود را به همراه دارد. طبق پژوهش‌های انجام گرفته، طی سالهای گذشته، جرائم ساختمانی در شهرهای ایران من جمله شهريزد رو به افزایش بوده‌است. (معمدی، ۱۳۶۸: ۱۵)

تخلف ساخت و ساز شهری از ضوابط و استانداردهای کیفی، فنی و شهرسازی در شهرهای ایران واقعیتی است ریشه دار و در عین حال گسترده که همسو با رشد شهرنشینی و افزایش تقاضای موثر در صنعت ساخت و ساز، به گونه ای تصاعدی در حال افزایش است. این قانون گریزی ساختمانی دیرزمانی است در شهر های مواجه با محدودیت فضایی، عینیت بیش تری نیز یافته است (منوچهری میان‌دوآب و همکاران، ۱۳۹۸). در شهرهای بزرگ، آمار روبه تزاید تخلفات در ساخت و ساز های شهری ایجاب می کند که به این معضل اداری-مدیریتی-اجتماعی توجه شایسته ای شود (صمدی قوشچی، ۱۳۷۷: ۱۸). تحقیق حاضر به بررسی تخلفات ساختمانی در شهر یزد و علل و عوامل این تخلفات پرداخته است.

مبانی نظری

تخلف در لغت به معنی خلاف کردن و خلاف وعده کردن (عمید، ۱۳۹۰: ۲۰۶) آمده است. این واژه به کرات در قوانین مدنی و کیفری به کار رفته است و همین کاربرد دوگانه موجب اختلاف نظر درباره ماهیت حقوقی تخلفات ساختمانی گردیده است.

قوانین و مقررات شهری را می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین نقطه ارتباط بین مدیریت شهری شهروندان قلمداد نمود (لطفی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱). ضوابط مربوط به ساخت‌وساز نیز بی‌تردید نقش مؤثری در نیل به اهداف عالی برنامه‌ریزی شهری، تأمین تندرستی، رفاه، زیبایی، آرامش، ایمنی و امنیت دارد و رعایت آن ضمن تأمین اهداف مذکور، موجب ارتقاء کیفیت و افزایش عمر مفید ساختمانها می‌گردد. ضوابط و مقررات، ابزار اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها هستند. یکی از اسناد مهم طرح‌های جامع، ضوابط و مقررات است که امکان اجرا و تحقق طرح را فراهم می‌آورد. برنامه ریزان و طراحان شهری نقش مهمی در تدوین ضوابط و مقررات بر عهده‌دارند.

متن ماده ۱۰۰ شهرداری که بر اساس آن کمیسیونی به همین نام در هر شهرداری تشکیل می‌شود به این شرح است: برای شروع عملیات ساختمانی نیاز به دریافت پروانه ساختمانی از شهرداری است. در غیر این صورت، شهرداری می‌تواند از عملیات ساختمانی ساختمان‌های بدون پروانه یا مخالف پروانه به وسیله ماموران خود جلوگیری کند. همچنین شهرداری می‌تواند برای متوقف کردن عملیات ساختمانی، در صورت لزوم از ماموران انتظامی کمک بگیرد. (صارمی‌زاده، ۱۳۹۰: ۸۷)

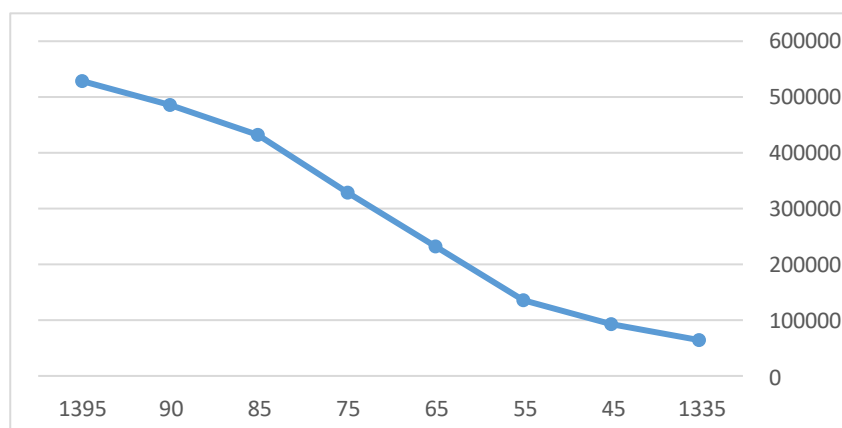
- تاریخچه رسیدگی به تخلفات ساختمانی و کمیسیون ماده ۱۰۰ قانون شهرداری
- ابتدا در سال ۱۳۲۴ اردیف ۵ ماده ۳ آیین نامه امور خلافی ناظر به ماده ۲۷۶ قانون مجازات عمومی (کسانی که بدون پروانه شهرداری و نقشه تصویب شده اقدام به ساختمانی نمایند که مشرف بر معابر عمومی و خیابان باشد به ۷ روز تا ۱۰ روز حبس تکدیوری و از یکصد تا دویست ریال غرامت محکوم می‌گردند
  - سال ۱۳۳۴ بر اساس بند ۲۴ ماده ۵۶ قانون شهرداری از جمله وظایف شهرداریها صدور پروانه برای کلیه ساختمانهایی است که در شهر احداث می‌شود.
  - سال ۱۳۴۵ در قانون اصلاحیه پاره ای از مواد جدید به قانون شهرداری به منظور الزام رعایت بند ۲۴ ماده ۵۶ و نحوه رسیدگی به تخلفات ساختمانی الحاق ماده ۱۰۰ به قانون شهرداریها تصویب گردید.
  - سال ۱۳۴۷ بر اساس تبصره ۴ ذیل ماده ۲۶ قانون نوسازی و عمران شهری دستگاههای دولتی نیز موظف گردیدند برای احداث ساختمان از شهرداری پروانه دریافت نمایند.
  - سال ۱۳۵۲ با اصلاح تبصره ۱ ذیل ماده ۱۰۰ تغییراتی در نحوه رسیدگی به تخلفات ساختمانی ایجاد گردید بر این اساس شروع عملیات ساختمانی خلاف نیز حسب درخواست شهرداری برای رسیدگی به این کمیسیون ارجاع و کمیسیون مکلف گردید ظرف مدت یک ماه تصمیم مقتضی اتخاذ نماید در صورت تصویب قلع بناء مهلت مناسب که نبایست بیشتر از دو ماه باشد تعیین گردد.
  - سال ۱۳۵۶ مجددا اصلاحیه و ۶ تبصره به این قانون افزوده شد که این اصلاحات در نتیجه تهیه و تصویب طرحهای جامع شهری و وضع ضوابط و مقررات برای توسعه کالبدی شهرها و همچنین به منظور کنترل ساخت و سازها در محدوده شهرهای بزرگ بخصوص تهران انجام شد که از جمله مصوبات نظارت و انطباق پروانه و نقشه‌ها به مهندسین ناظر و مکلف شدن دفاتر اسناد رسمی به استعلام پایان کار و گواهی عدم خلاف از شهرداریها می‌باشد.
  - سال ۱۳۵۸ پس از انقلاب و با توجه به اینکه نحوه برخورد با تخلفات ساختمانی یکی از محورهای نارضایتی های عمومی را فراهم آورده بود ماده ۱۰۰ قانون شهرداریها بار دیگر دستخوش اصلاحات گردید و ۳ تبصره به آن الحاق گردید بر این اساس کمیسیون ماده ۱۰۰ میتواند در موارد احراز تخلفات ساختمانی به جای صدور حکم قلع بنا رای بر اخذ جریمه صادر نماید (نیک پور و همکاران، ۱۳۹۴).
  - از نظر آریمو و آدیگبو، تخلفات ساختمانی در پهنه های شهری برخوردار از ساختمان های با کیفیت متوسط و بالا شامل عدم رعایت سطح اشغال و ابعاد حصار، بنا می شود و در پهنه های با کیفیت پایین علاوه بر اینکه تقریباً هیچ یک از ساختمان ها ضابطه ی سطح اشغال را رعایت نکرده اند، استاندارد های ساخت و ساز نیز در آن ها رعایت

نشده است (Arimah and Adeagbo, ۲۰۰۰). ون در هیژدن (۲۰۰۸) در مقاله ای که در رابطه با مقررات و تخلفات ساختمانی در هلند نوشته است از قول برخی محققان می گوید: مردم تنها تا زمانی قانونی را رعایت می کنند که تمایل شخصی آن هاست و به عنوان "بازیگران محاسبه گر" عمل می کنند. بنابراین اگر هزینه ی انجام یک کار از فایده اش بیشتر باشد، از انجام آن ممانعت می کنند. کازون و گانگادهام (۲۰۰۵) معتقدند رابطه ی مثبت مستقیمی بین عدم رعایت قوانین و هزینه های ناشی از عدم رعایت قانون وجود دارد. بنابراین تمایل مالکین یا مستحدثین به رعایت ضوابط و مقررات ساختمانی کاملاً وابسته به ارزش های مالی و غیر مالی منتج از رعایت آن دسته از ضوابط برای مالک، آگاهی به این ارزش ها و توانایی رعایت آن هاست.

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹/۵ کیلومترمربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان- کرمان در مختصات ۳۱ و ۵۴ عرض شمالی و ۲۳ و ۵۴ طول شرقی قرار دارد. این شهر از سمت شمال به روستای محمودآباد، از غرب به آبادی های گرد فرامرز و ابرندآباد، از شرق به روستای دهنو و آبادی های دهستان فجر و از جنوب به رحمت آباد محدود است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۲۱۵ متر و فاصله هوایی آن تا تهران ۵۰۸ کیلومتر است. کوهستان شیرکوه که در جهت شمال غربی و جنوب شرقی کشیده شده در ۲۰ کیلومتری شهر یزد قرار دارد و به گونه دیواره کوهستانی، در جنوب غربی استان، بخش های مرکزی را از چاله ابرکوه جدا می سازد و در کاهش دمای هوا و جذب رطوبت برای پیرامون خود نقش ویژه ای دارد. کوهستان خرائق در شمال یزد قرار دارد و کوهستانی است بلند اما خشک با شکل های نامنظم حاصل از فرسایش بادی و آبی و بلندترین قله آن خونزا به بلندی ۳۱۵۸ متر است. تعداد جمعیت شهر یزد در اولین سرشماری رسمی کشور سال ۱۳۳۵ برابر با ۶۳۵۰۲ نفر بوده، که این تعداد در سال ۱۳۹۵ به ۵۲۹۶۷۳ نفر رسیده است که حاکی از افزایش جمعیت در شهر یزد می باشد. تعداد خانوارهای شهر یزد از ۱۵۴۳۶ خانوار در سال ۱۳۳۵ به ۱۵۸۳۶۸ خانوار در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است.

بعد خانوار نیز در شهر یزد کاهش یافته به طوری که بعد خانوار از ۴/۱۱ در سال ۱۳۳۵ به ۳/۳۴ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. مهم ترین عامل موثر در این امر، اجرای سیاست های کنترل مولید می باشد که طی دهه های اخیر تاثیر مهمی در کاهش مولید و تعداد فرزندان داشته است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

نمودار ۱: روند تغییرات جمعیت در شهر یزد طی سال های ۹۵-۱۳۳۵

جدول ۱: روند تغییرات تعداد جمعیت و خانوار شهر یزد طی سال های ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سال	تعداد جمعیت (نفر)	تعداد خانوار	بعد خانوار	نرخ رشد
۱۳۳۵	۶۳۵۰۲	۱۵۴۳۶	۴/۱۱	۳,۹
۱۳۴۵	۹۳۲۴۱	۲۰۸۳۵	۴/۴۷	
۱۳۵۵	۱۳۵۹۲۵	۳۰۸۶۱	۴/۴۰	۳,۸
۱۳۶۵	۲۳۰۴۸۳	۵۰۸۰۹	۴/۵۳	۵,۴
۱۳۷۵	۳۲۶۷۷۶	۷۳۲۲۲	۴/۴۶	۳,۵
۱۳۸۵	۴۳۲۱۹۴	۱۱۳۱۴۹	۳/۸۱	۲,۸
۱۳۹۰	۴۸۶۱۵۲	۱۳۶۵۶۰	۳,۵۶	۲,۴
۱۳۹۵	۵۲۹۶۷۳	۱۵۸۳۶۸	۳,۳۴	۱,۷

ماخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

یافته‌های تحقیق

- علل وقوع تخلفات ساختمانی در شهر یزد

همانطور که قبلا بیان شد تعداد ۳۰ پرسشنامه بین کارشناسان شهرداری یزد در خصوص شناسایی مهمترین عوامل تخلفات ساختمانی توزیع و تکمیل شد که نتایج آن به شرح زیر می باشد:

تحلیل اطلاعات پرسشنامه با استفاده از آزمون تحلیل عاملی

شناسایی عوامل کلیدی موثر بر تخلفات ساختمانی در شهر یزد

در این پژوهش، به منظور بررسی و شناسایی مهمترین عوامل موثر در تخلفات ساختمانی در شهر یزد از تکمیل پرسشنامه توسط کارشناسان شهرداری و سپس تحلیل پرسشنامه از روش تحلیل عاملی بهره گرفته شد.

جدول ۲: عامل‌های دوران یافته

شماره	نام عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	ضعف نظارت	۱۲,۱۶	۲۳,۱۴	۵۰,۷
۲	ضعف درآمد	۱۰,۵۲	۱۸,۵۴	۶۹,۲۴

نتایج حاصل از این تحقیق، تقلیل ۶ متغیر شامل (جلوگیری نکردن به موقع ماموران شهرداری از تخلف، سوء استفاده از اختیارات قانونی کمیسیون ماده ۱۰۰، عدم حمایت قضایی و حقوقی از پرسنل شهرداری، حجم بالای ساخت و سازهای شهری و فقدان نظارت کافی، تغییر در منابع مالی شهرداریها و حذف یکباره کمک های دولتی و نبود درآمد پایدار شهرداری) به ۲ عامل شامل (ضعف نظارت و ضعف درآمد) بوده است که جمعا ۸۰/۶۸ درصد واریانس را پوشش می‌دهد و نشان دهنده رضایت بخش بودن تحلیل عاملی و شاخص های مورد مطالعه است.

- میزان تأثیر عامل‌ها بر تخلفات ساختمانی

عامل اول: ضعف نظارت

مقدار ویژه عامل اول ۱۲,۱۶ می‌باشد که ۴۲,۱۴ درصد از واریانس جامعه را به خود اختصاص می‌دهد. ۴ متغیر در این عامل بارگذاری شده است که بیشترین تأثیر را در بین عوامل دارد.

جدول ۳: متغیرهای بارگذاری شده در عامل اول

ردیف	نام متغیر	میزان همبستگی
۱	جلوگیری نکردن به موقع ماموران شهرداری از تخلف	۰,۸۴۵
۲	سوء استفاده از اختیارات قانونی کمیسیون ماده ۱۰۰	۰,۶۳۵
۳	عدم حمایت قضایی و حقوقی از پرسنل شهرداری	۰,۷۱۲
۴	حجم بالای ساخت و سازهای شهری و فقدان نظارت کافی	۰,۵۹۸

عامل دوم: ضعف درآمد

مقدار ویژه عامل دوم ۱۰,۵۲ می باشد که ۳۸,۵۴ درصد از واریانس جامعه را به خود اختصاص می دهد. ۲ متغیر در این عامل بارگذاری شده است که بیشترین تأثیر را در بین عوامل دارد.

جدول ۴: متغیرهای بارگذاری شده در عامل دوم

ردیف	نام متغیر	میزان همبستگی
۱	تغییر در منابع مالی شهرداریها و حذف یکباره کمک های دولتی	۰,۷۱۴
۲	نبود درآمد پایدار شهرداری	۰,۶۳۲

نتیجه گیری

یکی از مهمترین دلایل ناهنجاری در شکل ساختمانها و نابسامانی در سیما و منظر شهری، تخلفات ساختمانی است. این تخلفات ناشی از عوامل بسیاری است که با شناسایی آنها تا حد زیادی میتوان از وقوع آن جلوگیری نمود؛ مدت مدیدی است نظارت ساختمانی از جانب شهرداریها اعمال می شود. از سال ۱۳۴۵ پاره ای از قوانین مربوط به نظارت شهرداریها برفعالیت های ساختمانی اصلاح شده است. در ماده ۱۰۰، قانون مذکور به شهرداریها اجازه داد از تخلفات ساختمانی جلوگیری کنند. اندکی دقت در متن این قانون حاکی است که شهرداریها مجاز به جلوگیری از تخلف هستند نه مکلف به آن. این امر زمینه را برای اهمال و سستی شهرداریها در این خصوص آماده کرده است.

تخلف ساختمانی به معنی نقض قوانین و ضوابط شهرسازی، فنی، ایمنی و بهداشتی در احداث ساختمان است و ابهام در قوانین و مقررات ناظر بر ساخت و ساز از جمله علل تخلف ساختمانی است و مبنا و مستند رسیدگی به تخلفات ساختمانی در محدوده قانونی و حریم مصوب شهرها ماده ۱۰۰ قانون شهرداریها و تبصره های یازده گانه آن است. ضعف سیستم کنترل و نظارت شهرداریها عامل مهم و تاثیرگذار دیگر بر رواج تخلفات ساختمانی در شهرهای کشور هستند. جریمه های ماخوذه از محل اجرای احکام صادره در کمیسیون ماده ۱۰۰ شهرداریها، بخش عمده ای از درآمد شهرداریها را تشکیل می دهد که خود موجب عدم نظارت صحیح و کامل مامورین شهرداری بر تخلفات ساختمانی و پیشگیری از آن در مرحله ساخت و ساز می شود.

وابستگی بودجه شهرداری به تخلفات ساختمانی و از همه مهمتر محدودیت منابع مالی پایدار شهری باعث شده تا شهرداریها وابستگی زیادی به اخذ جریمه از تخلفات صورت گرفته داشته باشند و این عامل نقش مهمی در تخلفات ساختمانی و همچنین بی میلی مراجعان به اخذ پروانه ساختمانی ایفا می کند.

ریشه یابی و چاره اندیشی برای جلوگیری از تخلفات ساختمانی کمک موثری در اجرای ضوابط مربوط به شهر و بالا بردن کیفیت زندگی در شهر یزد خواهد کرد.

منابع

- حسینی، سید علی (۱۳۸۵)، مبانی فنی و اجرایی حقوق شهری و منطقه‌ای، تهران، انتشارات حق شناس.
- صارمی زاده، محمد فاضل (۱۳۹۰)، مجموعه کامل قوانین و مقررات مرتبط با شهرداری.
- صمدی قوشچی، زیدالله (۱۳۷۷)، تخلفات ساختمانی در نظام حقوقی ایران، تهران، انتشارات جنگل.
- عمید، حسن (۱۳۹۰)، فرهنگ فارسی عمید، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- لطفی، حیدر و همکاران (۱۳۸۸)، مدیریت شهری و جایگاه آن در ارتقاء حقوق شهروندی، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیای انسانی، شماره ۹.
- معتمدی، مسعود (۱۳۶۸)، سه مقاله در باب مسکن و شهرسازی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- منوچهری میان‌دوآب، ایوب و همکاران (۱۳۹۸)، بررسی و تحلیل تخلفات ساختمانی و تبیین عوامل کلیدی تأثیر گذار بر آن (مطالعه موردی شهر یزد)، فصلنامه مطالعات ساختار و کارکرد شهری، سال ششم، شماره ۱۸.
- نیک پور، عامر و همکاران (۱۳۹۴)، بررسی و تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و تخلفات ساختمانی (مطالعه موردی: شهروندان شهر بابلسر)، نشریه شهر پایدار، دوره ۲، شماره ۳.
- Arimah and Adeagbo, (۲۰۰۰) Compliance with urban development and planning regulations in Ibadan, Nigeria. Habitat Int.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۰۱

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۶/۱۴

صفحات: ۲۹ - ۴۵

اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر فضا بر ادراک شهروندان مطالعه موردی: خیابان فهادان و بهاران شهر یزد

علی کریمی، کارشناس حوزه معاونت معماری و شهرسازی شهرداری یزد
محمد رشیدی، کارشناس حوزه معاونت معماری و شهرسازی شهرداری یزد
محسن رضایی صدرآبادی، کارشناس کمیسیون ماده ۱۰۰
حسن طلائی، کارشناس کمیسیون ماده ۱۰۰

چکیده

از زمانی که رابطه فلسفی انسان و محیط در پی تحولات ساختاری، از رابطه انسان در طبیعت به رابطه انسان بر طبیعت مبدل شد، کنش‌ها و واکنش‌های تعاملی انسان و محیط تحت تأثیر این تحولات دستخوش تغییرات بنیادین گردید. در این بین دریافت‌های ادراکی انسان منبعث از این تغییر، معطوف به دست‌ساخته‌های بشری گردید و سهم پیام‌ها و معانی طبیعی مؤثر بر روح و روان انسان به‌خصوص در شهرها به‌شدت کاهش و جای خود را به دریافت‌های محیطی مصنوعات شهری داد. بر این اساس در پی شناخت پیام‌های صادره از محیط به انسان، سیستمی متشکل از زیرسیستم‌های سه‌گانه‌ی انسان، ساختمان‌ها و اراضی، بستر محیطی باید شناسایی و بررسی شوند. یکی از مهم‌ترین این زیرسیستم‌ها در شهرها رنگ‌ها و مصالح بکار رفته در محیط هستند. رنگ به‌عنوان برآیندی از نوع و ترکیب مصالح در محیط‌های شهری، خود عنصری هویتی و عاملی برای تقویت توانایی است. این در حالی است که طراحان و معماران فضای شهری با استفاده مناسب از رنگ و مصالح به‌عنوان عناصری که در کنار نور، بافت و شکل به محیط، معنا می‌دهد؛ می‌توانند بیشترین تأثیر را بر ادراک بصری و روحی افراد، ایجاد کنند. هدف از این تحقیق بررسی اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در ۲ خیابان فهادان و بهاران شهر یزد می‌باشد. نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی می‌باشد و پس از بررسی‌های اولیه در باره وضع موجود شهر یزد از لحاظ اقلیمی و شهرسازی نتایج بدست آمد که در مقاله به آ اشاره شده است.

واژگان کلیدی: رنگ، اثرات روانی، ادراک شهروندان، شهر یزد.

مقدمه

بررسی سیر تکوین تاریخی شکل‌گیری محیط کالبدی در شهرها نشان می‌دهد، پیام‌های صادره از فرم و فضا به شدت تحت تأثیر نگرش‌های فلسفی ناشی از نوع نگاه به کلیت زندگی در ادوار مختلف، متفاوت بوده است. به‌عنوان مثال در قرون اخیر با ظهور و بروز مدرنیسم، شکل‌گیری محیط کالبدی در تقید شدید به حفظ نظم ساختاری تجسم می‌یابد و پس از آن نظام فکری پست مدرن با استحاله در مفهوم نظم، نظم غیر ساختاری را مطرح و شکل می‌دهد. بنابراین پیام‌های صادره از محیط بر انسان، تحت تأثیر تغییر این نوع نگرش‌ها تغییر می‌یابد و حتی مفهوم نظم و جایگاه آن نیز در ذهن انسان متحول می‌شود. پیوند معماری سنتی و اقلیم آن به نوعی شبیه رابطه خاک و گیاه است. همچنان که خاک بستر امنی است برای رشد گیاه، اقلیم به مانند بستری برای معماری سنتی است که بسته به نوع اقلیم و فرهنگ و ... معماری متبلور شده و به شکوفایی می‌رسد. رنگ عنصری تزئینی است برای سکونتگاه‌ها و همچنین رنگ‌ها، نیروها و انرژی‌های درخشانده‌ای هستند که چه آگاه و چه ناخود آگاه تاثیرات مثبت یا منفی بر احساسات، عقاید و ... خواهند گذاشت. در بررسی اولیه چنین به نظر می‌رسد که در اقلیم گرم و خشک فضای معماری درون‌نگرا با اقلیم خود همخوانی دارد در حالی که در معماری درون‌نگرا این یکنواختی به تنوع رنگی تبدیل شده است و این تفاوت رنگ درونی و برونی در اقلیم گرم و خشک بسیار مشهود است (کافی ثانی و فروزانفر، ۱۳۹۴).

از سوی دیگر نوع نگاه انسان به محیط نیز در سیر تکوین تاریخی همواره در تغییر بوده است. زمانی تحت تأثیر نظریه‌هایی چون نظریه جبریت لاپلاس و به تبع آن شکل‌گیری نظام جامع‌نگر پوزیتیویسم و نگرش خطی، جبری و حتمی در برخورد با موضوعات، انسان زمان حال و آینده را یک محور خطی تلقی نموده و بر این عقیده بود که شناخت دقیق در وضع موجود منجر به پیش‌بینی دقیق در آینده می‌گردد. بر این اساس طراحان و برنامه‌ریزان شهری اقدام به تهیه طرح‌های جامع به‌عنوان بستر شکل‌گیری شکل شهر در آینده نمودند.

در فاصله سال‌های دهه ۱۹۶۰ میلادی با ظهور و بروز نظریه‌هایی چون نسبیت انیشتین و اصل عدم قطعیت هایزنبرگ و در پی آن شکل‌گیری دیدگاه و تفکر سیستمی در فرایند طراحی و برنامه‌ریزی، طرح‌های راهبردی جایگزین طرح‌های جامع و نگرش سیستمی جایگزین نگرش جامع گردید. بر این اساس وقایع آتی شهر قابلیت پیش‌بینی دقیق نداشته و تنها با شناخت و تحلیل سیستمی شرایط موجود می‌توان شرایط آتی را تعیین پذیر نمود، این مهم نیز با تعیین خطوط کلی راهنما در قالب راهبردها و تهیه برنامه‌ها و اقدامات عملیاتی و کوتاه‌مدت امکان‌پذیر خواهد بود.

مفهوم مکان‌های شهری هوشمند به عنوان یکی از اساسی‌ترین الزامات توسعه‌های هدفمند، از مؤلفه‌های کالبدی و عملکردی متعددی تشکیل شده است. در این بین کالبد فضا به‌واسطه تأثیر عمیق خود بر ادراک شهروندان جایگاهی قابل‌تأمل یافته‌اند. بر همین اساس کالبد فضاهای شهری و منظر کالبدی که از سه موضوع جداره، بام و زمین تشکیل شده است مهم‌ترین عامل در جذب و حضور شهروندان در فضاهای شهری هست.

از بین این عوامل کالبدی، جداره‌های شهری نقش مهم‌تری را در تعریف فضاها و ایجاد هویتی منحصر به فرد دارند. این تأثیر هم از کمیت جداره و هم کیفیت آن ناشی می‌شود. بنابراین در راستای خلق جداره‌هایی که به

تعریف مطلوب‌تر فضاهای شهری کمک نمایند، توجه به جنبه‌ها و عوامل تشکیل‌دهنده جداره و مؤثر بر جنبه‌های بصری و ادراک آن اهمیتی دوچندان می‌یابد. در واقع کالبد فضاهای شهری به‌طور معمول توسط تعدادی توده ساختمانی محدود تعریف شده است که دارای حجم و سطوح قابل‌رؤیت از فضای عمومی می‌باشد. جداره‌ها یک سطح بسته یا احجامی از بناها می‌باشند. هر حجم به نوبه خود متشکل از سطوح مختلف است. این سطوح از بنا را معماران نما می‌نامند. اما در طراحی شهری کلیه سطوح یا احجام تشکیل‌دهنده محدوده فضا، به عنوان جداره‌های شهری دیده می‌شوند. هر جداره از فضای شهری، متشکل از چندین نما می‌باشد. جداره‌ها از طرفی محدود به زمین و آسمان و از طرفی محدود به ساختمان، یا معابر مجاور می‌باشند (کلوان کویر، ۱۳۹۴).

به بیانی ساده‌تر، جداره‌ها سطوح عمودی تعریف‌کننده یک فضای شهری اند. جداره همواره یک سطح بسته و یا وجهی از یک بنا نیست، بلکه ممکن است:

یک سطح عمودی پیوسته بدون بازشو باشد؛

یک سطح عمودی با تعدادی بازشو باشد؛

و یا تنها مجموعه‌ای از یک سری عناصر عمودی مستقر در فضا باشد.

نمای جداره به معنی صورت ظاهر، نشان و آنچه در معرض دید و برابر چشم شهروندان است، آنچه از سوی بیرون بناها و دانه‌ها دیده می‌شود. نمای جداره از مجموعه‌ای عوامل شکل گرفته که در ترکیب با یکدیگر ویژگی‌های آن نما را بیان می‌دارند. خلق می‌کنند.

رنگ و مصالح از مهم‌ترین این اجزاء می‌باشند که به دلیل پوسته‌ای بودن، از قابلیت مناسبی برای تنظیم و کنترل برخوردارند و درعین‌حال تأثیر زیادی در ایجاد هماهنگی بین ابنیه دارند. از آنجا که جداره‌های شهری نمود بیرونی و ظاهری قابل‌رؤیت ساختمان‌ها هستند کیفیت تک تک نماها و تأثیری که در فضا بر فرد می‌گذارند بسیار مهم خواهد بود. نگاهی گذرا به سیمای شهرهای امروزی این سؤال را مطرح می‌کند که چگونه می‌توان به سطحی از جداره‌های شهری دست یافت که تأثیرات مثبتی را بر روحیات شهروندان بگذارد (خوش اخلاق و همکاران، ۱۳۸۹).

برخلاف گذشته ارزشمند فضاهای شهری در شهر یزد، امروزه افزایش جمعیت شهر منجر به افزایش سرعت ساخت‌وساز، اعمال سلاقی شخصی و غیرحرفه‌ای کارفرمایان (که اغلب همان شهروندان و کاربران اصلی بنا هستند) در قالب استفاده از حقوق شهروندی و سهم خود از جداره شهری و در نتیجه ایجاد الگوها و سبک‌های متفاوت در معماری ساختمان‌ها، به‌ویژه در نمای آن‌ها گشته است. این اتفاق در استفاده از نوع مصالح و رنگی نمای ساختمان‌ها بیش از پیش منجر به افت کیفیت‌های فضایی و در نتیجه ایجاد محیط‌های شهری نامطلوب گردیده است و آشفته‌گی‌های بصری را ایجاد کرده است.

آشفته‌گی بصری روزافزون شهر یزد می‌تواند اثرات مخربی و جبران‌ناپذیری بر روح و روان شهروندان داشته باشد. با توجه به اهداف طرح جامع رنگ و مصالح شهر یزد، این طرح بر این فرض استوار است که توجه بیش از پیش به مقوله طراحی نما از طرف طراحان و معماران و اساتید معماری، همچنین ارائه قوانین مدون با ضمانت اجرایی کافی در ساخت‌وسازها و طراحی نماها و سیمای کالبدی در سطح شهر به‌ویژه در زمینه نوع و نحوه استفاده از مصالح و رنگ، می‌تواند تأثیر مثبتی در سطح کیفی زندگی شهروندان یزدی به‌عنوان کاربر اصلی در ارتباط با

سیمای کالبدی بدنه شهری و القاء حس آرامش، خوانایی و تعلق به آن‌ها باشد. به همین منظور و در جهت سنجش وضع موجود در راستای تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری بهتر در طرح پیشنهادی، تلاش گردیده است تا شرایط فعلی فضاها را عمومی شهر یزد از نظر ویژگی‌های جداره، بخصوص مشخصات رنگ و مصالح بکار رفته در آن‌ها مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. از همین رو تعداد ۲ فضای شهری در شهر یزد که بر مبنای نوع آن‌ها (خیابان، بلوار، میدان، فلکه)، بستر شکل‌گیری (بافت تاریخی، بافت میانی و بافت جدید)، ویژگی‌های عملکردی (مسکونی، تجاری، اداری، گردشگری و ...) انتخاب گردید و تلاش شد تا مشخصات کالبدی آن‌ها در جداره سازی مطالعه شود. بر همین اساس، پس از عکس‌برداری و تهیه عکس پانورامای هر یک از فضاها، شرایط به‌کارگیری مصالح و رنگ، فرم و میزان بازشوها و خط آسمان هر یک بررسی شد (عنایت‌اللهی، ۱۳۸۰).

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹٫۵ کیلومتر مربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان - کرمان در مختصات ۵۴' و ۳۱' عرض شمالی و ۲۳' و ۵۴' طول شرقی قرار دارد. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۲۱۵ متر و فاصله هوایی آن تا تهران ۵۰۸ کیلومتر است. کوهستان شیرکوه که در جهت شمال غربی و جنوب شرقی کشیده شده در ۲۰ کیلومتری شهر یزد قرار دارد و به گونه دیواره کوهستانی، در جنوب غربی استان، بخش‌های مرکزی را از چاله ابرکوه جدا می‌سازد و در کاهش دمای هوا و جذب رطوبت برای پیرامون خود نقش ویژه‌ای دارد. کوهستان خراتق در شمال یزد قرار دارد و کوهستانی است بلند اما خشک با شکل‌های نامنظم حاصل از فرسایش بادی و آبی و بلندترین قله آن خونزا به بلندای ۳۱۵۸ متر است (سالنامه آماری شهر یزد، ۱۳۹۵).

یافته‌های تحقیق

در تحقیق حاضر به بررسی طیف رنگ‌ها و انواع مصالح بکار رفته در خیابان فهادان و خیابان بهار شهر یزد پرداخته شده که نتایج بررسی‌ها به شرح زیر می‌باشد:

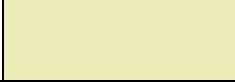

طیف رنگ‌ها و انواع مصالح بکار رفته در خیابان فهادان (بدنه شمالی)

بر اساس برداشت‌های انجام شده طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان فهادان (بدنه شمالی) به تفکیک نوع مصالح به کار رفته در نمای ابنیه به شرح ذیل ارائه شده است.

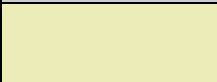

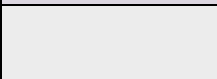

نمودار ۱- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان فهادان (بدنه شمالی) به تفکیک نوع مصالح

جدول ۱- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان فهادان (بدنه شمالی) به تفکیک نوع مصالح

درصد	رنگ	مصالح اصلی بدنه
۳۹/۷۹		آجر روشن
۴۱/۸۷		آجر تیره
۷/۹۹		سیمان سفید
۸/۱۴		کاه‌گل
۱/۱۳		سنگ
۱/۰۸		سیمان

جدول ۲- انواع مصالح بکار رفته در بدنه شمالی خیابان فهادان

درصد	رنگ	مصالح اصلی بدنه
۸۱/۶۶		آجر
۸/۱۴		کاه‌گل
۱/۱۳		سنگ
۹/۰۷		سیمان

نمودار ۲- سهم انواع مصالح بکار رفته در بدنه شمالی خیابان فهادان

اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در بدنه شمالی خیابان فهادان به تفکیک نوع

مصالح

جدول ۳- اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در بدنه شمالی خیابان فهادان به تفکیک نوع مصالح

درصد	خلاصه اثرات	نوع رنگ	رنگ	مصالح اصلی بدنه
۳۹/۷۹	محرک سیستم عصبی - تشدید احساسات - قابلیت رؤیت بالا - ایجاد جلب توجه - ایجاد نشاط - حرکت - خوش بینی	گرم		آجر روشن
۴۱/۸۷	کمی برانگیزاننده - تعادل - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		آجر تیره
۷/۹۹	پاکی - خلوص - تازگی - تعادل و بی تفاوتی - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		سیمان سفید
۸/۱۴	برانگیزاننده - تعادل - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		کاه گل

جدول ۴- برآیند خلاصه اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در بدنه شمالی خیابان فهادان

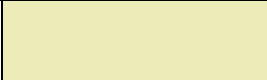

نوع رنگ	درصد	خلاصه اثرات	برآیند اثرات
گرم	۳۹/۷۹	محرک سیستم عصبی - تشدید احساسات - قابلیت رؤیت بالا - ایجاد جلب توجه - ایجاد نشاط - حرکت - خوش بینی	با توجه به سهم عمده رنگ‌های خنثی، ادراک محیطی معطوف به رنگ‌های پیرامونی است. وجود رنگ زرد (رنگ گرم) آجر پیرامون رنگ‌های خنثی و اثرات انگیزشی رنگ قهوه‌ای احساسات ناظر تهییج شده و محیط توجه ناظر را به خود جلب می‌نماید
خنثی	۶۰/۲۱	کمی برانگیزاننده - تعادل - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	

طیف رنگ‌ها و انواع مصالح بکار رفته در خیابان فهادان (بدنه جنوبی)

بر اساس برداشت‌های انجام شده طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان فهادان (بدنه جنوبی) به تفکیک نوع مصالح به کار رفته در نمای ابنیه به شرح ذیل ارائه شده است.

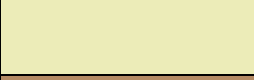

جدول ۵- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان فهادان (بدنه جنوبی) به تفکیک نوع مصالح

درصد	رنگ	رنگ‌های اصلی بدنه
۲۰/۱۷		آجر روشن
۸/۲۱		آجر تیره
۷۱/۶۲		کاه‌گل

نمودار ۳- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان فهادان (بدنه جنوبی) به تفکیک نوع مصالح
 انواع مصالح بکار رفته در بدنه جنوبی خیابان فهادان و سهم هر یک از مصالح به صورت عمده به شرح جدول ذیل ارائه شده است.

جدول ۶- انواع مصالح بکار رفته در بدنه جنوبی خیابان فهادان

درصد	رنگ	مصالح اصلی بدنه
۲۸/۳۸		آجر
۷۱/۶۲		کاه‌گل

نمودار ۴- سهم انواع مصالح بکار رفته در بدنه جنوبی خیابان فهادان

مطابق با جدول و نمودار فوق بیشترین مصالح به کار گرفته شده در بدنه جنوبی خیابان فهادان شامل کاه‌گل با سهمی در حدود ۷۲ درصد و آجر با سهم تقریبی ۲۸ درصدی است. با توجه به اینکه ضلع جنوبی خیابان فهادان در محدوده بافت تاریخی شهر یزد قرار گرفته است سهم کاه‌گل به‌عنوان ماده زمینه‌ای اصلی و بومی در جداره خیابان بالاست همچنین عدم وجود تنوع در مصالح سازنده، نوعی ساختار یکدست، متعادل و منظم در محیط زمینه شکل داده است.

اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در بدنه جنوبی خیابان فهادان به تفکیک نوع

مصالح

جدول ۷- خلاصه اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در بدنه جنوبی خیابان فهادان به تفکیک نوع مصالح

درصد	خلاصه اثرات	نوع رنگ	رنگ	رنگ‌های اصلی بدنه
۲۰/۱۷	محرک سیستم عصبی- تشدید احساسات- قابلیت رؤیت بالا- ایجاد جلب توجه- ایجاد نشاط- حرکت- خوش بینی	گرم		آجر روشن
۸/۲۱	کمی برانگیزاننده- تعادل- اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		آجر تیره
۷۱/۶۲	برانگیزاننده- تعادل- اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		کاه‌گل

جدول ۸- برآیند اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر اساس نوع رنگ بر ادراک شهروندان در خیابان فهادان (بدنه

جنوبی)

نوع رنگ	درصد	خلاصه اثرات	برآیند اثرات
گرم	۲۰/۱۷	محرک سیستم عصبی- تشدید احساسات- قابلیت رؤیت بالا- ایجاد جلب توجه	با توجه به سهم عمده رنگ‌های خنثی، ادراک محیطی معطوف به رنگ‌های پیرامونی ایست. وجود رنگ زرد (رنگ گرم) آجر پیرامون رنگ‌های خنثی و اثرات انگیزشی رنگ قهوه‌ای
خنثی	۷۹/۸۳	کمی برانگیزاننده- تعادل- اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	احساسات ناظر تهییج شده و محیط توجه ناظر را به خود جلب می‌نمایند. از طرف دیگر یکنواختی و یکدستی رنگ و مصالح در این بدنه نوعی نظم و به دنبال آن آرامش نسبی را به همراه دارد.

در مجموع میانگین رنگ‌های گرم در بدنه‌ی شمالی و جنوبی خیابان فهادان ۲۹,۹۸ درصد و میانگین رنگ‌های سرد ۷۰,۰۲ درصد می‌باشد. بر این اساس اثرات روان‌شناختی رنگ‌ها در خیابان فهادان به شرح جدول ارائه شده است.

مجموع خلاصه اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر اساس نوع رنگ بر ادراک شهروندان در خیابان

فهادان

جدول ۹- مجموع خلاصه اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر اساس نوع رنگ بر ادراک شهروندان در خیابان فهادان

نوع رنگ	درصد	خلاصه اثرات	برآیند اثرات
گرم	۲۹/۹۸	محرک سیستم عصبی - تشدید احساسات - قابلیت رؤیت بالا - ایجاد جلب توجه	با توجه به سهم عمده رنگ‌های خنثی، ادراک محیطی وابسته به رنگ‌های پیرامونی ایست. وجود رنگ زرد (رنگ گرم) آجر پیرامون رنگ‌های خنثی و اثرات انگیزشی رنگ قهوه‌ای کاه‌گل (رنگ خنثی ولی برانگیزاننده) احساسات ناظر تهییج شده و محیط کالبدی، توجه ناظر را به خود جلب می‌نمایند.
خنثی	۷۰/۰۲	کمی برانگیزاننده - تعادل - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	همچنین یکنواختی و یکدستی رنگ و مصالح در بدنه جنوبی نوعی نظم و به دنبال آن آرامش نسبی را به همراه دارد بطوریکه بدنه جنوبی ناظر را جذب و تحت تأثیر قرار می‌دهد

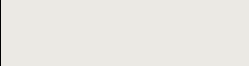
مطابق با نتایج ارائه شده در جداول فوق و شناسایی انواع رنگ‌های موجود در بدنه بر اساس انواع مصالح بکار رفته در نما سهم عمده رنگ‌های جداره خیابان فهادان معطوف به رنگ‌های خنثی با سهمی معادل ۷۰,۰۲ درصد و عمدتاً شامل رنگ‌های گرم و قهوه‌ای می‌باشد. در چنین شرایطی و با توجه به ایجاد اثرات تعادل‌بخش و خنثی در محیط، برآیند ادراک محیطی شهروندان می‌تواند تحت تأثیر رنگ‌های گرم پیرامونی رنگ‌های خنثی قرار می‌گیرد. در خیابان فهادان سهم رنگ‌های گرم با مقدار عددی ۲۹,۹۸ درصد می‌تواند اثرگذار باشند البته با توجه به اینکه رنگ‌های گرم شناسایی شده کم‌رنگ هستند سبب افول اثرات تهییج کننده در محیط می‌گردند.

رنگ کاه‌گل موجود در محدوده، رنگ قهوه‌ای ایست که این رنگ علاوه بر ایجاد احساس تعادل و سنگینی در محیط، کمی برانگیزاننده نیز است. همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد یکنواختی و یکدستی رنگ و مصالح در بدنه جنوبی خیابان (واقع در محدوده تاریخی شهر یزد) نوعی نظم و به دنبال آن آرامش نسبی را به همراه دارد بطوریکه بدنه جنوبی ناظر را جذب و تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بنابراین ادراک کلی در خیابان فهادان منبعث از خصلت‌های فضایی بدنه تاریخی جنوبی ایست.

طیف رنگ‌ها و انواع مصالح بکار رفته در خیابان بهاران (بدنه شرقی)

بر اساس برداشت‌های انجام شده طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان بهاران (بدنه شرقی) به تفکیک نوع مصالح به کار رفته در نمای ابنیه به شرح ذیل ارائه شده است.

جدول ۱۰- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان بهاران (بدنه شرقی) به تفکیک نوع مصالح

درصد	رنگ	رنگ‌های اصلی بدنه
۷۹,۳۸		آجر پلاک
۴,۳۹		آجر قرمز
۴,۱۹		شیشه
۳,۰۷		سنگ
۳,۳۸		سنگ
۰,۳۷		سنگ
۵,۲۲		سنگ

نمودار ۵- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان بهاران (بدنه شرقی) به تفکیک نوع مصالح

انواع مصالح بکار رفته در بدنه شرقی خیابان بهاران و سهم هر یک از مصالح به صورت عمده به شرح جدول ذیل ارائه شده است.

جدول ۱۱- انواع مصالح بکار رفته در بدنه شرقی خیابان بهاران

درصد	رنگ	مصالح اصلی بدنه
۷۹,۳۸		آجر پلاک
۴,۳۹		آجر قرمز
۱۲,۰۴		سنگ
۴,۱۹		شیشه

نمودار ۶- انواع مصالح بکار رفته در بدنه شرقی خیابان بهاران

مطابق با جدول و نمودار فوق بیشترین مصالح به کار گرفته شده در بدنه شرقی خیابان بهاران، آجر با سهم ۸۷ درصد و شامل دو نوع آجر پلاک روشن و آجر قرمز به ترتیب با سهمی در حدود ۷۹,۳۸ و ۴,۳۹ درصد است. همچنین انواع سنگ با سهم ۱۲ درصد و انواع شیشه با سهم ۴,۱۹ درصد نیز بکار گرفته شده است. مطابق با نتایج به دست آمده تنوع مصالح موجود معطوف به مصالح آجری است و با توجه به رنگ‌های زرد و قرمز بکار رفته در این مصالح و خصلت گرم بودن آن‌ها از یک طرف و نوساز بودن ابنیه حاشیه خیابان از طرف دیگر نوعی یکدستی و نظم بصری و جذب نگاه ناظر را به همراه دارد.

اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در خیابان بهاران (بدنه شرقی)

جدول ۱۲- اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در خیابان بهاران (بدنه شرقی)

درصد	خلاصه اثرات	نوع رنگ	رنگ	رنگ‌های اصلی بدنه
۷۹/۳۸	محرك سیستم عصبی - تشدید احساسات - قابلیت رؤیت بالا - ایجاد جلب توجه - ایجاد نشاط - حرکت - خوش بینی	گرم		آجر پلاک
۴/۳۹	محرك سیستم عصبی - تشدید احساسات - قابلیت رؤیت بالا - ایجاد جلب توجه - ایجاد نشاط - حرکت - خوش بینی	گرم		آجر قرمز
۴/۱۹	آرامش‌بخش - احساس استراحت - تعادل - سرزندگی - امیدواری و رضایت	سرد		شیشه
۳/۰۷	آرامش‌بخش - احساس استراحت - تعادل - القا حس معنویت - حفاظت	خنثی		سنگ
۳/۳۸	کمی برانگیزاننده - تعادل و بی تفاوتی - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		سنگ
۰/۳۷	برانگیزاننده - تعادل - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		سنگ
۵/۲۲	پاکی - خلوص - تازگی - تعادل و بی تفاوتی - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		سنگ

جدول ۱۳- اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر اساس رنگ بر ادراک شهروندان در خیابان بهاران (بدنه شرقی)

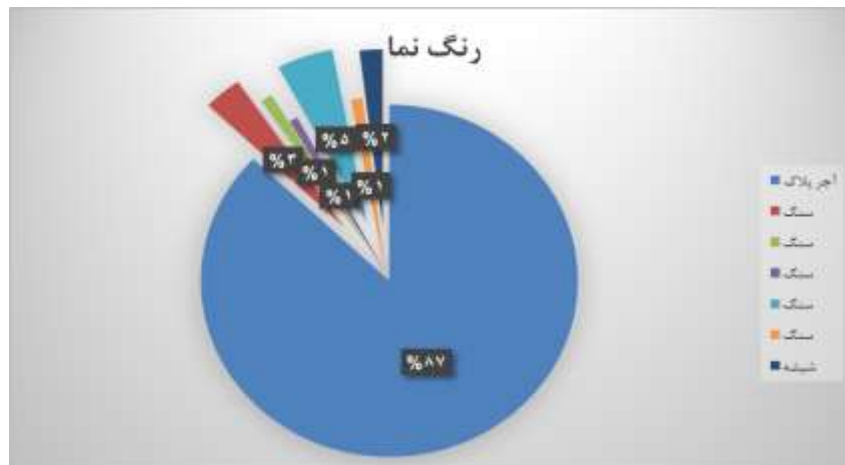
نوع رنگ	درصد	خلاصه اثرات	برآیند اثرات
گرم	۸۳/۷۷	محرك سیستم عصبی - تشدید احساسات - قابلیت رؤیت بالا - ایجاد جلب توجه	بیش از ۸۳ درصد از کل مصالح را اجر تشکیل داده و به تبع از آن ادراک کلی معطوف به رنگ این مصالح است. رنگ آجرهای زرد و قرمز بکار رفته به دلیل گرم بودن دارای خصلت‌های تهییج کننده و سبب جذب ناظر می‌شوند. از طرف دیگر یکنواختی ایجاد شده در محیط به دلیل سهم بالای اجر زرد رنگ ادراک کلی را تحت تأثیر قرار داده و خصلت‌های تحریک‌کنندگی بالای رنگ‌های گرم را کاهش داده است. این مهم در ترکیب با رنگ‌های سرد و خنثی در مجموع سبب جذب ناظر، القا حرکت، خوش بینی، احساس آرامش و نشاط در شهروندان شده است.
سرد	۴/۱۹	آرامش‌بخش - احساس استراحت - تعادل - القا حس معنویت - تمرکز - اعتماد - امیدواری و رضایت	
خنثی	۱۲/۰۴	تعادل - اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	

طیف رنگ‌ها و انواع مصالح بکار رفته در خیابان بهاران (بدنه غربی)

بر اساس برداشت‌های انجام شده طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان بهاران (بدنه غربی) به تفکیک نوع مصالح به کار رفته در نمای ابنیه به شرح ذیل ارائه شده است.

جدول ۱۴- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان بهاران (بدنه غربی) به تفکیک نوع مصالح

درصد	رنگ	رنگ‌های اصلی بدنه
۸۷/۱۶		آجر پلاک
۳/۲۹		سنگ
۱/۰۲		سنگ
۰/۷۶		سنگ
۴/۸۴		سنگ
۰/۹۵		سنگ
۱/۹۸		شیشه

نمودار ۷- طیف رنگ‌های شناسایی شده در خیابان بهاران (بدنه غربی) به تفکیک نوع مصالح

انواع مصالح بکار رفته در بدنه غربی خیابان بهاران و سهم هر یک از مصالح به صورت عمده به شرح جدول ذیل ارائه شده است.

جدول ۱۵- انواع مصالح بکار رفته در بدنه غربی خیابان بهاران

درصد	رنگ	مصالح اصلی بدنه
۸۷/۱۶	زرد	آجر پلاک
۱۰/۸۶	سبز	سنگ
۱/۹۸	قرمز	شیشه

نمودار ۸- انواع مصالح بکار رفته در بدنه غربی خیابان بهاران

مطابق با جدول و نمودار فوق بیشترین مصالح به کار گرفته شده در بدنه غربی خیابان بهاران، آجر پلاک روشن با سهم ۸۷ درصد است. همچنین انواع سنگ با سهم ۱۰ درصد و انواع شیشه با سهم تقریبی ۲ درصد نیز بکار گرفته شده است. مطابق با نتایج به دست آمده تنوع مصالح موجود معطوف به مصالح آجری است و با توجه به رنگ زرد بکار رفته در این مصالح و خصلت گرم بودن آن از یک طرف و نوساز بودن ابنیه حاشیه خیابان از طرف دیگر نوعی یکدستی و نظم بصری و جذب نگاه ناظر را به همراه دارد.

اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در خیابان بهاران (بدنه غربی)

جدول ۱۶- خلاصه اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر ادراک شهروندان در خیابان بهاران (بدنه غربی)

درصد	خلاصه اثرات	نوع رنگ	رنگ	رنگ‌های اصلی بدنه
۸۷/۱۶	محرك سیستم عصبی- تشدید احساسات- قابلیت رؤیت بالا- ایجاد جلب توجه- ایجاد نشاط- حرکت- خوش بینی	گرم		آجر پلاک
۳/۲۹	محرك سیستم عصبی- تشدید احساسات- قابلیت رؤیت بالا- ایجاد جلب توجه- ایجاد نشاط- حرکت- خوش بینی	گرم		سنگ
۱/۰۲	کمی برانگیزاننده- تعادل و بی تفاوتی- اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		سنگ
۰/۷۶	قدرت و ناامیدی، ماتم، انهدام، پوچی	خنثی		سنگ
۴/۸۴	تعادل و بی تفاوتی- اثرات خنثی وابسته به رنگ پیرامون محیط	خنثی		سنگ
۰/۶۵	تعادل و بی تفاوتی- اثرات خنثی وابسته به رنگ پیرامون محیط	خنثی		سنگ
۱/۹۸	برانگیزاننده- تعادل- اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	خنثی		شیشه

جدول ۱۷- خلاصه اثرات روانی رنگ‌های اصلی و مؤثر بر اساس نوع رنگ بر ادراک شهروندان در خیابان بهاران (بدنه غربی)

نوع رنگ	درصد	خلاصه اثرات	برآیند اثرات
گرم	۹۰/۴۵	محرك سیستم عصبی- تشدید احساسات- قابلیت رؤیت بالا- ایجاد جلب توجه	بیش از ۸۷ درصد از کل مصالح را اجر تشکیل داده و به تبع از آن ادراک کلی معطوف به رنگ این مصالح است. رنگ زرد آجر و سنگ‌های متمایل به صورتی کم‌رنگ بکار رفته به دلیل گرم بودن دارای خصلت‌های تهییج کننده و سبب جذب ناظر می‌شوند. از طرف دیگر یکنواختی ایجاد شده در محیط به دلیل سهم بالای اجر زرد رنگ ادراک کلی را تحت تأثیر قرار داده و خصلت‌های تحریک‌کنندگی بالای رنگ‌های گرم را کاهش داده است. این مهم در ترکیب با رنگ‌های خنثی در مجموع سبب جذب ناظر، القا حرکت، خوش بینی، احساس آرامش و نشاط در شهروندان شده است.
خنثی	۹/۵۵	تعادل و بی تفاوتی- اثرات خنثی (وابسته به رنگ پیرامون محیط)	

با توجه به شرایط مشابه بدنه شرقی و غربی و غلبه پرقدرت مصالح صرفاً آجری با رنگ زرد (عمدتاً به دلیل بافت یکنواخت مسکونی و نوساز بودن ابنیه) در مجموع بدنه خیابان بهاران سبب جذب ناظر، القا حرکت، خوشبینی، احساس آرامش و نشاط در شهروندان شده است و البته نظم بصری موجود نیز احساس خوشایندی القا می‌نماید.

نتیجه‌گیری

در جمع‌بندی انواع مصالح بکار رفته در نمونه‌های مورد مطالعه، پس از بررسی سهم انواع مصالح در دو جبهه هر یک از معابر، در ادامه انواع مصالح بکار رفته در نمونه‌های مورد بررسی در مجموع کل محور به شرح جداول ذیل جمع‌بندی شده است. در جمع‌بندی نمونه‌های بررسی شده شش تیپ مختلف از انواع مصالح بکار رفته در شهر یزد به شرح ذیل شناسایی شده است.

جدول ۱۸- تیپ‌های مختلف از انواع مصالح بکار رفته در شهر یزد

تیپ	تیپ مصالح بکار رفته	توضیحات
B	نمونه‌های با مصالح کاه‌گلی	در این نمونه‌ها که در بافت تاریخی شهر واقع شده‌اند، عمده مصالح بکار رفته کاه‌گل است. به طور مثال در بدنه جنوبی خیابان فهادان در حدود ۷۲ درصد از مصالح بکار رفته کاه‌گل است.
C	نمونه‌های آجری و کاه‌گلی	در این نمونه‌ها نیز که یا در بافت تاریخی شهر واقع شده‌اند و یا در حاشیه این بافت قرار دارند، علی‌رغم وجود آجر به‌عنوان مصالح عمده، کاه‌گل نیز بکار رفته است. مانند بدنه شمالی خیابان فهادان.
E	نمونه‌های مختلط آجری با انواع سنگ	در این نمونه‌ها به‌جز مصالح عمدتاً آجری بین ۱۰ تا ۳۰ درصد از انواع مصالح بکار رفته را انواع سنگ تشکیل می‌دهد.
F	نمونه‌های مختلط آجری با سایر مصالح	در این نمونه‌ها سهم مصالح آجری حداقل ۶۰ درصد است و سایر مصالح نظیر انواع سنگ، کاشی، کامپوزیت، گچ، فلز و شیشه و غیره نیز بکار رفته است.

با توجه به بررسی‌های انجام شده در این بخش، موارد به شرح ذیل جمع‌بندی شده است:

بی‌قاعدگی و بی‌نظمی در استفاده از رنگ‌ها و مصالح در سطح شهر.

در استفاده از مصالح به جایگاه فرهنگی - مذهبی و هویت شهر یزد توجه چندانی نشده است.

فرایند شکل‌گیری چهره شهر به سمت یکسانی و یک‌شکل شدن در حال تکوین است.

جداره‌ها در معابر محلی نوساز شبیه به هم‌شکل گرفته است که موجب افول در کیفیت خوانایی شهر خواهد شد.

استفاده از مصالح کامپوزیتی رو به افزایش است.

استفاده از انواع سنگ در جداره‌ها رو به افزایش است.

استفاده از کاه‌گل حتی در بافت تاریخی به‌شدت رو به کاهش است.

اثرات انگیزشی رنگ زرد آجر به‌عنوان عمده‌ترین مصالح بکار رفته در شهر، بعد از مدتی در اثر فرسودگی از بین می‌رود.

جذابیت بصری در اغلب معابر صرفاً به تک بناها و عناصر شاخص معطوف شده است. سازوکار اجرایی و عملیاتی مناسبی جهت نظارت بر اجرای نوع مصالح و رنگ در شهر وجود ندارد. در مجموع رنگ شهر معطوف به رنگ‌های خنثی با اثر تعادل و بی‌تفاوتی است. بیشترین مصالح بکار رفته در شهر انواع مصالح آجری است.

منابع

- خوش اخلاق، فرامرز و همکاران (۱۳۸۹)، بررسی نقش و تأثیر اقلیم بر آسایش شهر یزد با استفاده از مدل اوانز، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۲۰.
- سالنامه آماری شهر یزد، (۱۳۹۵).
- شرکت طرح و برنامه کلوان کویر (۱۳۹۴)، طرح جامع رنگ و مصالح شهر یزد.
- عنایت‌اللهی، مرجان (۱۳۸۰)، طراحی مجموعه مسکونی در یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد.
- کافی‌ثانی، مهسا و فروزانفر، فرید (۱۳۹۴)، کاربرد رنگ در معماری سنتی اقلیم گرم و خشک (مطالعه موردی: خانه‌های شهر یزد)، کنفرانس بین‌المللی علوم مهندسی، هنر و حقوق.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۰۸

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۶/۲۴

صفحات: ۵۸ - ۴۶

بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی (مطالعه موردی: مناطق ۲ و ۳ شهر یزد)

مینا یاسایی مهرجردی، کارشناس شهرداری یزد

چکیده

کیفیت زندگی مفهومی چندوجهی و پیچیده است؛ اما تعریف‌شدنی و سنجیدنی است. در مطالعات کیفیت زندگی، دو رویکرد ذهنی و عینی وجود دارد. این رویکردها بیشتر به‌طور مجزا از همدیگر و به‌ندرت در ترکیب با هم برای سنجش کیفیت زندگی به کار می‌روند. کیفیت زندگی در ابعاد ذهنی، ادراک می‌شود و ارزیابی افراد را از وضعیت زندگی خود منعکس می‌کند و با شاخص‌های ذهنی اندازه‌گیری می‌شود. هدف از این تحقیق بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در مناطق دو و سه شهر یزد می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و روش انجام آن توصیفی - تحلیلی می‌باشد. شاخص‌های کیفیت زندگی در مناطق دو و سه شهر یزد مورد بررسی قرار گرفت و سپس با استفاده از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره (vikor) مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج تحقیق حاکی از این است که منطقه سه شهر یزد با مقدار (Q) ۰,۱۲۵۴۷، دارای بهترین وضعیت به لحاظ شاخص‌های کیفیت زندگی می‌باشد و سپس منطقه دو شهر یزد با مقدار (Q) ۰,۱۶۸۷۹ در رتبه دوم قرار دارد.

واژگان کلیدی: کیفیت زندگی، منطقه دو و سه، ویکور، شهر یزد.

مقدمه

امروزه به مطالعه کیفیت زندگی نزد دانشمندان علوم اجتماعی توجه زیادی شده است. کیفیت زندگی عبارت است از میزان رفاه جسمی، روان‌شناختی و اجتماعی که با اشخاص درک می‌شود و میزان رضایت فرد از موهبت‌های زندگی را نشان می‌دهد. سازمان جهانی بهداشت، کیفیت زندگی را ادراک فرد از موقعیت خود در زندگی با توجه به زمینه فرهنگی و ارزشی و اهداف فردی تعریف می‌کند. برای بررسی وضعیت کیفیت زندگی در جامعه، پژوهشگران رشته‌های گوناگون و مرتبط از جمله روان‌شناسی، مدیریت، اقتصاد، علوم تربیتی و علوم سیاسی در این عرصه مشارکت داشته‌اند؛ اما این مطالعات از جنبه‌های متعددی با هم متفاوت هستند. تاکنون در رابطه با مطالعه کیفیت زندگی، چارچوب جامعی برای مطالعه به صورت یکپارچه، کل‌گرایانه و متکی بر شاخص‌های فیزیکی، مکانی و اجتماعی ارائه نشده است. همچنین کیفیت زندگی، بیشتر با استفاده از شاخص‌های عینی یا ذهنی و به ندرت با هر دو نوع شاخص اندازه‌گیری می‌شود. کیفیت زندگی مفهومی چندوجهی و پیچیده است؛ اما تعریف‌شدنی و سنجیدنی است. در مطالعات کیفیت زندگی، دو رویکرد ذهنی و عینی وجود دارد. این رویکردها بیشتر به طور مجزا از همدیگر و به ندرت در ترکیب با هم برای سنجش کیفیت زندگی به کار می‌روند. کیفیت زندگی در ابعاد ذهنی، ادراک می‌شود و ارزیابی افراد را از وضعیت زندگی خود منعکس می‌کند و با شاخص‌های ذهنی اندازه‌گیری می‌شود. کیفیت ذهنی زندگی به روش‌های مختلفی اندازه‌گیری می‌شود. در یکی از مهم‌ترین روش‌ها، کیفیت ذهنی زندگی، میزان تجمع از سطح رضایت در قلمروهای مختلف زندگی است. ویسینگ و وان ران (۱۹۸۲) به نقل از زنجانی طبسی (۱۳۸۳)، کیفیت زندگی را یک سازه‌ی بهزیستی روان‌شناختی کل معرفی کردند که با احساس انسجام و پیوستگی در زندگی، تعادل عاطفی و رضایت کلی از زندگی مشخص و اندازه‌گیری می‌شود. آنان تأکید کردند بهزیستی روانی، سازه‌ای چندبعدی است و به صورت ۱- عاطفه: احساس مثبت؛ ۲- شناخت: زندگی درک‌پذیر و کنترل‌شدنی؛ ۳- رفتار: علاقه به کار و رضایت؛ ۴- خودپنداره: توانایی اثبات خویش و ۵- روابط بین فردی: تعادل اجتماعی بروز می‌کند. ریف و سینگر (۱۹۸۹) کیفیت زندگی را شامل مؤلفه و پذیرش خود، هدف‌داشتن در زندگی، رشد شخصی تسلط بر محیط، خودمختاری و روابط مثبت با دیگران می‌دانند (حکیمی نیا و همکاران، ۱۳۹۶).

مطالعه و واکاوی کیفیت زندگی، سیر تحول و تکوین و چالش‌های فراروی آن به دلایل مختلفی اهمیت دارد. امروزه مسئله کیفیت زندگی افراد جامعه از پیش‌نیازهای اساسی توسعه و یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مطالعاتی در کشورهای مختلف است که به دلیل اهمیت روزافزون آن، ابزاری کارآمد در مدیریت و برنامه‌ریزی مسائل توسعه‌ای و انسانی جوامع است. مفهوم کیفیت زندگی در طی سال‌های اخیر پیشرفت‌های گسترده‌ای در زمینه مباحث روش‌شناختی و رویکردهای نظری را شاهد بوده است. این مفهوم ابتدا برای بررسی زندگی افراد مبتلا به مشکلات خاص مطرح شد؛ اما بعد دامنه آن به گستره‌ای فراتر کشیده شد و سایر شهروندان عادی را دربرگرفت و در نهایت روی مطالعات بازار مصرف و مصرف‌کنندگان تمرکز یافت. حل مسائل و مشکلات اجتماعی از دیرباز مسئله مهم جامعه‌شناسان و پژوهشگران اجتماعی بوده است. بسیاری از مسائل و مشکلات اجتماعی در نحوه زندگی و تفکر افراد ریشه دارد. طرز تفکر فرد جزء مهمی از کیفیت زندگی اوست و بر آن تأثیرگذار است. نتایج مطالعات کیفیت زندگی به بهبود سبک زندگی، ارزیابی سیاست‌ها، رتبه‌بندی امکانات، تدوین استراتژی‌های مدیریت و برنامه‌ریزی

شهری و انسانی کمک می‌کنند و اولویت‌بندی مسائل اجتماعی را برای برنامه‌ریزان، مدیران و مسئولان تسهیل می‌کنند. این مهم ضرورت انجام این پژوهش را موجه می‌کند. کیفیت زندگی، مهم‌ترین بحث در توسعه است؛ یعنی یکی از پیش‌نیازهای اساسی توسعه است. با این توضیح گفتنی است که اهمیت این پژوهش برای تمامی مؤسسه‌ها و نهادهایی که با مباحث توسعه در ارتباط هستند و همچنین مؤسسه‌های آموزشی و دانشگاه‌ها مفید است. بین پژوهشگران، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان درخصوص نیاز به مطالعه کیفیت زندگی در نواحی مختلف، توافق عمومی وجود دارد و پروژه‌های دانشگاهی، علمی و تحقیقاتی ابزار مهمی برای رسیدن به این اهداف هستند (جهانشاهی، ۱۳۹۳). بر همین اساس پژوهش حاضر به بررسی وضعیت شاخص‌های کیفیت زندگی در مناطق دو و سه شهر یزد پرداخته است.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مطابق تعریف سازمان بهداشت جهانی (۱۹۹۵)، کیفیت زندگی عبارت است از، درک فرد از وضعیت زندگی خود با توجه به اهداف، انتظارات، استانداردها و علایقش در زمینه فرهنگ و سیستم ارزشی که در آن زندگی می‌نماید که شامل نگرش فرد نسبت به سلامت فیزیکی، وضعیت روحی روانی و سطح استقلال، ارتباطات اجتماعی، وابستگی‌های شخصی و تعامل با شرایط محیط می‌باشد (نجات، ۱۳۸۷).

در حال حاضر بیش از یکصد تعریف از کیفیت زندگی در متون علمی وجود دارد، ولیکن بطور کلی کیفیت زندگی بوسیله حیطه‌هایی که شامل می‌گردد، تعریف شده است. مانند: سلامت روانی، اعتماد به نفس، شادمانی، سلامتی و رضایت از زندگی. همانطور که گفته می‌شود، توافق کلی بر تعریف کیفیت زندگی وجود ندارد. کالمن (۱۹۸۴) کیفیت زندگی را گستره‌ای می‌داند که در آن امیدها و آرزوها به تجربه درمی‌آیند (Caragliu, ۲۰۰۹).

فرانس و پاورز (۱۹۸۵) کیفیت زندگی را رضایت یا عدم رضایت از ابعادی از زندگی فرد می‌داند که برای او مهم هستند. گران و همکاران (۱۹۹۰) کیفیت زندگی را با ارزیابی مثبت یا منفی فرد از مشخصه‌ها و خصوصیات زندگی خود در ارتباط می‌دانند (گران و همکاران، ۱۹۹۰ به نقل از شاهنده، ۱۳۸۲). مرکز ارتقاء سلامت دانشگاه تورنتو، کیفیت زندگی را امکانات، فرصت‌ها و محدودیتهایی که هر فرد در زندگی خود دارد و نشان‌دهنده تعامل عوامل انسانی و محیطی می‌باشد تعریف می‌کند (همان منبع).

چارچوب اصلی شاخص‌های کیفیت زندگی را مضامین اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و ویژگی‌های فردی شکل می‌دهد؛ اما شاخص‌های سلامتی و تأثیرات محیطی نیز در مطالعات کیفیت زندگی اهمیت زیادی دارند، به طوری که امروزه پژوهشگران مرتبط با رشته‌های پزشکی به مطالعات مربوط به این بخش توجه کرده‌اند. از این رو، ون هوون مفهوم کیفیت زندگی را با نبود بیماری به‌ویژه بیماری‌های خاص برابر دانسته است. در نتیجه راهکارهای بزرگی برای تقویت جامعه و افراد ساکن در آن تدوین شده است. تأثیرات محیطی مرتبط با ادراکات خانواده‌ها نیز یکی از مسائلی است که ارتباط مستقیمی با کیفیت زندگی و سلامتی افراد جامعه دارد. یافته‌های کیفیت زندگی برای بازشناسی استراتژی‌های سیاسی قبلی و طراحی سیاست‌های برنامه‌ریزی آینده استفاده می‌شوند. در این راستا سانتوس و مارتینز اشاره می‌کنند که مشارکت اجتماع محلی در مطالعات کیفیت زندگی، پشتیبان مهمی برای تعیین سیاست‌ها و اهداف بلندمدت هستند (Eger, ۲۰۱۰).

در دیدگاهی دیگر، نحوه ارزیابی شخص از کیفیت زندگی براساس ارتباط بین شخص و محیط توصیف می‌شود. بدین ترتیب که در ارتباط بین شخص و محیط توسط ویژگی‌های شخصی همچون سن؛ وضعیت اجتماعی - اقتصادی؛ روش‌های مختلف سازگاری؛ خصیصه‌های روان‌شخصیتی و...، خصیصه‌های محیط همچون ارزش‌های موجود در محیط یا ظرفیت ارزشی آن، قابلیت سنجش‌پذیری و ویژگی‌های خاص محیط و همچنین در کنار دو عامل فوق، ویژگی‌های منتج از اثرات متقابل بین شخص و محیط به نوعی تعامل برانگیزنده بین فرد و محیط پیرامونش منجر می‌شود. تئوری‌های روان‌شناسی بر رابطه بین سلامت ذهنی، عواطف و حالات روانی تأکید می‌کنند. در پژوهش‌های مربوط به کیفیت زندگی، سلامت روانی بُعد مهمی دارد. بیشتر سلامتی روانی را براساس فاکتورهایی از قبیل رضایت از زندگی، خلق‌وخو، عزت‌نفس، نگرانی و افسردگی تحلیل می‌کنند. روان‌شناسی علمی است که جنبه‌های فردی رفتار را بررسی می‌کند و به سطح گروه‌های اجتماعی، کمتر وارد می‌شود که حیطه کار جامعه‌شناسی است و برای بررسی کیفیت زندگی بر جنبه‌های رفتاری فرد تأکید دارد. کانون اصلی تحلیل در چارچوب نظری روان‌شناسی، بیشتر متوجه موقعیتی است که فرد تلقی خاصی از کیفیت زندگی خود دارد و فرض نیز بر آن است که نحوه ارزیابی کیفیت زندگی در خلال کنش‌های متقابل اجتماعی فرا گرفته می‌شود. این فراگیری نیز ناشی از فرایندهایی مانند یادگیری شرطی، تقویت، مشاهده و الگوسازی و همچنین برچسب اجتماعی است. در تاریخ علوم اجتماعی اغلب از رویکردهای معینی به کیفیت زندگی بحث شده است. در مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی، کیفیت زندگی با توجه به نظام اجتماعی بررسی شده است. در این رویکرد، مکاتب فکری شرح داده می‌شود که ارتباط بیشتری با کیفیت زندگی دارند. ابتدا رویکرد ناهنجاری در این مکتب فکری بحث می‌شود. چلبی، ناهنجاری را مربوط به وضعیتی می‌داند که انجام امور، فارغ از هرگونه هنجار صورت می‌پذیرد و در آن حالت چیزی جز اشتباهی فردی و کنترل‌ناپذیری اشخاص نمی‌ماند که بی‌حد و حصر اشباع‌ناپذیر است (کمانداری و رهنما، ۱۳۹۶).

دورکیم معتقد است در جوامع امروزی، خواه در سطح جامعه یا برخی گروه‌های تشکیل‌دهنده آن، معیارها و هنجارهای سنتی، وضعیتی در حال تضعیف و بدون جایگزین شدن هنجارهای جدید دارند. بر همین اساس، بی‌هنجاری در شرایطی پدید می‌آید که کیفیت زندگی فرد را کاهش می‌دهد. بدین ترتیب گفتنی است کیفیت زندگی در اندیشه دورکیم، معلول مکانیسم‌های معین و عوامل اجتماعی مشخص هستند. اگرچه او به‌طور اخص بر این امر تأکید نمی‌کند، آشکارا بر این اصل تأکید دارد که فقدان اجماع در باب ارزش‌های پذیرفته‌شده جامعه به محو و غیبت تدریجی آتوریته و ضابطه اخلاقی منجر می‌شود و جامعه، مدیریت مؤثر و کنترل اجتماعی لازم بر فرد را از دست می‌دهد. از این رو، فقدان چنین ضابطه‌کنترلی و مدیریت اخلاقی در بروز بی‌هنجاری اجتماعی و پایین آمدن کیفیت زندگی نقش اساسی ایفا می‌کند. جامعه‌شناسان و روان‌شناسان اجتماعی توجه خود را به کیفیت زندگی گروه‌ها و جوامع معطوف کردند؛ در حالی که سایر پژوهشگران زندگی فردی را مطالعه می‌کنند. در دهه ۶۰، این موضوع وارد عرصه مطالعات مربوط به سلامت روانی شد. در دهه ۸۰، موضوع‌های کیفیت زندگی با تأکید بر درک بیمار از موقعیت خود به تدریج وارد عرصه پژوهش‌های پزشکی شدند. این حوزه از روش پژوهش معمولاً با استفاده از پرسش‌نامه‌های استاندارد شده مانند فهرست کیفیت زندگی لانکاستر سنجیده می‌شود که همان ارائه کرده است (۱۹۸۸) و این پرسش‌نامه‌های استاندارد بر «کیفیت زندگی مرتبط با تندرستی» و «نتایج گزارش‌شده بیمار» تأکید

می‌کند. در راستای سلامت اجتماعی، رویکردهای زیادی وجود دارد که در بُعد اجتماعی آن، این واژه برگردان کلمه social wellbeing است و از دو کلمه social به معنی «اجتماع» و wellbeing به معنی «زندگی خوب داشتن» است و بیشتر به شادی و رضایت ناظر است و بر مفاهیم مثبت از سلامت تأکید دارد. این واژه در واقع پاسخ‌های درونی فرد از جمله احساس، تفکر و رفتار را شامل می‌شود که چگونگی احساس مردم و نیز نحوه عملکرد آنها را در برمی‌گیرد. در کل، سلامت اجتماعی، گزارش شخصی فرد از کیفیت ارتباطش با دیگران تعریف می‌شود. سلامت اجتماعی در این مفهوم یعنی درک فرد از اجتماع به صورت یک مجموعه معنی‌دار و فهم‌پذیر است و نیروی بالقوه برای رشد و شکوفایی دارد، همراه با این احساس که متعلق به جامعه است و خود را در اجتماع و پیشرفت آن سهم بدانند. کیز ۲ ابعاد سلامت اجتماعی را با در نظر گرفتن الگوی سلامت مطرح می‌کند. در واقع الگوی چندوجهی کیز از سلامت اجتماعی، پنج جنبه را شامل می‌شود که میزان کارکرد بهینه افراد را در عملکرد اجتماعیشان معلوم می‌کند. این ۵ عنصر عبارتند از:

یک پارچگی اجتماعی: ارزیابی فرد از کیفیت روابطش در جامعه.

سهم داشت اجتماعی: بیان‌کننده ارزیابی فرد از ارزش اجتماعی خود است.

پذیرش اجتماعی: بیان‌کننده درک فرد از ویژگی‌ها و صفات افراد جامعه به عنوان یک کلیت است.

شکوفایی اجتماعی: بیان‌کننده ارزیابی فرد از مسیر حرکت جامعه و پتانسیل‌های آن است.

پیوستگی اجتماعی: بیان‌کننده فهم فرد از کیفیت، سازمان‌بندی و طرز کار جهان اجتماعی است (کلانتری بنادکی، ۱۳۹۴).

چناری (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه میان کیفیت زندگی مرتبط با سلامت، راهبردهای مقابله‌ای و احساس تنهایی در دانشجویان، نشان داد نبود روابط مطلوب و رضایت‌بخش اجتماعی بر سلامت و کیفیت زندگی دانشجویان اثرات مخربی می‌گذارد. نتایج این مطالعه بیان می‌کند با افزایش احساس تنهایی در افراد، میزان کیفیت زندگی در مؤلفه‌های جسمی و روانی آنها کاهش می‌یابد و همچنین افراد با افزایش احساس تنهایی از راهبردهای مقابله‌ای فعالی مانند حل مسئله و جستجوی حمایت اجتماعی بهره‌گیری کمتری می‌کنند. غفاری و امیدی (۱۳۸۷)، مفهوم کیفیت زندگی را در محتوای برنامه‌های توسعه در ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی بررسی کرده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد در هیچ‌کدام از برنامه‌ها، امور رفاهی و اجتماعی به سطح سیاست‌گذاری ارتقا نیافته‌اند و بیشتر جایگاهی خدماتی داشته‌اند و به مسائل اجتماعی از منظر اقتصادی نگاه کرده‌اند و الگوهای جهانی بر برنامه‌ها در قبل و بعد از انقلاب تأثیرگذار بوده‌اند. موحدی (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر سلامت اجتماعی بر میزان کیفیت زندگی کارکنان بانک ملی ایران به وجود ارتباط مثبت بین سلامت اجتماعی و بُعد روانی کیفیت زندگی پی برده است. وجود ارتباط معنادار بین انسجام اجتماعی و کیفیت زندگی نشان‌دهنده تأثیر مستقیم تعلق خاطر به جامعه بر کیفیت زندگی جسمی و روانی افراد است.

گوردن و همکارانش (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان همبستگی میان کیفیت زندگی و سلامت، بررسی سیاست‌های مربوط به سلامت را در حوزه پزشکان نمی‌دانند؛ بلکه مسئله‌ای اجتماعی مرتبط با کیفیت زندگی و برنامه‌ریزی‌های مدیران و سیاست‌گذاران می‌دانند. با این تفاسیر، سلامت یک مسئله پزشکی نیست؛ بلکه اجتماعی

است و برای بهبود آن به برنامه‌ریزی برای ارتقای کیفیت زندگی افراد جامعه نیاز است. لوئر و لوئر (۲۰۱۰) در پژوهشی باعنوان مسائل اجتماعی و کیفیت زندگی، مهم‌ترین مسائل اجتماعی را شرح داده‌اند که بازتاب‌دهنده کیفیت زندگی در جوامع امروزی است. بیشتر تأکید آنها روی مسائل خرد دامنه مشکلات اجتماعی‌اند که متوجه فرد هستند و دراین‌میان به تفاوت‌های جنسیتی، الکلیسم، جنایت و بزه‌کاری، انحرافات، فقر و تبعیض نژادی اشاره می‌شود که بر کیفیت زندگی بیشترین تأثیر را دارند. ساشا (۲۰۰۹)، تحقیقی باعنوان سلامتی، کیفیت زندگی و بیماری در کشور انگلستان انجام داد و نتایج نشان داد کمبود فعالیت‌های فیزیکی بر فعالیت‌های روزانه افراد تأثیر داشته است و بیماران در مقایسه با سایرین در سطح کشور، سلامت و کیفیت زندگی پایین‌تری داشتند. به‌طورکلی افراد مبتلا به بیماری نسبت به جمعیت کلی، میزان زیادی انرژی از دست رفته داشتند. لی در سال (۲۰۰۸) با استفاده از شاخص‌های ذهنی، کیفیت زندگی در شهر تایپه را ارزیابی کرده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد محل زندگی، زناشویی، سن، تحصیلات و درآمد قلمروهای مختلف رضایت را تحت تأثیر قرار می‌دهند. همچنین وضعیت اجتماع، تعلقات محلی و رضایت از محله، بیشترین تأثیر را بر رضایت از کیفیت زندگی دارند.

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹/۵ کیلومترمربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان- کرمان در مختصات ۳۱ و ۵۴ عرض شمالی و ۲۳ و ۵۴ طول شرقی قرار دارد.

این شهر دارای ۵ منطقه بوده و از سوی شمال به روستای محمودآباد، از غرب به آبادی‌های گردفرامرز و ابرندآباد، از شرق به روستای دهنو و آبادی‌های دهستان فجر و از جنوب به رحمت آباد محدود است.

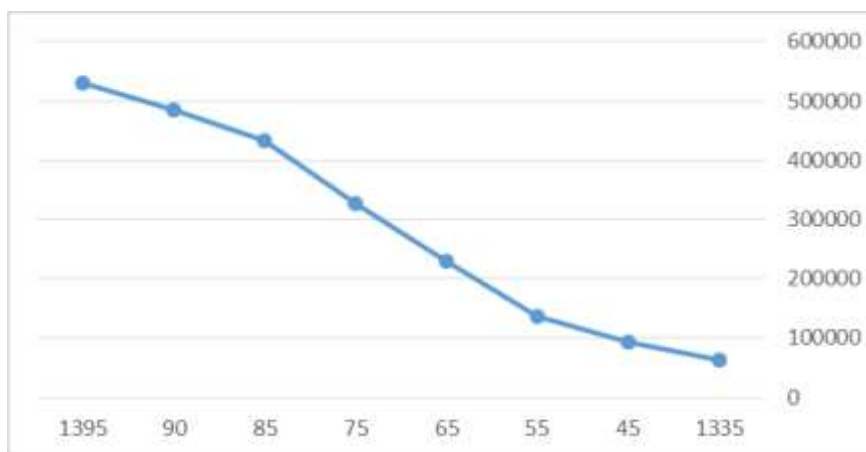
ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۲۱۵ متر و فاصله هوایی آن تا تهران ۵۰۸ کیلومتر است. کوهستان شیرکوه که در جهت شمال غربی و جنوب شرقی کشیده شده در ۲۰ کیلومتری شهر یزد قرار دارد و به گونه دیواره کوهستانی، در جنوب غربی استان، بخش‌های مرکزی را از چاله ابرکوه جدا می‌سازد و در کاهش دمای هوا و جذب رطوبت برای پیرامون خود نقش ویژه ای دارد. کوهستان خرائق در شمال یزد قرار دارد و کوهستانی است بلند اما خشک با شکل‌های نامنظم حاصل از فرسایش بادی و آبی و بلندترین قله آن خونزا به بلندی ۳۱۵۸ متر است. تعداد جمعیت شهر یزد در اولین سرشماری رسمی کشور سال ۱۳۳۵ برابر با ۶۳۵۰۲ نفر بوده، که این تعداد در سال ۱۳۹۵ به ۵۲۹۶۷۳ نفر رسیده است که حاکی از افزایش جمعیت در شهر یزد می‌باشد. تعداد خانوارهای شهر یزد از ۱۵۴۳۶ خانوار در سال ۱۳۳۵ به ۱۵۸۳۶۸ خانوار در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است.

بعدخانوارنیز در شهر یزد کاهش یافته به طوری که بعد خانوار از ۴/۱۱ در سال ۱۳۳۵ به ۳/۳۴ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. مهم‌ترین عامل موثر در این امر، اجرای سیاست‌های کنترل مولید می‌باشد که طی دهه‌های اخیر تأثیر مهمی در کاهش مولید و تعداد فرزندان داشته است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

جدول ۱: روند تغییرات تعداد جمعیت و خانوار شهر یزد طی سالهای ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سال	تعداد جمعیت (نفر)	تعداد خانوار	بعد خانوار	نرخ رشد
۱۳۳۵	۶۳۵۰۲	۱۵۴۳۶	۴/۱۱	۳,۹
۱۳۴۵	۹۳۲۴۱	۲۰۸۳۵	۴/۴۷	
۱۳۵۵	۱۳۵۹۲۵	۳۰۸۶۱	۴/۴۰	۳,۸
۱۳۶۵	۲۳۰۴۸۳	۵۰۸۰۹	۴/۵۳	۵,۴
۱۳۷۵	۳۲۶۷۷۶	۷۳۲۲۲	۴/۴۶	۳,۵
۱۳۸۵	۴۳۲۱۹۴	۱۱۳۱۴۹	۳/۸۱	۲,۸
۱۳۹۰	۴۸۶۱۵۲	۱۳۶۵۶۰	۳,۵۶	۲,۴
۱۳۹۵	۵۲۹۶۷۳	۱۵۸۳۶۸	۳,۳۴	۱,۷

ماخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن

نمودار ۱: روند تغییرات جمعیت در شهر یزد طی سال‌های ۱۳۳۵-۹۵

جدول ۲: جمعیت مناطق شهر یزد (ماخذ: شهرداری یزد)

منطقه تاریخی	منطقه ۴	منطقه ۳	منطقه ۲	منطقه ۱	
۶۸,۱۴۰	۱۳۱,۷۲۵	۸۵,۷۳۱	۱۱۵,۰۳۳	۱۱۴,۳۳۰	جمعیت
۲۶,۷۳۱	۳۴,۳۴۹	۲۴,۶۲۵	۳۳,۶۶۷	۳۵,۱۱۴	تعداد خانوار
۲,۵	۳,۸	۳,۴	۳,۴	۳,۲	بعد خانوار

یافته های تحقیق

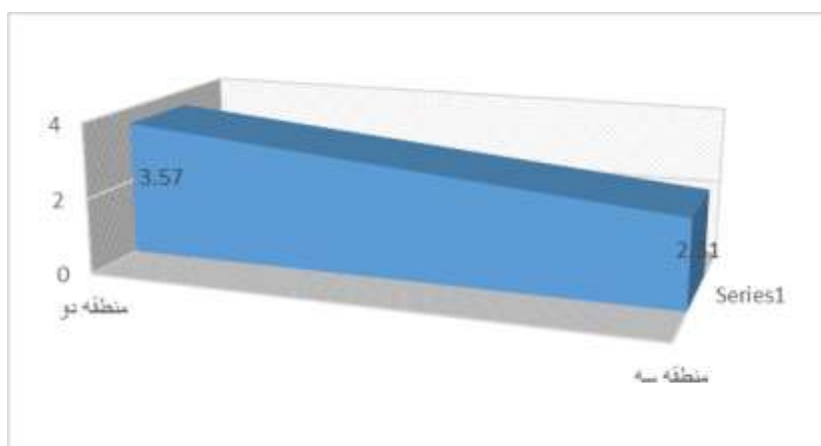
شاخص های کیفیت زندگی

رضایت از وضعیت فرهنگی شهروندان (رعایت حقوق فرد پیاده، توجه به حقوق دیگران، قابل اعتماد بودن

و...)

منطقه دو شهر یزد با میانگین ۳,۵۷ رضایتمندی بیشتری از وضعیت فرهنگی شهروندان نسبت به منطقه سه با

میانگین ۲,۳۱ دارند.

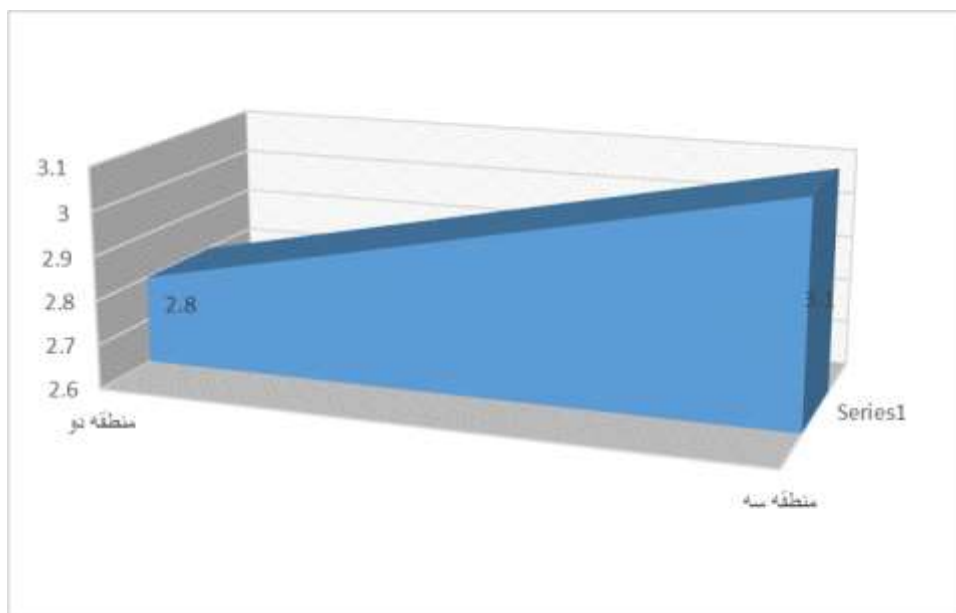

نمودار ۲: میزان رضایت شهروندان از وضعیت فرهنگی در مناطق شهر یزد

رضایت از عملکرد شورای شهر یزد

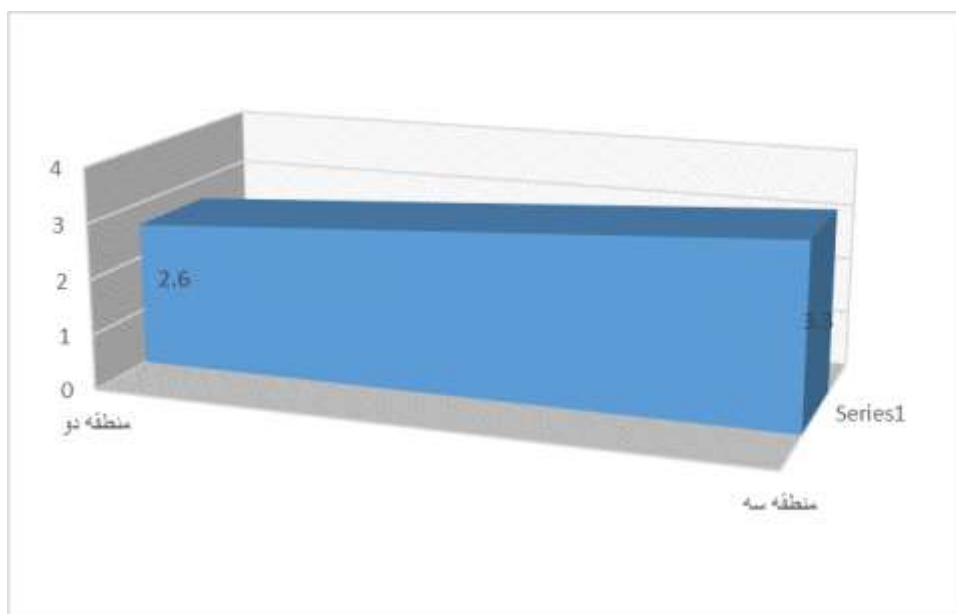
در یک آمار کلی در مورد رضایت از عملکرد شورای شهر به این نتیجه می رسیم که میزان رضایت مندی

شهروندان منطقه سه شهر یزد با میانگین ۳,۱ نسبت به منطقه دو شهر یزد با میانگین ۲,۸ بالاتر می باشد.

نمودار ۳: میزان رضایت از عملکرد شورای شهر یزد در مناطق شهر یزد

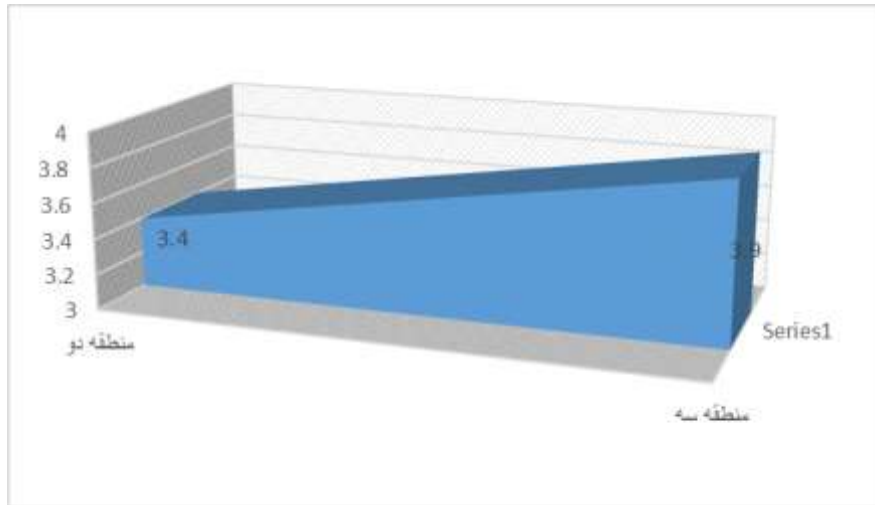
ارائه خدمات در زمینه هوشمند سازی در مصرف آب و برق توسط سازمان های مربوطه در زمینه ارائه خدمات هوشمندی سازی آب و برق، منطقه سه شهر یزد با میانگین ۳٫۳ رتبه بالاتری نسبت به منطقه دو شهر یزد با میانگین ۲٫۶ دارد.

نمودار ۴: میزان رضایت مندی از ارائه خدمات هوشمند سازی آب و برق در مناطق شهر یزد

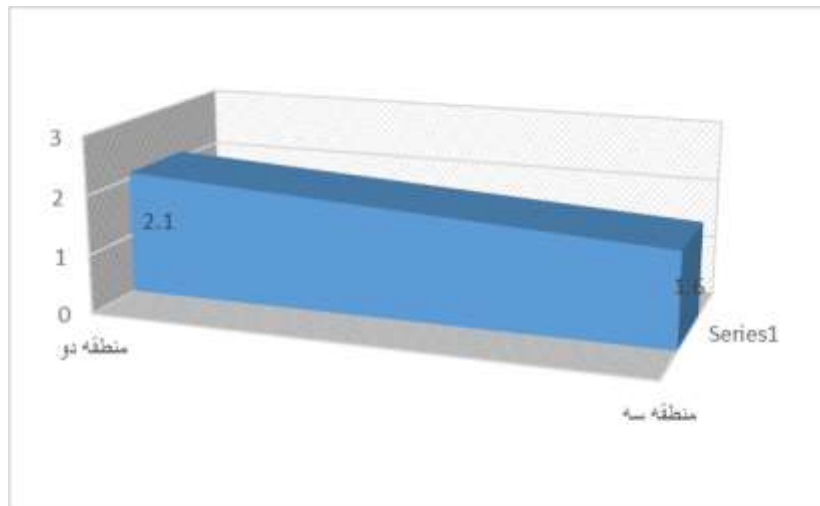
شبکه های اجتماعی مانند تلگرام، واتس آپ، اینستاگرام و... تا چه میزان باعث افزایش آگاهی شما نسبت به امور سیاسی، اجتماعی و خبرهای روزمره شده است؟

ساکنین منطقه سه شهر یزد با میانگین امتیاز ۳,۹ بیشتر از ساکنین منطقه دو شهر یزد با میانگین ۳,۴ معتقد هستند که فضای مجازی باعث افزایش آگاهی آن‌ها نسبت به مسائل مختلف شده است.

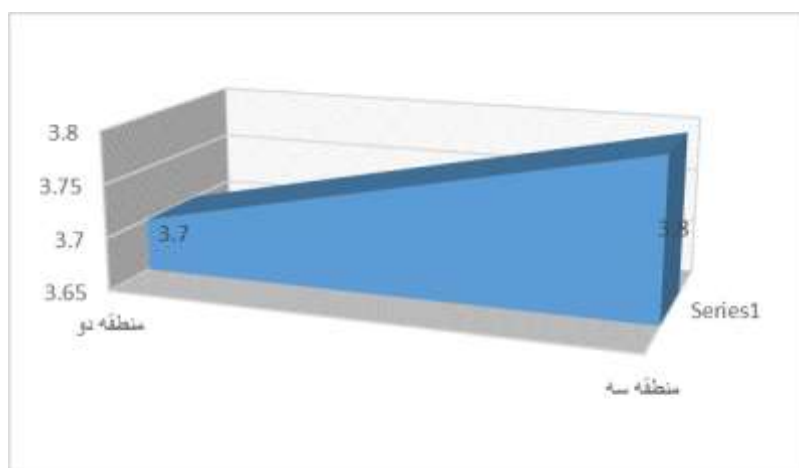
نمودار ۵: تاثیر فضای مجازی در افزایش آگاهی در مناطق شهر یزد

حضور گردشگران، تا چه میزان تهاجم فرهنگی و آثار مخرب دیگر را به دنبال دارد؟ ساکنین منطقه دو شهر یزد بر این عقیده هستند که گردشگران خارجی آثار مخرب بالایی را بر جای می‌گذارند و ساکنین منطقه سه با امتیاز ۱,۶ نظر پایبندتری را در این زمینه دارند.

نمودار ۶: میزان تهاجم فرهنگی و آثار مخرب گردشگران خارجی در مناطق شهر یزد

حضور گردشگران تا چه میزان رونق اقتصادی و آثار مثبت را به دنبال دارد؟ ساکنین منطقه سه با میانگین امتیاز ۳,۸ بالاترین عقیده را در زمینه رونق اقتصادی توسط گردشگران خارجی و ساکنین منطقه دو شهر یزد با امتیاز ۳,۷ نیز نظر نزدیکی به شهروندان منطقه سه در این خصوص دارند.

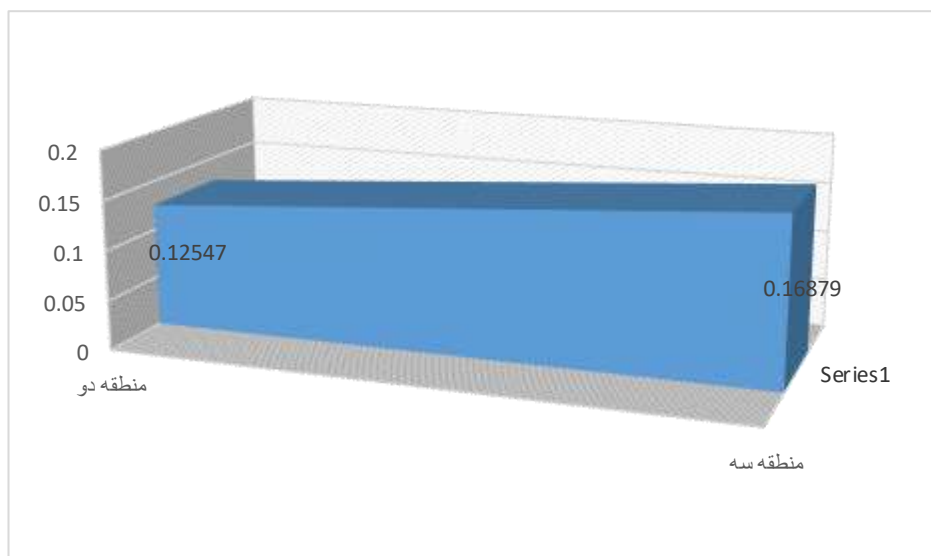
نمودار ۷: میزان رونق اقتصادی و آثار مثبت گردشگران خارجی در مناطق شهر یزد

رتبه بندی مناطق شهر یزد به لحاظ شاخص های کیفیت زندگی

در این مرحله با بهره گیری از روش تصمیم گیری چند معیاره (vikor) که یکی از روش های تصمیم گیری چندمعیاره کاربردی بوده و به اولویت بندی و انتخاب مجموعه ای از گزینه ها و تعیین راه حل های توافقی برای معیارها میپردازد، مناطق شهر یزد از نظر شاخص های کیفیت زندگی مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته است. طبق محاسبات صورت گرفته توسط تکنیک ویکور، مشخص می شود منطقه سه شهر یزد با مقدار (Q) ۰,۱۲۵۴۷ دارای بهترین وضعیت به لحاظ شاخص های کیفیت زندگی میباشد و سپس منطقه دو شهر یزد با مقدار (Q) ۰,۱۶۸۷۹ در رتبه دوم قرار دارد.

جدول ۳: محاسبه مقدار Q و رتبه نهایی (ماخذ: نگارنده)

رتبه	مقدار Q	مناطق
۱	۰,۱۶۸۷۹	دو
۲	۰,۱۲۵۴۷	سه

نمودار ۸: محاسبه مقدار Q و رتبه نهایی

نتیجه‌گیری

مطالعه و واکاوی کیفیت زندگی، سیر تحول و تکوین و چالش‌های فراروی آن به دلایل مختلفی اهمیت دارد. امروزه مسئله کیفیت زندگی افراد جامعه از پیش‌نیازهای اساسی توسعه و یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مطالعاتی در کشورهای مختلف است که به دلیل اهمیت روزافزون آن، ابزاری کارآمد در مدیریت و برنامه‌ریزی مسائل توسعه‌ای و انسانی جوامع است. مفهوم کیفیت زندگی در طی سال‌های اخیر پیشرفت‌های گسترده‌ای در زمینه مباحث روش‌شناختی و رویکردهای نظری را شاهد بوده است. بررسی شاخصهای مختلف کیفیت زندگی در مناطق دو و سه شهر یزد و سپس رتبه‌بندی این شاخصها مشخص کرد که منطقه سه شهر یزد با مقدار (Q) ۰,۱۲۵۴۷ دارای بهترین وضعیت به لحاظ شاخص‌های کیفیت زندگی میباشد و سپس منطقه دو شهر یزد با مقدار (Q) ۰,۱۶۸۷۹ در رتبه دوم قرار دارد. بنابراین با تقویت شاخصهای کیفیت زندگی در مناطق شهر یزد میتوان شاهد افزایش این شاخصها و ارتقای کیفیت زندگی در مناطق شهر یزد باشیم.

منابع

- جهانشاهی، هاجر، (۱۳۹۳). راهبرد شهر هوشمند: فرم شهری مطلوب جهت دستیابی به توسعه پایدار، دانشگاه فردوسی مشهد، پنجمین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری.
  - حکیمی نیا، بهزاد و همکاران (۱۳۹۶)، عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی باتأکید بر هوش اجتماعی و سلامت اجتماعی (مطالعه موردی: شهر کرمانشاه)، فصلنامه جامعه شناسی کاربردی، دوره ۲۸، شماره ۲.
  - کمانداری، محسن، رهنما، محمد رحیم، (۱۳۹۶). ارزیابی شاخص های شهر هوشمند در مناطق ۴ گانه شهر کرمان، فصلنامه علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی، سال هفدهم، شماره ۵۸.
  - کلانتر بنادکی، فرشته سادات (۱۳۹۴). ارزیابی کیفیت زندگی در بافت های حاشیه ای شهر یزد، مطالعه موردی: محله اسمان کویر یزد، دانشگاه یزد، دانشکده علوم انسانی، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری.
  - نجات، سحرناز (۱۳۸۷)، کیفیت زندگی و اندازه گیری آن، مجله تخصصی اپیدمیولوژی ایران، دوره ۴، شماره ۲.
- Eger, J., & Maggipinto, A. (۲۰۱۰). Technology as a tool of transformation: e-Cities and the rule of law. Berlin/Heidelberg, Germany: Information Systems: People, Organizations, Institutions, and Technologies.
- Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (۲۰۰۹). Smart cities in Europe. Journal of urban technology.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۲

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۸/۱۸

صفحات: ۶۷ - ۵۹

سنجش تأثیر و اهمیت شاخص‌های موثر بر توسعه گردشگری شهر یزد

محسن شریعتی راد، کارشناس شهرداری یزد

محمد رشیدی، کارشناس شهرداری یزد

چکیده

امروزه با توجه به گردشگری که در تمام دنیا در حال انجام شدن است و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بخش‌های حیاتی کشورها بوده و در رقابتی تنگاتنگ با کسب و کارهای بزرگ جهان مانند خودروسازی و پتروشیمی قرار دارد؛ نقش به‌سزایی در برقراری رشد اقتصادی دارد. هدف از این تحقیق سنجش تأثیر و اهمیت شاخص‌های مختلف در توسعه گردشگری شهر یزد می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل تمام کلیه متخصصان دست‌اندرکار در حوزه سازمانها، پیمانکاران، مشاوران و کارفرمایان، مهندسان و مجریان صنعت گردشگری شهر یزد می‌باشد و تعداد ۱۰۰ نفر به‌عنوان نمونه پژوهش انتخاب شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته ۴۴ سوالی می‌باشد و جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون فریدمن بهره‌گرفته شده است. نتایج تحقیق حاکی از این است که زیرساخت‌های گردشگری دارای بیشترین اهمیت و تأثیر را بر توسعه گردشگری شهر یزد دارد و پس از آن تسهیلات گردشگری دارای بیشترین اهمیت است.

واژگان کلیدی: توسعه گردشگری، گردشگری، گردشگری شهری، یزد.

مقدمه

امروزه با توجه به گردشگری که در تمام دنیا در حال انجام شدن است و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بخش‌های حیاتی کشورها بوده و در رقابتی تنگاتنگ با کسب و کارهای بزرگ جهان مانند خودروسازی و پتروشیمی قرار دارد؛ نقش به‌سزایی در برقراری رشد اقتصادی دارد. از موقعی این رشد اقتصادی شروع می‌شود که یک گردشگر برای تهیه خوراک و محل استراحت، رفت و آمد، تفریح و گشت و گذار، خرید سوغاتی و کالا و همچنین برای بازدید از جاذبه‌های است خرج می‌نماید. به همین علت است پولی را صرف می‌نماید. این گونه خرج‌ها با پولی که به کشوری که در آن تفریح می‌نماید باعث می‌گردد رشد اقتصادی آن کمک نماید. هر چه تعداد گردشگران زیادتر گردد شغل‌ها هم بیشتر می‌شود زیرا به افرادی که به دنبال کار هستند و یا به فکر آینده خود در رابطه با پول درآوردن است می‌باشد. گردشگری با امنیت آن کشور و اقتصاد آن کشور رابطه دارد و وجود گردشگران از امنیت آن کشور حرف به میان دارد و همچنین ارائه راهکارها برای توسعه گردشگری برای رسیدن به اهداف فوق تأثیر دارد. بنابراین انجام پژوهشی با عنوان شناسایی و ارائه راهکارهای مناسب برای توسعه گردشگری در یزد ضرورت دارد.

شهر یزد به دلیل برخورداری از معماری خشت و گل، طاق‌های ضربی، بادگیرها، سراچه‌ها، مساجد و صدها آثار تاریخی دیگر مورد توجه گردشگران است (کیخا و همکاران، ۱۳۹۹). بنابراین با ساخت و ساز مراکز خدماتی، مراکز رفاهی و بهداشتی، مراکز اقامتی و گردشگری، مکان‌یابی و ساخت هتل‌ها، مراکز اقامتی توریستی همساز با اقلیم در مجاورت بافت قدیم شهر یزد، ضمن بهره‌مندی از منابع طبیعی و پتانسیل‌های گردشگری دارای مجموعه‌ای از عملکردهای مرتبط با مقوله معماری بومی می‌باشد در راستای توسعه گردشگری استان گرم و خشک یزد مناسب خواهد بود و مبانی مکان‌یابی آن ارائه خواهد شد. پژوهش حاضر با هدف ارتقای جذب پژوهشگر، قصد دارد با مکان‌یابی و ساخت مراکز خدماتی، مراکز رفاهی و بهداشتی، مراکز اقامتی و گردشگری، ساخت هتل‌ها، مراکز اقامتی توریستی همساز با اقلیم در مجاورت بافت قدیم شهر یزد را بررسی و انجام دهد.

این امر موجب می‌شود که علاوه بر جذب هرچه بیشتر گردشگر و نمایش بنای تاریخی به معرفی و نمایش آداب و رسوم منطقه به گردشگران کمک شایانی شود.

همچنین پژوهش حاضر درصدد آن است که بتواند گامی هرچند کوچک برای حل مشکلات منطقه و رونق هرچه بیشتر صنعت گردشگری کشور بنماید.

بنظر می‌رسد که شهر یزد به لحاظ جاذبه‌ها در حوزه گردشگری شهری از قابلیت‌های زیادی برخوردار می‌باشد (مکیان و همکاران، ۱۳۸۲). مسئولین شهری می‌تواند با مدیریت کارآمد این عناصر، از قابلیت‌های جلب گردشگری آنها استفاده نموده و این جاذبه‌ها را به یک عنصر مؤثر در توسعه شهری یزد تبدیل کنند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۳). با توجه به اهمیت موضوع این پژوهش به شناسایی و ارائه راهکارهای مناسب جهت ساخت و مکان‌یابی هتل‌ها، مراکز اقامتی، مراکز بوم‌گردی و گردشگری و... برای توسعه گردشگری در یزد می‌پردازد.

مبانی نظری پژوهش

گردشگری شهری

گردشگری در چارچوب الگوهای فضایی خاصی عمل می‌کند که یکی از این الگوها، گردشگری شهری است. شهرها معمولاً با جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود و مکان‌های تاریخی، گردشگران بسیاری را جذب می‌کند (Hall, 2006). یکی از مهم‌ترین مقاصد که روندهای گردشگری جهان را در دهه‌های گذشته تحت تأثیر قرار داده، مراکز شهری است. رشد سفرهای کوتاه‌مدت این مقاصد را به یکی از اصلی‌ترین مراکز گردشگری تبدیل نموده که تا حدودی تغییر سبک زندگی را در سالهای اخیر نشان می‌دهد. مردم مقاصد گردشگری را می‌خواهند که به راحتی و به سرعت قابل دسترسی باشند. این شرایط برای مقاصد نزدیک و قابل دسترسی بسیار سودمند بوده و باعث توسعه گردشگری شهری شده است (رهنمایی، ۱۳۷۸).

گردشگری شهری که ترکیب پیچیده‌ای از فعالیت‌های مختلف است که از به هم پیوستن ویژگی‌های محیطی و میزان توانمندی و کشش شهر در جذب گردشگران و ارائه خدمات به آن‌ها به وجود می‌آید که با دو انگیزه و هدف اصلی متفاوت پنداشته می‌شود که عبارت‌اند از: تجارت و فرهنگ. فضای گردشگری شهری، فضایی است که منابع گردشگری در آن وجود دارد (موحد، ۱۳۸۶).

هنگامی که یک شهر تبدیل به مقصد گردشگری می‌شود، کیفیت زندگی، دستگاه‌های ارزشی، روابط خانوادگی، نگرش‌ها، آداب، سنن و الگوهای رفتاری و بسیاری از مؤلفه‌های دیگر اقتصادی - اجتماعی و زیست‌محیطی آن تحت تأثیر قرار می‌گیرد (کاظمی، ۱۳۸۲). بنابراین با یک برنامه‌ریزی منسجم در رابطه با گردشگری شهری با تأکید بر رهیافت طولانی‌مدت و جامع و هماهنگ با اهداف توسعه‌ی پایدار شهری، تا حد زیادی از نتایج منفی گردشگری بر اقتصاد و اجتماع و محیط‌زیست شهر جلوگیری می‌شود.

توسعه پایدار شهری

در دهه‌های اخیر یکی از ارکان اساسی توسعه پایدار، دستیابی به توسعه پایدار شهری بوده است (فنی، ۱۳۹۳). در این راستا مطالعات و برنامه‌ریزی‌هایی برای یافتن اصول و راهکارهای کاربردی در برنامه‌های توسعه شهری صورت گرفته و اندیشه توسعه شهری پایدار از جنبه‌های گسترده‌ای موردنقد بوده است. در واقع هدف فرایند توسعه شهری پایدار دستیابی به وضعیت پایداری جوامع شهری می‌باشد؛ فرایندی که هدف آن ایجاد یا تقویت ویژگی‌های پایداری در زندگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست-محیطی شهر است. شرایط جامع پایداری زمانی فراهم می‌شود که مجموعه‌ای از پایداری اجتماعی باهدف عدالت اجتماعی، پایداری اقتصادی باهدف بقای اقتصادی و پایداری زیست‌محیطی باهدف تعادل اکولوژیک به وجود آید. از این رو با توجه به اهمیت مقوله پایداری در اهداف توسعه شهرها، دامنه گسترده‌ای از مجموعه نیازهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، اکولوژیکی و کالبدی برای حرکت به سوی پایداری موردتوجه است که می‌تواند در قالب شاخص‌های پایداری شهر تعریف و تحقیق گردد. نظریه توسعه پایدار شهری، حاصل بحث‌های طرفداران محیط‌زیست درباره مسائل محیط‌زیستی شهر برای حمایت از منابع محیطی ارائه شد. توسعه پایدار شهری نیازمند شناسایی محدودیت‌های محیطی برای فعالیت‌های انسانی در ارتباط با شهرها و تطبیق روش‌های طراحی در این محدودیت‌هاست. در این نظریه موضوع نگهداری

منابع برای حال و آینده از طریق استفاده بهینه از زمین وارد کردن ضایعات به منابع تجدید ناپذیر مطرح است (Simmons, ۱۹۹۸) چو گول اظهار می‌دارد که توسعه پایدار، به حداقل رساندن مصرف منابع تجدید نشونده در رأس اهداف خود و استفاده پایدار از منابع تجدیدشونده، جذب ظرفیت‌های محلی و پاسخگویی به نیازهای، بشر را مدنظر قرار می‌دهد. در اجلاس جهانی برلین (۲۰۰۰) توسعه شهری پایدار به شکل زیر تعریف می‌شود: ارتقای کیفیت زیست شهری، در بخش‌های اکولوژیک، فرهنگی، سیاسی، تأسیساتی، اجتماعی و اقتصادی بدون اعمال هرگونه فشاری بر نسل‌های آینده که در نتیجه کاهش سرمایه‌های طبیعی و انحصارت محلی پدید می‌آید (زاهدی، ۱۳۸۵).

توسعه پایدار گردشگری و گردشگری پایدار

سازمان جهانی جهانگردی تعریفی قابل قبول از توسعه پایدار گردشگری ارائه کرده است که در مورد آن اتفاق نظر وجود دارد. از نظر این سازمان، توسعه پایدار گردشگری نوعی از گردشگری است که به مدیریت تمامی منابع منجر گردد، به شیوه‌ای که ضمن رعایت شئونات فرهنگی، فرایندهای اساسی زیست‌محیطی، تنوع عوامل زیست‌محیطی و سیستم‌های حمایتی زندگی حفظ شود. علاوه بر آن توسعه پایدار گردشگری فرایندی است که نیاز گردشگران فعلی و جامعه میزبان را تأمین نموده و در عین حال موجب حمایت از این نیاز و تقویت آینده آن می‌شود (رنجبریان و زاهدی، ۱۳۸۸). توسعه گردشگری پایدار منجر به مدیریت منابع تمام مناطق به شیوه‌ای می‌شود که نیازهای اقتصادی و اجتماعی و زیبایی‌شناسی را برآورده و تعامل فرهنگی، فرایندهای اکولوژیکی، تنوع حیات و سیستم‌های حمایت از حیات حفظ. توسعه پایدار گردشگری دارای سه جنبه زیر است:

حفاظت از محیط‌زیست، حفظ منابع و میراث فرهنگی و حرمت و احترام به جوامع.

از این رو گردشگری پایدار باید با سیاست مشخص و مدونی به اجرا درآید تا بتواند حرکت امیدبخشی را در توسعه همه‌جانبه فضاهای جغرافیایی تضمین کند. در واقع گردشگری پایدار را توریسمی می‌دانند که از نظر اکولوژیکی و بوم‌شناختی بی‌خطر بوده و از نظر اقتصادی قابل اجرا و ممکن و از نظر اجتماعی قابل پذیرش باشد. در یک جمع‌بندی می‌توان گردشگری پایدار را، به‌کارگیری ظرفیت‌های مناطق طبیعی برای احیا و بهره‌وری منابع آن در آینده، کمک به شناخت آداب و رسوم و شیوه‌های زندگی مردم محلی برای کسب تجربه گردشگری، پذیرفتن سهم عادلانه مردم محلی از سودهای گردشگر و بالا بردن اشتیاق و انگیزه مردم محلی دانست. بنابراین گردشگری پایدار آن نوع از گردشگری است که کمترین اثر منفی را بر محیط و فرهنگ محلی داشته باشد. در واقع نوعی گردشگری مسئولانه است که هم نسبت به تغییرات اکولوژیکی و هم نسبت به تغییرات فرهنگی حساس است.

جهانگردی نوین

جهانگردی امروز به همراه مجموعه‌ای از تمایلات، حرکت، دست رسی یافتن به امکانات و توانایی‌های مالی، مسافرت توده‌ها را امکان پذیر ساخت.

پیشرفت فناوری باعث شد که به دلیل‌های متعددی میزان مسافرت‌های دسته جمعی افزایش یابد که این دلایل شامل افزایش زمان تفریح، بالا رفتن درآمد، پیشرفت ارتباطات دور و ایجاد راه‌های کارآمد حمل و نقلی است. هر سال بر بودجه‌ی جهانگردی خارجی افزوده می‌شود، به طوری‌که در سال ۱۹۹۵ بودجه‌ای که صرف جهانگردی

خارجی شد، بیشتر از سه برابر بودجه‌ای بود که صرف امور دفاعی می‌شد امروزه جهانگردی و مسافرت به صورت یکی از پایه‌های استوار سیستم اقتصاد جهانی درآمده است. امروزه جهانگردی فقط مختص خانواده‌های مرفه و ثروتمند نیست، بلکه میلیون‌ها نفر از مکان‌های تازه، دیدن کرده و علاقه مند به شناخت هرچه بیشتر محیط زندگی خود و کسب تجربیات جدید هستند. در حالی که عصر جدیدی از جهانگردی آغاز شده است و سیر تکاملی خود را می‌پیماید، تعداد زیادی از عوامل برون‌زا بر آن اثر خواهند گذاشت. پیشرفت‌های اقتصادی و مالی، پیشرفت‌های فناوری و نوآوری‌ها، مسائل مربوط به محیط زیست از عواملی هستند که بر بخش اداره مسافرت و جهانگردی و تولید محصولات تأثیر می‌گذارند (فیروزیان، ۱۳۸۸).

انواع گردشگری

گردشگری تندرستی (گردشگری سلامت)

مسافرت به دهکده‌های سلامت بدون دخالت پزشک معمولاً برای فرار از ازدحام شهرها یا از بین بردن تنش‌ها و استرس و حتی برای استفاده بیشتر از نورخورشید می‌باشد.

گردشگری درمانی (گردشگری سلامت)

استفاده از آب‌های معدنی، نمک، لجن‌های طبیعی، مناطق آفتاب‌گیر تحت نظارت و مداخله پزشک.

گردشگری پزشکی (گردشگری سلامت)

مسافرت به منظور درمان بیماری و انجام جراحی زیر نظر پزشکان در مراکز درمانی که علاوه بر معالجه پیگیری بیمار را شامل می‌شود و در موارد زیر کاربرد دارد:

- اموری که در کشور فرد غیر قانونی است مثل سقط جنین.
- مراقبت‌های ویژه که در کشور فرد امکان پذیر نیست.
- در مواردی که لیست انتظار برای معالجه فرد در کشورش طولانی مدت است.
- برای استفاده از خدمات بهداشتی ارزان یا رایگان.

گردشگری ورزشی

گردشگری را که حداقل ۲۴ ساعت در منطقه مورد بازدید بماند و هدف سفرش شرکت در فعالیت‌های مرتبط با ورزش باشد گردشگر ورزشی گویند. در واقع سفر کردن از خانه و محل کار برای ورزش کردن، تماشای رویدادهای ورزشی، تماشای جاذبه‌های ورزشی شامل فعالیت‌های رقابتی و غیر رقابتی، تجهیزات ورزشی مورد علاقه افراد از جمله اسکی، گلف و غواصی برای گذراندن تعطیلات در این سفرها فراهم می‌باشد.

گردشگری ماجراجویی

شامل سفر به نواحی کوهستانی و ناهموار یا ورزش‌های ماجراجویانه مثل پانجو، کوهنوردی، صخره نوردی و پیاده سفر کردن از راه‌های ناهموار.

گردشگری کشاورزی

شامل بازدید از مزارع و زمین‌های کشاورزی می‌باشد که به نوعی اقتصاد داخلی کشاورزی را حمایت می‌کند.

گردشگری مجازی

سفر به طور فیزیکی انجام نمی‌شود بلکه کشف دنیا از طریق اینترنت، کتاب و تلویزیون صورت می‌گیرد (ALBALADEJO, ۲۰۱۵).

گردشگری زیست محیطی

توریسمی دائمی که از محیط زیست تأثیر می‌پذیرد نظیر گردش در پارک‌های ملی.

گردشگری آموزشی

شامل سفر به یک کشور جهت عضویت در یک مؤسسه آموزشی یا شرکت در کلاس‌هایی که مورد علاقه شخصی می‌باشد مثل کلاس‌های آشپزی با حضور سرآشپزهای نام‌آور یا کلاس‌های صنعتگری.

گردشگری فراگیر

توریسم فراگیر یا (توریسم برای همه) برای کلیه افراد به ویژه افرادی که محدودیت‌هایی دارند یا از ناتوانایی‌های جسمی رنج می‌برند، می‌باشد که در بعضی مناطق با استفاده از طرح‌های دانشگاهی یا اصول توسعه اهداف دانشگاهی مطرح می‌شود.

گردشگری فرهنگی

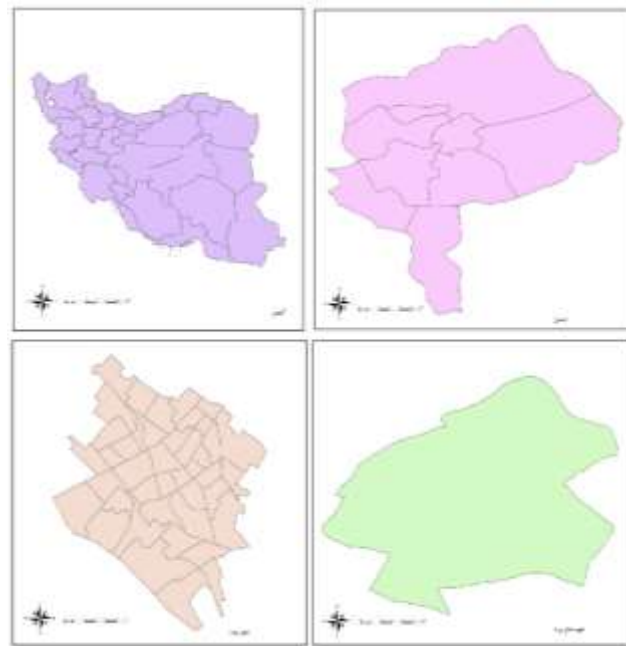
طی این سفرها از میراث فرهنگی شهرها بازدید می‌شود. این نوع توریسم تجربیات خاص فرهنگی را نظیر توریسم موزه هنری در بر می‌گیرد و گردشگران می‌توانند در طول سفر از موزه‌های هنری دیدن کنند یا در بسیاری از مراسم فرهنگی شرکت نمایند.

گردشگری سیاه

گردشگری برای بازدید از محل‌های حوادث و فجایع یا گروستان‌ها. اولین کمپانی فعال در این زمینه کار خود را در نیو جرسی آمریکا برای بازدید از محل حادثه هواپیمایی هایدنبرگ شروع کرد (فیروزیان، ۱۳۸۸).

محدوده مورد مطالعه

شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹/۵ کیلومترمربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان- کرمان در مختصات ۵۴ درجه و ۳۱ دقیقه عرض شمالی و ۲۳ درجه و ۵۴ دقیقه طول شرقی قرار دارد. این شهر از سوی شمال به روستای محمودآباد، از غرب به آبادی‌های گردفرامرز و ابرندآباد، از شرق به روستای دهنو و آبادی‌های دهستان فجر و از جنوب به رحمت آباد محدود است. تعداد جمعیت شهر یزد در اولین سرشماری رسمی کشور سال ۱۳۳۵ برابر با ۶۳۵۰۲ نفر بوده، که این تعداد در سال ۱۳۹۵ به ۵۲۹۶۷۳ نفر رسیده است که حاکی از افزایش جمعیت در شهر یزد می‌باشد. شهر یزد در میان شهرهای تاریخی ایران با ۶۸۲ هکتار وسعت بافت تاریخی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که به عنوان نقطه قوت در جهت جذب گردشگر می‌باشد.

نقشه ۱: تقسیمات سیاسی شهر یزد

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی - توسعه ای بوده و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه ای - میدانی می باشد. نمونه آماری شامل ۱۰۰ نفر که از فرمول کوکران محاسبه شده است و شامل مدیران، پیمانکاران، مهندسان مشاور، طراحان ساختمان، دست‌اندرکاران صنعت ساخت‌وساز، گردشگران و... می‌باشند که به صورت تصادفی ساده انتخاب می‌شوند، تشکیل می‌دهند. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات این پژوهش، روش توصیفی و استنباطی می باشد، ابتدا نظرات کارشناسان در جهت مهمترین عوامل موثر بر توسعه گردشگری شهری مورد بررسی قرار گرفت و سپس در جهت تحلیل عوامل از آزمون فریدمن بهره گرفته شد.

یافته های تحقیق

آزمون رتبه بندی فریدمن:

به منظور بررسی تأثیر و اهمیت شاخص های (زیرساخت‌های گردشگری، تسهیلات حمل و نقل، اقلیم و تسهیلات گردشگری، توان جمعیتی - اجتماعی) در توسعه گردشگری شهر یزد از آزمون فریدمن بهره گرفته شد:

جدول ۱: آزمون میانگین رتبه‌ها

رتبه‌ها	میانگین رتبه‌ها	عوامل
۱	۳/۵۸	زیرساخت‌های گردشگری
۳	۳/۰۹	تسهیلات حمل و نقل
۴	۲/۹۷	اقلیم
۲	۳/۱۰	تسهیلات گردشگری
۵	۲/۲۶	توان جمعیتی - اجتماعی

با توجه به جدول ۱ مشخص می‌گردد که زیرساخت‌های گردشگری دارای بیشترین اهمیت و تأثیر را بر توسعه گردشگری شهر یزد دارد و پس از آن تسهیلات گردشگری دارای بیشترین اهمیت است.

جدول ۲: آزمون فریدمن برای رتبه بندی متغیرها

تعداد	X _۲	درجه آزادی	سطح معناداری
۱۰۰	۳۷/۰۷	۴	۰/۰۰۱

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد چون $p < ۰/۰۵$ است در نتیجه بین تأثیر توسعه گردشگری شهر یزد تفاوت معناداری وجود دارد و مؤثرترین عامل زیرساخت‌های گردشگری می‌باشد و توان جمعیتی-اجتماعی در مرتبه آخر قرار دارد.

نتیجه‌گیری

گردشگری امروزه در اغلب کشورهای جهان به‌ویژه جهان سوم، کلید اقتصاد بشمار می‌رود، تا جایی که در این کشورها گردشگری بیش از سایر برنامه‌های توسعه در اولویت قرار گرفته است. در واقع امروزه صنعت گردشگری به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم در شناساندن هویت ملی و فرهنگی، تحصیلی، درآمد و رشد و پویایی اقتصاد شمرده می‌شود. با پیدایش نظریه توسعه پایدار در دهه پایانی قرن بیستم و گسترش آن، موضوع تحلیل ظرفیت‌ها و شاخصهای گردشگری پایدار را نیز به کانون خود فراخوانده و این موضوع، موردتوجه سیاستمداران و برنامه ریزان و مسئولین در مقیاس جهانی و منطقه‌ای قرار گرفته و در هر نشست و کنفرانس و همایش سخن از توسعه پایدار به میان می‌آید.

با توجه به بررسی اهمیت و تأثیر شاخصهای مختلف گردشگری در زمینه زیرساخت‌ها و تسهیلات مشخص شد که در وهله اول تأمین زیرساختهای گردشگری و سپس تأمین و فراهم کردن تسهیلات گردشگری دارای اهمیت میباشد. به همین جهت در زمینه توسعه گردشگری باید زیرساخت‌های پایه منطقه ایجاد و جاذبه‌های گردشگری منطقه تبلیغ شود. همچنین تسهیلات اقامتی- رفاهی منطقه ایجاد و آژانس‌ها و تورهای گردشگری موجود در منطقه فعالیت کنند. نمایشگاه و جشنواره‌های فصلی منطقه برگزار و دسترسی به سکونتگاه‌های انسانی در منطقه تسهیل شود. دسترسی به شهرهای مهم امکان پذیر و دسترسی به مناطق بیلاقی و حاشیه‌ای شهر ممکن شود. هزینه‌های حمل و نقل کاهش یابد و امنیت جاده‌ها تأمین شود. از موقعیت خاص استراتژیک منطقه برای گردشگری استفاده شود. همچنین باید جذابیت اقلیم برای توریست‌های خارج در سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی تبلیغ و حمایت بخش‌های دولتی و خصوصی از منطقه گردشگری صورت گیرد و فرصت‌های شغلی مرتبط با گردشگری در منطقه ایجاد شود.

منابع

- رهنمایی، محمدتقی و همکاران (۱۳۸۷)، بررسی ظرفیت حوزه مقصد گردشگری با تأکید بر جامعه میزبان: کلاردشت، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، تهران، شماره ۶۶.
- رنجبریان، بهرام و زاهدی، محمود، (۱۳۷۹) برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای، ترجمه جهاد دانشگاهی اصفهان، اصفهان.
- زاهدی، شمس السادات؛ نجفی، غلامعلی (۱۳۸۵)، بسط مفهومی توسعه پایدار، نشریه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره ۱۰.
- فنی، زهره (۱۳۹۳)، توسعه جهانی شدن و پایداری، (چاپ دوم)، تهران: مرکز ملی جهانی شدن.
- فیروزیان، احمد (۱۳۸۸)، برنامه ریزی توسعه فضاهای گردشگری و ارائه الگوی بهینه، مطالعه موردی منطقه نهارخوران گرگان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان.
- کاظمی، مهدی (۱۳۸۶)، مدیریت گردشگری، تهران: انتشارات سمت، چاپ سوم.
- کیخا، عالمه و خانی، حامد (۱۳۹۹)، بررسی کیفیت خدمات در کارآفرینی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان یزد، پنجمین همایش بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پاک، همدان.
- مکیان، سید نظام‌الدین و بنی‌محمود نادری (۱۳۸۲)، بررسی گردشگری خارجی در شهر یزد، تحقیقات اقتصادی، عمران و شهرسازی، تهران، ایران، چاپ شصت و دوم.
- موحد، علی (۱۳۸۶)، گردشگری شهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه چمران اهواز.
- موسوی، میرنجف و ناصر سلطانی (۱۳۹۳)، تحلیلی بر نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهری (مطالعه موردی: امامزاده جعفر (ع) یزد، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، تهران، ایران، چاپ پانزدهم.
- ALBALADEJO-PINA, I. P., DÍAZ-DELFA, M. T. (۲۰۱۵): Rural tourism demand by type of accommodation. *Tourism Management*, Vol. ۲۶, No. ۶, p. ۹۵۱-۹۵۹.
- Hall, C. M, Stephen J. (۲۰۰۶), *The geography and Tourism and Recreation*, London: Rutledge, third edition, available on [http //www.e-bookstore.tandf.co.uk](http://www.e-bookstore.tandf.co.uk).
- Simmons, Ian, (۱۹۹۸). *Interpreting nature: culture constructions of the environment*, Rutledge, London.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۸/۱۹

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۹/۱۱

صفحات: ۶۸ - ۸۰

بررسی تسهیلات و زیرساخت‌های موثر بر توسعه گردشگری شهر یزد

اعظم چارچوهر، کارشناس شهرداری یزد

محمد رشیدی، کارشناس شهرداری یزد

چکیده

گردشگری در حال تبدیل شدن به صنعتی است که در حوضه اقتصادی، به عنوان منبع مهم کسب درآمد مورد توجه می‌باشد، از اینرو همه کشورها تلاش دارند تا سالانه سهم خود را در تعداد گردشگران بالا برده، تا به درآمدی، بیشتر از این دست یابند. افزایش سهم هر کشور در این حوزه، ایجاد زیرساخت‌های مناسب برای جذب گردشگران در کشور طلب می‌کند. از این رو در این پژوهش به بررسی تسهیلات و زیرساخت‌های موثر در جهت توسعه گردشگری در شهر یزد پرداخته شده است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش از نوع توصیفی - پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل تمام کلیه متخصصان دست اندرکار در حوزه سازمانها، پیمانکاران، مشاوران و کارفرمایان، مهندسان و مجریان صنعت گردشگری شهر یزد می‌باشد و تعداد ۱۰۰ نفر به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شده است. ابزار جمع اوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته ۴۴ سوالی می‌باشد و جهت تجزیه و تحلیل فرضیه‌ها از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده گردیده. نتایج حاصل با استفاده از نرم افزارهای SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که زیرساخت‌های گردشگری، تسهیلات حمل و نقل، اقلیم، تسهیلات گردشگری و توان جمعیتی - اجتماعی توسعه گردشگری را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

کلمات کلیدی: توسعه گردشگری، ساخت‌وساز، اقامتگاه‌های گردشگری، یزد.

مقدمه

یکی از راه‌های مهم تبادل فرهنگ و هنر، مقوله‌ی گردشگری است. این مهم و لزوم وجود سیر و سیاحت باعث ایجاد مراکز و مجتمع‌های اقامتی در ادوار مختلف با نام‌ها و شکل‌های گوناگون شده است (اسعدی و همکاران، ۱۳۹۴). ساخت هتل‌ها، مجتمع‌های اقامتی-تفریحی و مراکز اقامتی، به عنوان یکی از مهمترین عوامل هدایت‌کننده جهت اشتغال‌زایی، جذب گردشگر و حفظ ثروت در زمینه توسعه و پیشرفت می‌باشد. ارزیابی و انتخاب یک مکان مناسب برای ساخت هتل‌ها، مجتمع‌های اقامتی-تفریحی، مراکز بوم‌گردی و... یکی از مهمترین مسائل در توسعه صنعت هتلداری محسوب می‌شود. بدون در نظر گرفتن الزامات مکان‌یابی مناسب، حتی شهرهای دارای جاذبه‌های گردشگری فراوان نیز نمی‌توانند به یک مرکز گردشگری مهم و اصلی تبدیل شوند (بهزادی و رهنما، ۱۳۹۷).

از مهم‌ترین عواملی که می‌تواند موجب جذب گردشگران داخلی و خارجی شود تاسیسات و تجهیزات مربوط به صنعت گردشگری می‌باشد. از میان این تاسیسات، مراکز اقامتی به عنوان مبدأ و مقصد گردش‌های روزانه در شهر یزد از اهمیت بسیاری برخوردار هستند (صادقی و همکاران، ۱۳۹۵). از این رو توزیع بهینه و مکان‌یابی صحیح آنها از درجه اهمیت بالایی برخوردار است زیرا مکان‌یابی صحیح این مراکز می‌تواند باعث آرامش خاطر گردشگران و رفع نیازهای آنها در زمینه اقامت، رونق گرفتن هرچه بیشتر صنعت گردشگری و همچنین موجب رشد اقتصادی و افزایش درآمدهای گردشگری شود (عزیزی، ۱۳۹۴). برای توسعه در صنعت گردشگری، نیاز به زیرساخت‌های این صنعت نظیر ساخت هتل‌ها، اقامتگاه‌های بوم‌گردی و... می‌باشد.

اقامتگاه‌های گردشگری به عنوان یک محل سکونت با ویژگی‌های خاص می‌تواند نقش مهمی در توسعه این صنعت ایفا نماید (حیدری و فلاح تفتی، ۱۳۹۸). ساخت و مکان‌یابی اقامتگاه‌های گردشگری از طریق توسعه گردشگری ارزان قیمت، ایجاد اشتغال در شهرها و روستاها، معرفی میراث تاریخی و طبیعی مناطق مختلف و گسترش فرهنگ گردشگرپذیری اهمیت روزافزونی پیدا کرده است. در حال حاضر، سرمایه‌گذاری روی ساخت و مکان‌یابی اقامتگاه‌های بوم‌گردی یکی از گزینه‌های مناسب برای توسعه صنعت گردشگری و بالتبع توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور می‌باشد (زارع اشکذری و همکاران، ۱۳۹۰).

شهر یزد به دلیل برخورداری از معماری خشت و گل، طاق‌های ضربی، بادگیرها، سراچه‌ها، مساجد و صدها آثار تاریخی دیگر مورد توجه گردشگران است (کیخا و همکاران، ۱۳۹۹). بنابراین با ساخت و ساز مراکز خدماتی، مراکز رفاهی و بهداشتی، مراکز اقامتی و گردشگری، مکان‌یابی و ساخت هتل‌ها، مراکز اقامتی توریستی همساز با اقلیم در مجاورت بافت قدیم شهر یزد، ضمن بهره‌مندی از منابع طبیعی و پتانسیل‌های گردشگری دارای مجموعه‌ای از عملکردهای مرتبط با مقوله معماری بومی می‌باشد در راستای توسعه گردشگری استان گرم و خشک یزد مناسب خواهد بود و مبانی مکان‌یابی آن ارائه خواهد شد. پژوهش حاضر با هدف ارتقای جذب پژوهشگر، قصد دارد با مکان‌یابی و ساخت مراکز خدماتی، مراکز رفاهی و بهداشتی، مراکز اقامتی و گردشگری، ساخت هتل‌ها، مراکز اقامتی توریستی همساز با اقلیم در مجاورت بافت قدیم شهر یزد را بررسی و انجام دهد.

این امر موجب می‌شود که علاوه بر جذب هرچه بیشتر گردشگر و نمایش بنای تاریخی به معرفی و نمایش آداب و رسوم منطقه به گردشگران کمک شایانی شود. به نظر می‌رسد که شهر یزد به لحاظ جاذبه‌ها در حوزه گردشگری شهری از قابلیت‌های زیادی برخوردار می‌باشد (مکیان و همکاران، ۱۳۸۲). مسئولین شهری می‌تواند با مدیریت کارآمد این عناصر، از قابلیت‌های جلب گردشگری آنها استفاده نموده و این جاذبه‌ها را به یک عنصر مؤثر در توسعه شهری یزد تبدیل کنند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۳). با توجه به اهمیت موضوع این پژوهش به شناسایی و ارائه راهکارهای مناسب جهت ساخت و مکان‌یابی هتل‌ها، مراکز اقامتی، مراکز بوم‌گردی و گردشگری و... برای توسعه گردشگری در یزد می‌پردازد.

مبانی نظری پژوهش

واژه (توریسم) از دویخش ترکیب یافته است: (تور) به معنای سفر، گشت، مسافرت، سیاحت، و (ایسم)، پسوندی که اشاره به مکتب یا اندیشه‌ای فلسفی، مذهبی، سیاسی، ادبی و غیره دارد. بنابراین توریسم یعنی مکتبی که پایه فکری آن سیاحت و گردشگری است.

ریشه یونانی این واژه (توریست) است که از یونان به اسپانیا، سپس به فرانسه و از آنجا به انگلیس وارد شده است. در قرن ۱۴ میلادی، **tour** به معنای (نوبت) یا (دوره خدمت) در قرن ۱۵ به معنای (حرکت دورانی) و در قرن ۱۷ به معنای (مسافرت کردن به اطراف) به کار می‌رفت و در قرن ۱۸ و ۱۹ کلمات (توریسم) و (توریست) از آن گرفته شد. توریسم نه تنها در زبان‌های فرانسوی و انگلیسی، بلکه در اکثر زبان‌های زنده دنیا با اندکی اختلاف در تلفظ، مفهومی مشترک دارد. در زبان فرانسه تور علاوه بر (نوبت)، به مفهوم ((حرکت))، (مسافرت) و (گردش) نیز می‌باشد، خواه این گردش به دور دنیا و یا حرکت به دور محوری باشد (شاهد، ۱۳۸۸).

جهانگردی امروز به همراه مجموعه‌ای از تمایلات، حرکت، دست‌رسی یافتن به امکانات و توانایی‌های مالی، مسافرت توده‌ها را امکان‌پذیر ساخت. با ورود جامعه جهانی به سده بیست و یکم، در گردشگری دو نیروی بزرگ شتاب بیشتری به خود می‌گیرند. نخست حرکتی است در راه پذیرش مسئولیت بیشتر در برابر فرهنگ جامعه میزبان و احترام بیشتر به آن فرهنگ. چنین فشاری در نتیجه شناخت این واقعیت بوده است که صنعت گردشگری می‌تواند بر جامعه میزبان و محیط آن اثرات منفی بگذارد.

حرکت دوم پذیرفتن مسئولیت بیشتر از جانب کسانی است که به مسافرت می‌روند و این منعکس‌کننده الگوهایی تازه از مسافرت در غالب مصرف کالاها، خدمات، زیرساخت‌ها و جاذبه‌های گردشگری است. افراد ترجیح می‌دهند انفرادی و مستقل به مسافرت بروند. می‌کوشند در این راه آموزش‌های تازه‌ای ببینند و با هدف رشد و پیشرفت شخصی یا به عبارتی به منظور بالندگی و خودشکوفایی به مسافرت می‌روند. مشاهده می‌شود که این دو نیرو و حرکت در اصول متعلق به گردشگری پایدار جمع شده‌اند. بنا به تعریف اسوار بروک، جهانگردی پایدار یعنی گردشگری که از لحاظ اقتصادی موفقیت‌آمیز است اما منابعی را که آینده گردشگری نیز به آنها بستگی دارد به ویژه محیط‌زیست، فضای کالبدی و بافت اجتماعی میزبان را ویران نمی‌کند.

نظری به رویکردهای نو گردشگری در دنیا نشان می‌دهد که دانشمندان علوم گردشگری در تعریف گردشگری پایدار سه اصل مهم را مورد تأکید قرار گرفته می‌دهند که عبارتند از:

کیفیت گردشگری پایدار: که می‌تواند تجربه‌ای با کیفیت بالا به گردشگر یا مسافر منتقل کند. در این خصوص بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان و حفظ کیفیت محیط در اثر رعایت کردن شاخص‌های پایداری در گردشگری دست‌آوردی حائز اهمیت است.

حفظ و دوام: گردشگری پایدار، دوام منابع طبیعی که اساس و پایه وجود آن بوده است و هم‌چنین حفظ و دوام فرهنگ جامعه میزبان را که منشاء تجربیات ارزنده آن می‌شود، تضمین می‌کند.

تعادل: گردشگری پایدار بین نیازهای صنعت گردشگری، حمایت از محیط‌زیست، فضای اجتماعی و جامعه محلی نوعی تعادل و توازن برقرار می‌کند. در گردشگری پایدار بین هدف‌های متقابل و مشترک گردشگران، مسافران، جامعه میزبان و مقصد یا محلی که پذیرای گردشگران است نوعی همکاری و تشریک مساعی به وجود می‌آید. در حالی که در گذشته این عوامل دارای هدف‌های متفاوت و گاهی متضاد بودند.

در گردشگری پایدار، توجه به نیازهای جامعه میزبان از اهمیت خاصی برخوردار است و به هنگام برنامه‌ریزی و در فرآیند مدیریت اثرات گردشگری، به این نیازها توجه ویژه‌ای می‌شود. به خصوص در صنعت گردشگری به اینکه مبادا بر ساختار اجتماعی - فرهنگی جامعه میزبان اثرات ویرانگر و منفی گذاشته شود، توجه عمیقی می‌شود. کیفیت تجربه‌هایی که گردشگر در طی فرآیند سفر به دست می‌آورد، در گرو ویژگی‌های فرهنگی - اجتماعی مقصد یا مکانی است که مورد بازدید قرار می‌دهد. لذا تداوم فعالیت‌ها و کاهش هزینه‌های عملیاتی از قبیل بازاریابی و غیره، در نهایت میزان بهره‌وری ناشی از فعالیت‌های گردشگری، در گرو میزان رضایت و مطلوبیت گردشگر از تجربه خود در جریان سفر به ویژه در جامعه میزبان است. لذا با توجه به اهمیت تنظیم سیاست‌ها بر اساس رویکردی پایدار، ضرورت دارد که به برخی از اصول بنیانی گردشگری پایدار اشاره شود.

دیدگاه Gunn

گان معتقد است که تمام عناصر و اجزای نظام جهانگردی به دو گروه عرضه و تقاضا تقسیم می‌شود که تقاضا شامل بازارهای داخلی و بازارهای بین‌المللی و عرضه شامل جاذبه‌ها و فعالیت‌ها، تاسیسات اقامتی و دیگر امکانات و خدمات جهانگردی را در بردارد و ساکنین محلی که از جاذبه‌ها، تسهیلات و خدمات جهانگردی استفاده می‌نمایند.

جدول ۱: نظام گردشگری از دیدگاه گان

عوامل عرضه	عوامل تقاضا
جاذبه‌ها و فعالیت‌های خدماتی	بازارهای بین‌المللی جهانگردی
اسکان	بازارهای داخلی جهانگردی
سایر امکانات و خدمات جهانگردی	بازارهای داخلی جهانگردی، بازارهای خارجی
حمل و نقل دیگر زیرساخت‌ها عناصر سازمانی	استفاده ساکنین محلی از جاذبه‌ها، امکانات و خدمات جهانگردی

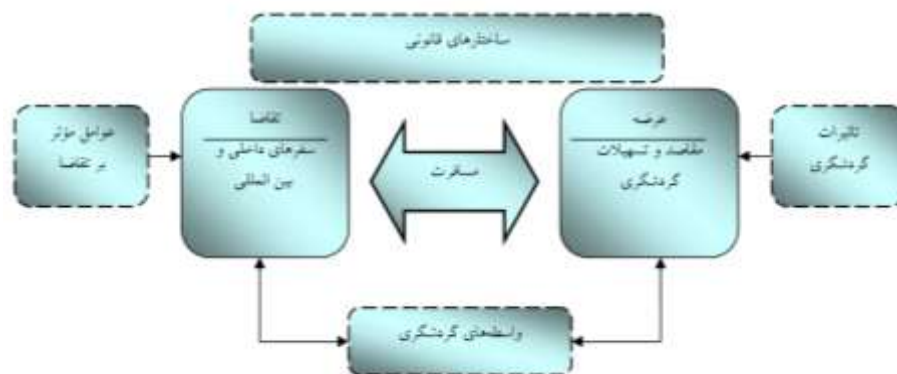
مأخذ: راجر داس ویل، مدیریت جهانگردی، ۱۳۷۸

از نظر گان، سیستم و کارکرد سیستم گردشگری دارای دو بعد عرضه و تقاضا می‌باشد. تمام عناصر گردشگری به طور مجازی می‌توانند به عنوان اجزایی از این دو بعد نمایش داده شوند. به لحاظ پیوستگی بین این عناصر، برنامه ریزی برای گردشگری بدون درک روابط درونی هر یک از ابعاد و هم چنین روابط بین عرضه و تقاضا کارساز نخواهد بود. این عناصر در یک ساز و کار سیستمی، نواحی اعزام کننده گردشگر را به نواحی میزبان از طریق مسیر حمل و نقل متصل می‌کنند.

همان طور که در جدول و شکل مشاهده می‌گردد، تاسیسات حمل و نقل و زیرساختی، بخشی از عوامل عرضه گردشگری می‌باشد که در مقابل عوامل تقاضای گردشگری، مشغول خدمات دهی به نیازهای گردشگران می‌باشند. به دیگر سخن بخش حمل نقل و تاسیسات زیر ساختی بخش از عوامل موجود در مقاصد گردشگری و بستر گردشگری داخلی و بین‌المللی می‌باشد.

دیدگاه Ray

سیستم و نظام گردشگر از دیدگاه رأی دارای دو طیف عرضه و تقاضا و برخی ساختارها، عناصر و تاثیرات متقابل بر این دو طیف می‌باشد. این موارد شامل واسطه‌های گردشگری (مانند آژانس‌ها)، ساختارهای قانونی، تاثیرات گردشگری بر عرضه و عوامل مؤثر بر تقاضا می‌باشد. همه موارد مذکور در بستر فرآیندی به نام مسافرت و یا گردشگری اتفاق افتاده و با هم در ارتباط می‌باشند.

شکل ۱: سیستم گردشگری از دیدگاه رأی (۱۹۹۸؛ youel, Ray)

از دیدگاه رأی، هر یک از بخش‌های عرضه و تقاضا خود دارای زیر بخش‌هایی می‌باشد که در شکل بالا مشاهده می‌گردد. نکته حائز اهمیت در این بخش جایگاه مقاصد گردشگری می‌باشد که از نظر رأی، مقاصد گردشگری در بخش عرضه قرار می‌گیرند و دارای ساختاری مشخص می‌باشند که در شکل زیر مشاهده می‌گردد. بر اساس این دیدگاه بخش زیر ساختی و بخصوص حمل و نقل از اجزاء مقاصد گردشگری و در کنار دیگر اجزاء مانند تسهیلات، جاذبه‌ها و ... قرار دارند.

حیدری کوشکنو و همکاران (۱۳۹۸) تحقیقی با هدف شناسایی مؤلفه‌های مؤثر شهروندی بر توسعه گردشگری شهری در شهر یزد انجام دادند، بیان کردند گردشگری شهری عاملی بسیار مهم در توسعه شهرها محسوب می‌شود و همواره گردشگران جهت بازدید از جاذبه‌های مادی و غیرمادی شهرها قصد سفر می‌کنند. گردشگری بر اساس وجود جاذبه‌های مختلف شهری شکل می‌گیرد و یکی از پرجاذبه‌ترین مکان‌های گردشگری

شهرها جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی می‌باشند لذا توسعه گردشگری شهری و مدیریت خردمندان آن، نیازمند برنامه‌ریزی می‌باشد. در این میان شهروندان تأثیر بسزایی در این توسعه دارند به این دلیل که در بیشتر کلان شهرهای جهان در ساختارهای سیاست‌گذاری و مدیریت، همسو با فرآیندهای جهانی‌سازی، خواهان مشارکت و حضور بیشتر شهروندان می‌باشند. با اجرای این پیمایش میان نمونه منتخب از شهروندان یزد، با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی/تأییدی اقدام به استخراج مؤلفه‌های شهروندی گردید.

با نام‌گذاری مؤلفه‌ها و اعتبارسنجی مدل ساختاری، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که می‌توان مؤلفه‌های شهروندی را در پنج عامل دسته‌بندی کرد که اهمیت عامل وظایف شهروندی با ۳۱/۵۷۹ درصد واریانس نسبت به دیگر عامل‌ها چشم‌گیرتر است به این دلیل که از دید شهروندان شهر یزد مؤلفه‌های وظایف شهروندی می‌تواند بیشترین تأثیر را در پیشبرد اهداف شهری به سوی توسعه گردشگری شهری داشته باشند. عوامل سواد فناوری، تفکر هدفمند، مشارکت اجتماعی و آگاهی جهانی از دیگر عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری شخصیت شهروندی هستند.

بهزادی و همکاران (۱۳۹۷)، در تحقیقی به شناسایی مهمترین عوامل مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار استان یزد پرداختند و بیان کردند بررسی میزان و چگونگی این عوامل بر یکدیگر شناسایی گردشگری استان یزد سیستمی ناپایدار بوده و توزیع متعادل و بهینه امکانات و تسهیلات، ظرفیت اجتماعی جامعه محلی در جذب گردشگر به عنوان عوامل تنظیم‌کننده عمل می‌کنند. هیچکدام از مؤلفه‌های توسعه گردشگری استان یزد به عنوان عامل هدف قابل تعریف نیست. این مسئله نشانگر چندجانبه بودن مسئله، توسعه گردشگری استان یزد از نگاه مدیران و نخبگان گردشگری استان یزد است. مدل، امنیت و سطح توسعه و وضعیت اقتصادی جامعه محلی بسیار نزدیک به محور مخاطره قرار گرفتند. خشکسالی، تورم و مشارکت و تقویت سازمان‌های مردم نهاد بیشترین میزان تأثیرگذاری را داشتند. در مجموع، ۱۰ عامل به عنوان عوامل کلیدی توسعه گردشگری استان یزد انتخاب گردید. سطح توسعه و وضعیت اقتصادی جامعه محلی، هدفمند کردن تخصیص اعتبارات توسعه توریسم، تورم، زیرساخت حمل و نقل، خدماتی، اطلاع‌رسانی و هوشمند، خشکسالی و کاهش کیفی و کمی منابع آبی، امنیت، طرح جامع، سازمان‌های مردم نهاد و اصلاح و توسعه روابط بین سازمانی از عوامل کلیدی تأثیرگذار بر توسعه گردشگری استان یزد بودند.

آلباکیت^۱ و همکاران (۲۰۱۷)، پژوهشی با هدف مکانیابی هتل با استفاده از مدل تحلیلی سلسله مراتبی در شهر لندن انجام دادند.

نتایج نشان داد شهر لندن به سبب دارا بودن عناصر تاریخی و مکان‌های تفریحی پانسیل بالایی برای جذب گردشگر برخوردار است، فرایند تحلیل سلسله مراتبی، از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره مورد استفاده در مکانیابی است. معیار دسترسی به راه بالاترین اولویت نسبت به معیارهای دیگر را دارد و از بین چهار مکان انتخابی، مکان ۱ با قرار گرفتن در پهنه بسیار مناسب بالاترین اهمیت جهت احداث هتل را در شهر لندن را دارا می‌باشد.

^۱ ALBACETE

آلبادیجی ۱ و همکاران (۲۰۱۵)، در تحقیقی با هدف طراحی و الگوسازی در شهر هامبورگ آلمان برای فضاهای مجتمع اقامتی و توریستی در جهت دستیابی به مفاهیم معماری همساز با اقلیم و معماری بومی منطقه و صرفه جویی در مصرف انرژی و پایداری محیط پرداختند. نتایج حاصله نشان می‌دهد به کارگیری شیوه‌های مختلف معماری، خصوصاً بهره‌گیری از اصول جدید معماری اقلیمی و چگونگی طراحی چنین مجموعه‌هایی به طور مستقیم در کاهش میزان مصرف انرژی فسیلی در محیط‌های طبیعی بکر و مناطق اکوتوریستی مؤثر است و ارائه طرح‌های سازگار با طبیعت می‌تواند به طور عملکردی باعث ترغیب الگوهای صحیح رفتاری در برخورد با طبیعت و منابع طبیعی محدود مورد نیاز نسل‌های آینده شود.

محدوده مورد مطالعه

شهر یزد مرکز شهرستان یزد با وسعت ۹۹/۵ کیلومترمربع در مرکز استان یزد و در مسیر راه اصفهان- کرمان در مختصات ۵۴ درجه و ۳۱ دقیقه عرض شمالی و ۲۳ درجه و ۵۴ دقیقه طول شرقی قرار دارد. این شهر از سوی شمال به روستای محمودآباد، از غرب به آبادی‌های گردفرامرز و ابرندآباد، از شرق به روستای دهنو و آبادی‌های دهستان فجر و از جنوب به رحمت آباد محدود است. تعداد جمعیت شهر یزد در اولین سرشماری رسمی کشور سال ۱۳۳۵ برابر با ۶۳۵۰۲ نفر بوده، که این تعداد در سال ۱۳۹۵ به ۵۲۹۶۷۳ نفر رسیده است که حاکی از افزایش جمعیت در شهر یزد می‌باشد. شهر یزد در میان شهرهای تاریخی ایران با ۶۸۲ هکتار وسعت بافت تاریخی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که به عنوان نقطه قوت در جهت جذب گردشگر می‌باشد.

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای بوده و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای - میدانی می‌باشد. نمونه آماری شامل ۱۰۰ نفر که از فرمول کوکران محاسبه شده است و شامل مدیران، پیمانکاران، مهندسان مشاور، طراحان ساختمان، دست‌اندرکاران صنعت ساخت‌وساز، گردشگران و... می‌باشند که به صورت تصادفی ساده انتخاب می‌شوند، تشکیل می‌دهند. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات این پژوهش، روش توصیفی و استنباطی می‌باشد، ابتدا نظرات کارشناسان در جهت مهمترین عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری شهری مورد بررسی قرار گرفت و سپس در جهت تحلیل عوامل از آزمون T بهره گرفته شد.

یافته‌های تحقیق

به منظور انجام آزمون تی - تست یک نمونه‌ای، فرضیه H_0 و H_1 است به طور کلی هر یک از متغیرهای مورد مطالعه به صورت زیر در نظر گرفته شده است.

زیرساخت‌های گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

زیرساخت‌های گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد. $H_0: \mu \leq 3$

زیرساخت‌های گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد. $H_1: \mu > 3$

جدول ۲: آماره توصیفی زیرساخت‌های گردشگری

خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	شاخص متغیر
۰/۱۰	۱/۰۵	۳/۸۸	۱۰۰	زیرساخت‌های گردشگری

جدول ۳: آزمون تی تک نمونه‌ای برای بررسی تأثیر زیرساخت‌های گردشگری

Test Value = ۳							
نتیجه فرضیه	فاصله اطمینان ۹۵ درصدی اختلاف		تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری دو طرفه	درجه آزادی	t	متغیر
	سطح بالاتر	سطح پایینتر					
تائید	۱/۰۸	۰/۶۷	۰/۸۸	۰/۰۰	۹۹	۸/۳۶	زیرساخت‌های گردشگری

به استناد مقادیر به دست آمده از نمونه و انجام آزمون T یک نمونه‌ای، نتایج تحلیل در جدول بالا آمده است. همانطور که مشاهده می‌شود مقدار سطح معناداری حاصل معادل ۰/۰۰۱ می‌باشد که از ۰/۰۵ کوچک‌تر است. همچنین طبق جدول ۴-۶ با توجه به اینکه مقدار p-value کوچک‌تر از سطح معناداری ۵ درصد می‌باشد پس H_0 رد می‌شود یعنی ادعای برابری زیرساخت‌های گردشگری با میانگین ۳ مردود می‌شود. و با توجه به اینکه مقدار میانگین محاسبه شده در جدول ۲ برای زیرساخت‌های گردشگری (۳/۸۸) از مقدار نظری ۳ بزرگ‌تر است نیز با توجه به مثبت بودن هر دو حد بالا و پائین، لذا می‌توان چنین استنباط نمود که میانگین زیرساخت‌های گردشگری از سطح متوسط (۳) بزرگ‌تر است و لذا فرض صفر مبنی بر زیرساخت‌های گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد، تأیید نمی‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌گردد. بنابراین نتیجه می‌گیریم زیرساخت‌های گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

تسهیلات حمل و نقل بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

تسهیلات حمل و نقل بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد. $H_0: \mu \leq 3$

تسهیلات حمل و نقل بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد. $H_1: \mu > 3$

جدول ۴: آماره توصیفی تسهیلات حمل و نقل

خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	شاخص متغیر
۰/۰۷	۰/۷۴	۳/۷۹	۱۰۰	تسهیلات حمل و نقل

جدول ۵: آزمون تی تک نمونه‌ای برای بررسی تأثیر تسهیلات حمل و نقل

Test Value = ۳							
نتیجه فرضیه	فاصله اطمینان ۹۵ درصدی اختلاف		تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری دو طرفه	درجه آزادی	t	متغیر
	سطح بالاتر	سطح پایتتر					
تائید	۰/۹۳	۰/۶۴	۰/۷۹	۰/۰۰	۹۹	۱۰/۶۶	تسهیلات حمل و نقل

به استناد مقادیر به دست آمده از نمونه و انجام آزمون T یک نمونه‌ای، نتایج تحلیل در جدول بالا آمده است. همانطور که مشاهده می‌شود مقدار سطح معناداری حاصل معادل ۰/۰۰۱ می‌باشد که از ۰/۰۵ کوچک‌تر است. همچنین طبق جدول ۴ با توجه به اینکه مقدار p-value کوچک‌تر از سطح معناداری ۵ درصد می‌باشد پس H_0 رد می‌شود یعنی ادعای برابری تسهیلات حمل و نقل با میانگین ۳ مردود می‌شود. و با توجه به اینکه مقدار میانگین محاسبه شده در جدول (۷-۴) برای تسهیلات حمل و نقل (۳/۷۹) از مقدار نظری ۳ بزرگ‌تر است نیز با توجه به مثبت بودن هر دو حد بالا و پائین، لذا می‌توان چنین استنباط نمود که میانگین تسهیلات حمل و نقل از سطح متوسط (۳) بزرگ‌تر است و لذا فرض صفر مبنی بر تسهیلات حمل و نقل بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد، تأیید نمی‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌گردد. بنابراین نتیجه می‌گیریم تسهیلات حمل و نقل بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

اقلیم بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

$H_0: \mu \leq 3$ اقلیم بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد.

$H_1: \mu > 3$ اقلیم بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

جدول ۶: آماره توصیفی اقلیم

خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	شاخص متغیر
۰/۰۸	۰/۷۶	۳/۷۲	۱۰۰	اقلیم

جدول ۷: آزمون تی تک نمونه‌ای برای بررسی تأثیر اقلیم

Test Value = ۳							
نتیجه فرضیه	فاصله اطمینان ۹۵ درصدی اختلاف		تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری دو طرفه	درجه آزادی	t	متغیر
	سطح بالاتر	سطح پایینتر					
تائید	۰/۸۷	۰/۵۷	۰/۷۲	۰/۰۰	۹۹	۹/۴۱	اقلیم

به استناد مقادیر به دست آمده از نمونه و انجام آزمون T یک نمونه‌ای، نتایج تحلیل در جدول بالا آمده است. همانطور که مشاهده می‌شود مقدار سطح معناداری حاصل معادل ۰/۰۰۱ می‌باشد که از ۰/۰۵ کوچک‌تر است. همچنین طبق جدول ۶ با توجه به اینکه مقدار p-value کوچک‌تر از سطح معناداری ۵ درصد می‌باشد پس H_0 رد می‌شود یعنی ادعای برابری اقلیم با میانگین ۳ مردود می‌شود. و با توجه به اینکه مقدار میانگین محاسبه شده در جدول ۶ برای اقلیم (۳/۷۲) از مقدار نظری ۳ بزرگ‌تر است نیز با توجه به مثبت بودن هر دو حد بالا و پائین، لذا می‌توان چنین استنباط نمود که میانگین اقلیم از سطح متوسط (۳) بزرگ‌تر است و لذا فرض صفر مبنی بر اقلیم بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد، تأیید نمی‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌گردد. بنابراین نتیجه می‌گیریم اقلیم بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

تسهیلات گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

تسهیلات گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد. $H_0: \mu \leq 3$

تسهیلات گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد. $H_1: \mu > 3$

جدول ۸: آماره توصیفی تسهیلات گردشگری

شاخص متغیر	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد
تسهیلات گردشگری	۱۰۰	۳/۷۶	۰/۷۱	۰/۰۷

جدول ۹: آزمون تی تک نمونه‌ای برای بررسی تأثیر تسهیلات گردشگری

Test Value = ۳							
نتیجه فرضیه	فاصله اطمینان ۹۵ درصدی اختلاف		تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری دو طرفه	درجه آزادی	t	متغیر
	سطح بالاتر	سطح پایینتر					
تائید	۰/۹۰	۰/۶۲	۰/۷۶	۰/۰۰	۹۹	۱۰/۷۱	تسهیلات گردشگری

به استناد مقادیر به دست آمده از نمونه و انجام آزمون T یک نمونه‌ای، نتایج تحلیل در جدول بالا آمده است. همانطور که مشاهده می‌شود مقدار سطح معناداری حاصل معادل $0/001$ می‌باشد که از $0/05$ کوچک‌تر است. همچنین طبق جدول ۸ با توجه به اینکه مقدار p -value کوچک‌تر از سطح معناداری ۵ درصد می‌باشد پس H_0 رد می‌شود یعنی ادعای برابری تسهیلات گردشگری با میانگین ۳ مردود می‌شود. و با توجه به اینکه مقدار میانگین محاسبه شده در جدول ۸ برای تسهیلات گردشگری ($3/76$) از مقدار نظری ۳ بزرگ‌تر است، نیز با توجه به مثبت بودن هر دو حد بالا و پائین، لذا می‌توان چنین استنباط نمود که میانگین تسهیلات گردشگری از سطح متوسط (۳) بزرگ‌تر است و لذا فرض صفر مبنی بر تسهیلات گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد، تأیید نمی‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌گردد. بنابراین نتیجه می‌گیریم تسهیلات گردشگری بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

توان جمعیتی - اجتماعی بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

$H_0: \mu \leq 3$ توان جمعیتی - اجتماعی بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد.

$H_1: \mu > 3$ توان جمعیتی - اجتماعی بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

جدول ۱۰: آماره توصیفی توان جمعیتی - اجتماعی

خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	شاخص متغیر
۰/۰۸	۰/۸۴	۳/۵۰	۱۰۰	توان جمعیتی - اجتماعی

جدول ۱۱: آزمون تی تک نمونه‌ای برای بررسی تأثیر توان جمعیتی - اجتماعی

Test Value = ۳							
نتیجه فرضیه	فاصله اطمینان ۹۵ درصدی اختلاف		تفاوت میانگین‌ها	سطح معناداری دو طرفه	درجه آزادی	t	متغیر
	سطح بالاتر	سطح پایینتر					
تائید	۰/۶۷	۰/۳۳	۰/۵۰	۰/۰۰	۹۹	۵/۹۷	توان جمعیتی - اجتماعی

به استناد مقادیر به دست آمده از نمونه و انجام آزمون T یک نمونه‌ای، نتایج تحلیل در جدول بالا آمده است. همانطور که مشاهده می‌شود مقدار سطح معناداری حاصل معادل $0/001$ می‌باشد که از $0/05$ کوچک‌تر است. همچنین طبق جدول ۱۰ با توجه به اینکه مقدار p -value کوچک‌تر از سطح معناداری ۵ درصد می‌باشد پس H_0 رد می‌شود یعنی ادعای برابری توان جمعیتی - اجتماعی با میانگین ۳ مردود می‌شود. و با توجه به اینکه مقدار میانگین

محاسبه شده در جدول ۱۰ برای توان جمعیتی - اجتماعی (۳/۵۰) از مقدار نظری ۳ بزرگ‌تر است نیز با توجه به مثبت بودن هر دو حد بالا و پائین، لذا می‌توان چنین استنباط نمود که میانگین توان جمعیتی - اجتماعی از سطح متوسط (۳) بزرگ‌تر است و لذا فرض صفر مبنی بر توان جمعیتی - اجتماعی بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر ندارد، تأیید نمی‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد فرض صفر رد و فرض خلاف تأیید می‌گردد. بنابراین نتیجه می‌گیریم توان جمعیتی - اجتماعی بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر دارد.

نتیجه‌گیری

گردشگری یکی از پویاترین فعالیت‌های اقتصادی عصر حاضر است که در توسعه پایدار محلی نقش بسزایی را ایفا می‌کند، این صنعت از طریق ترکیب و استفاده هم‌زمان منابع داخلی و خارجی، منافع اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و فرهنگی زیادی را به همراه دارد. در بسیاری از کشورها، امروزه گردشگری نیروی اصلی پیشبرد و رشد اقتصادی کشور به شمار می‌رود و به اندازه‌ای در توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورها حائز اهمیت است که بسیاری از اقتصاد دانان آن را صادرات نامرئی نامیده‌اند. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد زیرساخت‌های گردشگری، تسهیلات حمل و نقل، اقلیم، تسهیلات گردشگری و توان جمعیتی - اجتماعی بر توسعه گردشگری شهر یزد تأثیر معناداری دارد.

منابع

- [۱] اسعدی، میرمحمد و سعید سعید اردکانی (۱۳۹۴)، ارائه مدلی پویا جهت توسعه گردشگری با تاریخی (مطالعه موردی: استان یزد)، کاوش‌های مدیریت بازرگانی، تهران، ایران، چاپ چهاردهم، صص ۱۶۷-۱۴۷.
- [۲] بهزادی، صدیقه و محمدرحیم رهنما (۱۳۹۷)، شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌نگری (مطالعه موردی: استان یزد)، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، عمران و شهرسازی، تهران، ایران، چاپ سی و سوم، صص ۵۲-۳۷.
- [۳] صادقی، سمیرا و گیوه چی، سعید و بهزادی، اردوان (۱۳۹۵)، بررسی و تحلیل قابلیت‌های شهر یزد به لحاظ توسعه گردشگری شهری، سومین کنفرانس بین‌المللی ایده‌های نوین در کشاورزی، محیط زیست و گردشگری، اردبیل، صص ۵۱-۳۴.
- [۴] عزیزی، فاطمه (۱۳۹۴)، نقش صنایع دستی در توسعه گردشگری استان یزد، دومین همایش ملی پژوهش‌های کاربردی در جغرافیا و گردشگری، تهران، صص ۲۵-۱۲.
- [۵] حیدری کوشکنو، مجید و حامد فلاح تفتی (۱۳۹۸)، شناسایی مولفه‌های شهروندی تاثیرگذار بر توسعه گردشگری شهری (مطالعه موردی: شهر یزد)، توسعه گردشگری شهری، تهران، ایران، چاپ دوم، صص ۱۳۲-۱۱۷.
- [۶] زارع اشکذری، سیدمحمد و مودت، الیاس (۱۳۹۰)، توسعه گردشگری استان یزد با تاکید بر پارامترهای اقلیمی، اولین همایش بین‌المللی مدیریت گردشگری و توسعه پایدار، مروذشت.
- [۷] کیخا، عالمه و خانی، حامد (۱۳۹۹)، بررسی کیفیت خدمات در کارآفرینی اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان یزد، پنجمین همایش بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پاک، همدان.
- [۸] مکیان، سید نظام‌الدین و بنی‌محمود نادری (۱۳۸۲)، بررسی گردشگری خارجی در شهر یزد، تحقیقات اقتصادی، عمران و شهرسازی، تهران، ایران، چاپ شصت و دوم، صص ۲۰۵-۱۹۵.
- [۹] موسوی، میرنجم و ناصر سلطانی (۱۳۹۳)، تحلیلی بر نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهری (مطالعه موردی: امام‌زاده جعفر (ع) یزد، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، تهران، ایران، چاپ پانزدهم، صص ۹۴-۷۷.
- [۱۱] شاهد، حسین (۱۳۸۸)، برنامه ریزی توسعه سایت‌های گردشگری با رویکرد استراتژیک، مطالعه موردی منطقه ساوجبلاغ، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران.
- [۱۲] فیروزیان، احمد (۱۳۸۸)، برنامه ریزی توسعه فضاهای گردشگری و ارائه الگوی بهینه، مطالعه موردی منطقه نهارخوران گرکان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان.
- [۱۳]- ALBACETE-SÁEZ, C. A., FUENTES-FUENTES, M. M., LLORÉNS-MONTES, F. J. (۲۰۱۷): Service quality measurement in rural accommodation. *Annals of Tourism Research*, Vol. ۳۴, No. ۱, p. ۴۵-۶۵.
- [۱۴]- ALBALADEJO-PINA, I. P., DÍAZ-DELFA, M. T. (۲۰۱۵): Rural tourism demand by type of accommodation. *Tourism Management*, Vol. ۲۶, No. ۶, p. ۹۵۱-۹۵۹.

جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی، سال هفتم، شماره نوزدهم، زمستان ۱۴۰۰

وصول مقاله: ۱۴۰۰/۰۸/۰۲

تایید نهایی: ۱۴۰۰/۰۹/۱۷

صفحات: ۹۶ - ۸۱

ارزیابی تأثیر مولفه‌های حقوق شهروندی در توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استهبان)

حسین فتوت، کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

چکیده

به منظور آگاهی از وضعیت زندگی در شهر و شناسایی مشکلات آن و داشتن دیدگاه جامع و راهبردی از سوی مسئولین شهری، بررسی و تحلیل دقیق موضوعات مختلف شهری جهت سیاست‌گذاری‌های بهینه و درست الزامی است تا از این طریق به مولفه‌های مختلف ارائه شده جهت داشتن زندگی شهری مطلوب و با کیفیت و در نهایت توسعه پایدار شهری نائل شویم. در این پژوهش شاخص‌های توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلفی از قبیل رفاه شهری، عدالت اجتماعی، محیط‌زیست شهری، مشارکت شهروندی و امنیت شهری از دیدگاه شهروندان بررسی شده است. نوع مطالعه در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. در آزمون فرضیات تحقیق از نرم افزار SPSS استفاده شده است. نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان می‌دهد که شهر استهبان از لحاظ شاخص‌های مورد بررسی همانند رفاه شهری، عدالت اجتماعی و محیط زیست شهری در وضعیت نامطلوب قرار دارد و در برخی ابعاد همچون مشارکت شهروندی و امنیت شهری در حد مطلوبی است.

کلیدواژه‌ها: حقوق شهروندی، شهر، توسعه پایدار، استهبان.

طرح مسئله

از نگاه برنامه‌ریزی شهری کیفیت زندگی در هر جامعه‌ای، یکی از مهمترین اهداف سیاست‌های عمومی آن جامعه است. از دلایل مهم توجه به این مفهوم مساله تخصیص منابع محدود و کمیاب است. استفاده از مفهوم کیفیت زندگی در برنامه‌ریزی شهری حداقل می‌تواند در دو مرحله از فرآیند برنامه‌ریزی شهری مورد استفاده قرار گیرد. مرحله اول جایی است که برنامه ریزان می‌خواهند چشم‌انداز صحیح و قابل اطمینانی از وضعیت موجود شهر داشته باشند. در واقع در این مرحله برنامه‌ریزان در پی آن هستند تا مسائلی را که از اهمیت بیشتری برخوردار هستند را به طور ویژه مورد توجه قرار دهند و بررسی ابعاد مختلف کیفیت زندگی شهری می‌تواند راهنمای مناسبی برای آن‌ها در این مرحله باشد. در مرحله دوم برنامه‌ها و پروژه‌ها باید مورد ارزیابی قرار گیرند تا سودمندی و کارایی آن‌ها تایید شود. در این مرحله نیز بررسی اثراتی که این برنامه‌ها و پروژه‌ها بر روی ابعاد مختلف کیفیت زندگی شهری می‌توانند داشته باشند راهنمای مناسبی برای برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران به وجود می‌آورد. (لطفی، ۱۳۸۸: ۶۸). از طرف دیگر، وجود نابرابری در توزیع خدمات و امکانات در محله‌های مختلف یک شهر پدیده‌ای جدید در هیچ یک از شهرهای جهان نیست (عبدی دانشپور، ۱۳۷۸: ۳۷). این نابرابری و عدم تعادل در شهرها یک امر طبیعی است و از بین بردن آن اگر اغراق نباشد، غیر ممکن است، ولی می‌توان آن را به حداقل ممکن رساند. با وجود آشکار شدن این نابرابری‌ها و معضلات اکولوژی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی در شهرها هیچ اتفاق نظری برای رسیدن به توسعه پایدار شهری حاصل نشده است. علاوه بر آن، برخی ابهام‌ها و جدل‌های تئوریک نیز در رابطه با مفهوم و چگونگی دستیابی به پایداری شهر وجود دارد که به پیچیدگی شرایط افزوده است (مثنوی، ۱۳۸۲: ۹۰). به منظور تحقق توسعه پایدار شهری ضروری است که اولاً، هر برنامه توسعه‌ای، متناسب با نیازهای شهروندان و حقوق شهروندی باشد. ثانیاً، هر نوع فعالیت توسعه‌ای بایستی حاصل جمع و ترکیب برنامه‌ریزی از پایین به بالا و بالا به پایین باشد. ثالثاً، پایداری هنگامی امکان‌پذیر خواهد بود که متکی به مشارکت آحاد جامعه باشد. در این میان رسالت جغرافیا و جامعه‌شناسی بیش از سایر رشته‌ها به اصول موضوعی مساله توسعه پایدار و حقوق شهروندی مطابقت دارد و انجام چنین تحقیقاتی با نشان دادن پیوند میان مسائل شهری و توسعه پایدار می‌تواند تحقق بالاترین سطح توسعه یعنی توسعه ملی را در دراز مدت عملی سازد. بنابراین با مطرح شدن اصول توسعه پایدار و حقوق شهروندی، توجه و رعایت اصل حقوق شهروندی در توسعه پایدار در طرح‌ها و برنامه‌ریزی‌های توسعه شهری و کلیه ارکان شهر و نواحی هرچه بیشتر مورد سوال قرار می‌گیرد (ضرابی، باباناسب، ۱۳۸۹: ۲). از این رو هدف از انجام این تحقیق، تحلیل نقش حقوق شهروندی در توسعه پایدار شهری در شهرهای کوچک در ابعاد مختلف، رفاه شهری، عدالت اجتماعی، محیط زیست شهری، مشارکت شهروندی و امنیت شهری از دیدگاه ساکنین شهر استهبان (هدف اصلی) و همچنین بررسی وضعیت مطلوبیت و یا عدم مطلوبیت این ابعاد در ارتباط با حقوق شهروندی در دستیابی به شهر پایدار (هدف فرعی) می‌باشد.

مبانی نظری پژوهش

شهر، شهروند، حقوق شهروندی و توسعه پایدار شهری مفاهیمی هستند که ارتباط تنگاتنگی با هم دارند. شهر فضای مسکونی لازم برای سکونت شهروندان را فراهم می‌آورد و شهروندان با رعایت حقوق و قوانین شهری، مشارکت در

تمامی عرصه‌ها و انجام بهینه تکالیف و وظایف خویش از یک سو و دولت با احترام به حقوق شهروندان و تأمین خدمات اساسی برای آن‌ها از سوی دیگر زمینه‌ساز توسعه پایدار شهری می‌شوند. در این میان تدوین معیارهای قانون‌مدار مبتنی بر اصول و قوانین شهری می‌تواند مشارکت دولت و مردم را یکپارچه نماید. در واقع باید اذعان کرد که مشارکت فعال شهروندان در جامعه، رعایت حقوق شهروندان و تأمین نیاز اساسی آن‌ها، وجود حقوق و قوانین شهری مدون و همکاری نهادها و سازمانها ذیربط می‌تواند زمینه‌های لازم برای توسعه پایدار شهری را فراهم نماید.

مفهوم شهروندی در ادبیات کلاسیک به معنای به رسمیت شناختن حقوق مدنی و اجتماعی افرادی تعبیر شده است که در قلمرو جغرافیایی - سیاسی یک نظام تابعیت قانونی آن را پذیرفته‌اند (UNDP, ۱۹۹۸: ۸۵). شهروندی زمانی معنا می‌یابد که تمامی آحاد جامعه به این آگاهی برسند که شهروندی مقوله‌ای متفاوت با شهری بودن است. بنابراین شهروندی حقوق دو جانبه ملت و دولت است که در این عرصه آگاهی از حقوق و تکالیف نباید یک طرفه و یک سویه باشد، بلکه بحث توازن و همگونی باید در آن رعایت گردد. در واقع تحقق مفهوم شهروندی مستلزم وجود اصول اساسی از قبیل آزادی، اختیار، ارزش‌های مشترک و برابری حقوقی آحاد جامعه است (Broadly, ۱۹۹۶: ۵۵).

حقوق شهروندی بیش از هر چیز راجع به حقوقی است که هر فرد به عنوان تابع یک دولت از آن برخوردار است. بنابراین مصادیق حقوق شهروندی بسیار زیاد است و از حق برخورداری از مسکن، آموزش، بهداشت شروع شده تا حقوقی از قبیل حق دادرسی عادلانه را در بر می‌گیرد. برای مثال برخورداری از محیط زیست سالم یکی از حقوق شهروندی است و بدیهی است که دولت به عنوان منبع قدرت ملزم است در نظام طراحی و برنامه‌ریزی و اجرای فعالیت‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی، مانند کشاورزی، صنایع، امور شهروندی و ... ضوابط و معیارهای مناسب برای حفظ محیط‌زیست سالم را طراحی کرده و به اجرا درآورد. با این حال هرگز نمی‌توان به این اصل مهم بی‌توجه ماند که حقوق شهروندی، محصول تجربه اجتماعی است. بدون آن که جامعه نسبت به دستورات حقوقی دولت احساس نیاز و ضرورت کند و برای وضع و اجرای آنها مطالعه عمومی و مشارکت فعال داشته باشد، امکان و امید چندانی برای اجرای کامل دستورات حقوقی دولت باقی نمی‌ماند. این ویژگی در تمام موارد راجع به حقوق شهروندی وجود دارد. مفهوم اصلی توسعه پایدار شهری را پتر هال چنین تعریف کرده است. «شکلی از توسعه امروزی که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهری نسل‌های آینده را تضمین کند». از نظر کالبدی، توسعه پایدار شهری یعنی تغییراتی که در کاربری زمین و سطوح تراکم جهت رفع نیازهای ساکنان شهر در زمینه مسکن، حمل و نقل، اوقات و فراغت و غذا به عمل می‌آید تا در طول زمان شهر را از نظر زیست‌محیطی قابل سکونت و زندگی (هوای پاک، آب آشامیدنی سالم، اراضی و آب‌های سطحی و زیر زمینی بدون آلودگی و...) از نظر اقتصادی با دوام (اقتصاد شهری هماهنگ با تغییرات فنی و صنعتی جهت حفظ مشاغل پایداری و تامین مسکن مناسب و در حد استطاعت ساکنان، با بار مالیاتی سرانه عادلانه)، و از نظر اجتماعی همبسته (الگوهای کاربری اراضی همبستگی اجتماعی و احساس تعلق شهروندان به میراث‌های شهر را ارتقاء خواهد داد) را نگه دارد. بنابراین ارزیابی گسترش شهری، تأثیر از چنین توسعه‌ای، باید اصول توسعه پایدار را در تمام مناطق و حوزه و محلات، نشان دهد و نماگرهای کل شهر یا برخی ابعاد و بخش‌ها نمی‌تواند ارزیابی از کلیت نظام توسعه پایدار باشد (موسی کاظمی، ۱۳۸۰: ۱۰۴).

شکل شماره ۱- مدل پیشنهادی برای توسعه پایدار (ماخذ: جان شورت)

با توجه به نمودار فوق یکی از ارکان مهم توسعه پایدار، محیط می‌باشد و با توجه به اینکه یکی از عناصر مهم محیطی شهرها و مسائل مربوط به آن است، به همین جهت توجه به شهرها و ارائه راهکارهایی در جهت پیشرفت کیفیت زندگی ساکنان شهر در جهت تحمل ظرفیت‌های اکوسیستم‌های آن، ضروری به نظر می‌رسد.

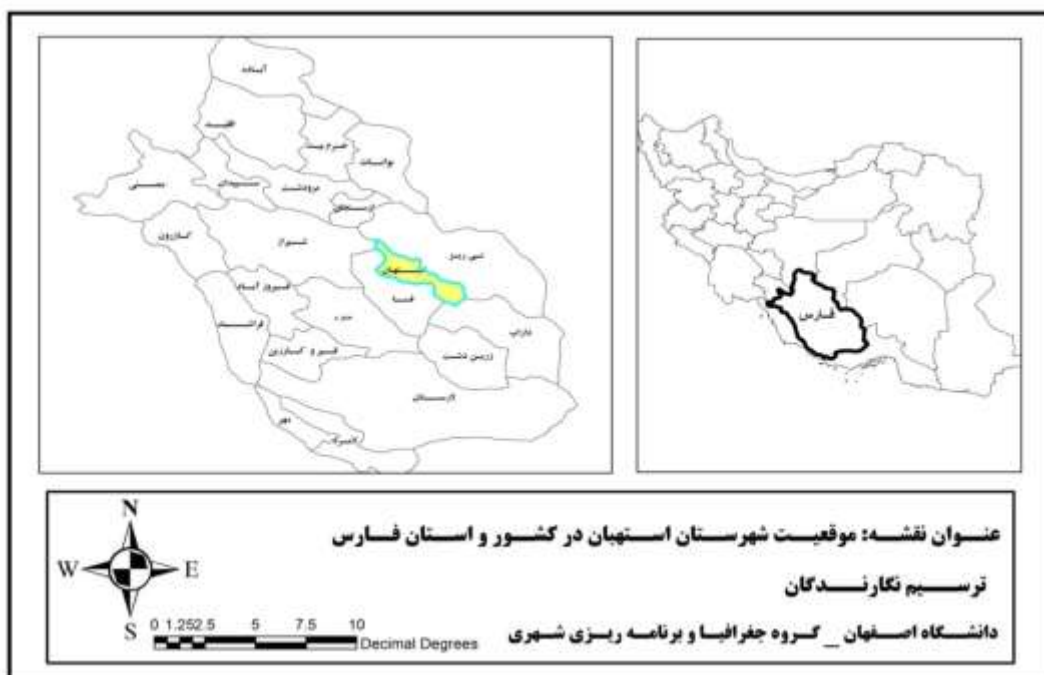
فرضیات پژوهش

(۱) به نظر می‌رسد وضعیت شهر استهبان از لحاظ مشارکت شهری و امنیت شهری در وضعیت نامطلوبی قرار گرفته است.

(۲) به نظر می‌رسد وضعیت شهر استهبان از لحاظ رفاه شهری، محیط زیست شهری و عدالت اجتماعی در وضعیت نامطلوبی قرار گرفته است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

در گذشته، نام این شهر اصطهبانات بوده است که در آبان ۱۳۵۳ شمسی به نام کنونی آن، یعنی استهبان تغییر کرده است. استهبان به نام‌های دیگری مانند اصبهذات، اصطهبان، اصطهبانات، استنبات، سونئات و استهبان خوانده شده است. این منطقه دشتی با ۱۷۶۷ متر ارتفاع از سطح دریا و ۲۶۵۲ کیلومتر مربع وسعت است که با این شرایط شهر استهبان در دشتی قرار دارد که توسط کوه‌ها احاطه شده است. از این شهر مدار ۲۹ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی و ۵۹ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی می‌گذرد. شهرستان استهبان از سرزمین‌های شرق استان فارس است که شمال آن به دریاچه بختگان (پیچگان) جنوب آن به کوه‌های تودج (توده) و غرب آن به دشت رونیز و شرق آن به کوه‌های داراب و ایچ محدود می‌شود و طبق سرشماری ۱۳۹۱، این شهر دارای جمعیتی معادل ۶۶۱۷۲ نفر می‌باشد که از این میزان ۳۳۵۱۸ نفر مرد و ۳۲۶۵۴ نفر زن هستند (Wikipedia.com).

شکل شماره ۱- موقعیت شهر استهبان در کشور و استان فارس

روش تحقیق

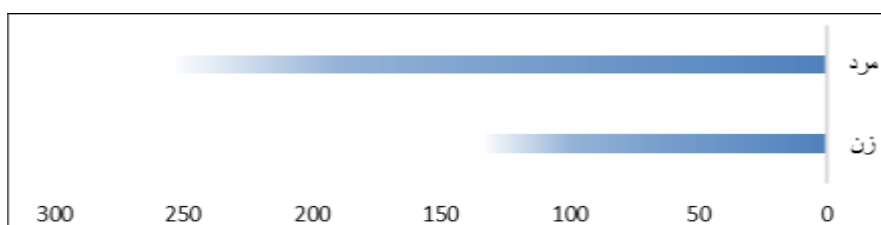
نوع مطالعه در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. در این تحقیق پس از تعیین حجم نمونه به تعداد ۳۸۶ نفر به روش کوکران و در نظر گرفتن میزان خطای نمونه‌گیری (۰/۵) نسبت به انجام نمونه‌گیری از جامعه آماری مورد نظر به روش طبقاتی و تصادفی (بر اساس نسبت جمعیت ساکن در هر ناحیه به جمعیت کل) اقدام گردید و پرسشنامه تهیه شده بر اساس هدف تحقیق توسط افراد مختلف تکمیل گردید. لازم به ذکر است که سوالات مطرح شده در پرسشنامه در خصوص میزان تأثیر حقوق شهروندی در دستیابی به شاخص‌های مختلف توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلفی همچون، رفاه اجتماعی، عدالت اجتماعی، زیست شهری، مشارکت شهری و امنیت شهری از دیدگاه ساکنین شهر استهبان مطرح گردیده است که پس از تکمیل پرسشنامه و جمع‌بندی و ورود داده‌ها در محیط نرم افزار SPSS، نسبت به تجزیه تحلیل آماری داده‌ها به کمک نرم افزار مذکور اقدام گردیده است. بدین شکل که در مرحله اول خصوصیات دموگرافیک افراد مورد بررسی قرار گرفته و در مرحله بعد به منظور بررسی فرضیه‌ها از روش آماری تی تست تک گروهی استفاده شده است و با توجه به پنج طیفی بودن گزینه‌ها (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) و دامنه نمرات (به ترتیب از ۱ تا ۵) میانگین فرضی عدد ۳ در نظر گرفته شده است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی پژوهش

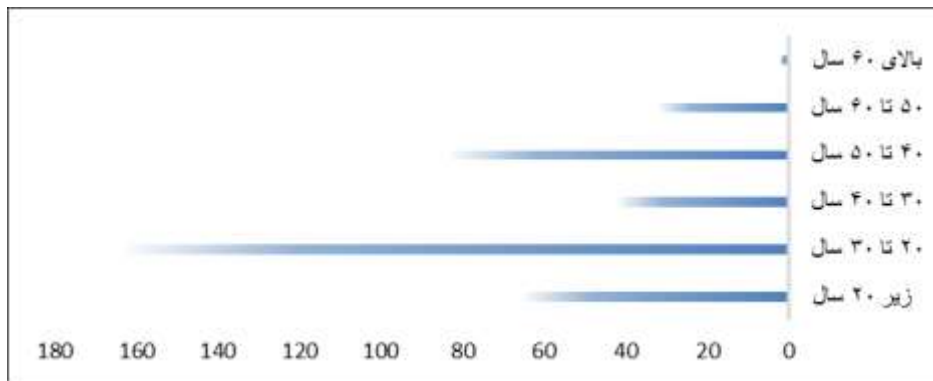
جدول شماره ۱: توزیع حجم نمونه آماری بر اساس جنسیت

جنسیت	فراوانی	درصد
زن	۱۳۳	۳۴/۵
مرد	۲۵۳	۶۵/۵
کل	۳۸۶	۱۰۰

جدول شماره ۲- بررسی نمونه آماری بر اساس سن

سن	فراوانی	درصد
زیر ۲۰ سال	۶۵	۱۶/۸
۲۰ تا ۳۰ سال	۱۶۲	۴۲/۰۰
۳۰ تا ۴۰ سال	۴۲	۱۰/۹
۴۰ تا ۵۰ سال	۸۳	۲۱/۵
۵۰ تا ۶۰ سال	۳۲	۸/۳
بالای ۶۰ سال	۲	۰/۵
کل	۳۸۶	۱۰۰

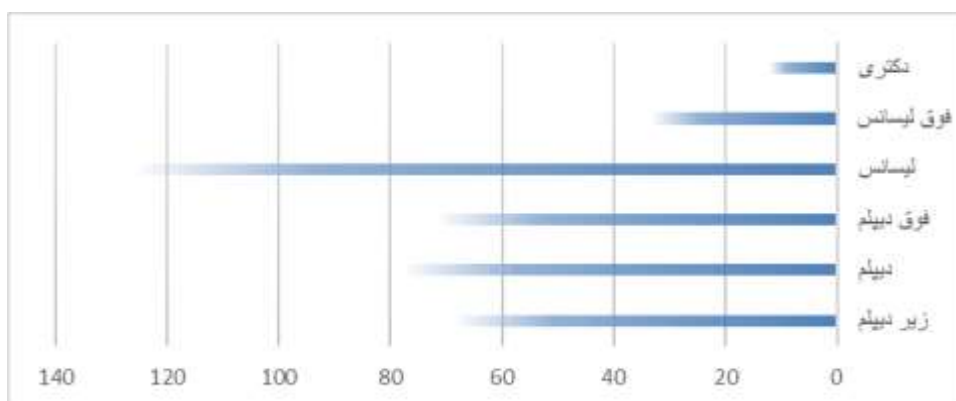

با توجه به جدول فوق از ۳۸۶ نفر افراد نمونه، ۶۵ نفر سن زیر ۲۰ سال، ۱۶۲ نفر ۲۰ تا ۳۰، ۴۲ نفر ۳۰ تا ۴۰، ۳۲ نفر ۴۰ تا ۵۰ سال، ۳۲ نفر ۵۰ تا ۶۰ سال و ۲ نفر بالای ۶۰ سال سن بوده‌اند.

- بررسی نمونه آماری بر اساس تحصیلات

جدول شماره ۴: توزیع حجم نمونه آماری بر اساس تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	درصد
زیر دیپلم	۶۸	۱۷/۶
دیپلم	۷۷	۴۲/۰۰
فوق دیپلم	۷۱	۱۸/۴
لیسانس	۱۲۵	۳۳/۴
فوق لیسانس	۳۳	۸/۵
دکتری	۱۲	۳/۱
کل	۳۸۶	۱۰۰

با توجه به جدول فوق از ۳۸۶ نفر افراد نمونه، ۶۸ نفر مدرک تحصیلی زیر دیپلم، ۷۷ نفر دیپلم، ۷۱ نفر فوق دیپلم، ۱۲۵ نفر لیسانس، ۳۳ نفر فوق لیسانس و ۱۲ نفر دکتری بوده اند.

شاخص رفاه شهروندی در بستر توسعه پایدار

در راستای افزایش رفاه شهروندی در بستر توسعه پایدار ساختار شهری، بایستی تلاش بر آن باشد تا ضمن تلفات به تمام طبقات اجتماعی و خاصه طبقات آسیب پذیر اجتماعی و یا اقشار خاص اجتماعی همچون معلولان، سالمندان و کودکان، امکان بهره‌مندی عام از مسکن و خدمات شهری با نرخ بهینه فراهم شود. تمام ارگان‌های اجتماعی در ساختار شهری بایستی به حمایت از طبقات اجتماعی پردازند که در این بین همکاری ارگان‌های شهری و شهرداری ضروری بنظر می‌رسد. بدون رفع مشکلات اقتصادی ساکنین شهری نمی‌توان توسعه‌ای پایدار را در سیستم شهری امکان داد که می‌بایست اقدامی اساسی در جهت حل تورم اقتصادی، نابرابری بهره‌مندی از درآمد ماهیانه و یا فقر، برداشته شود. در توسعه پایدار شهری نیز باید تا حد امکان از میزان هزینه خدمات و تسهیلات شهری کاست و ضمن کمک‌های مخصوص به طبقات پایین رتبه اقتصادی، تضاد و نابرابری اجتماعی را کاهش داد تا امکان بهره‌مندی مطلوب همگان از خدمات شهری فراهم گردد. این مهم در روند توسعه پایدار دشوارترین بخش را تشکیل می‌دهد که بایستی در راس اهداف سیاست‌های دولتی در راستای توسعه پایدار مبتنی بر توسعه انسانی قرار گیرد؛ چرا که بدون تامین حداقل مایحتاج زندگی نمی‌توان انتظار داشت تا رفاه اجتماعی همگانی در ساختار شهری حادث گردد (وارثی و عموعلی: ۱۳۹۰: ۷۳). با توجه به مطالب ارائه شده در بالا آنچه که از یافته‌های استنباطی پژوهش برداشت می‌شود این است که از نظر افراد پاسخ‌دهنده رفاه شهروندان مورد تأیید نبوده و در کمتر از حد مطلوب قرار گرفته است که مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل بوده است:

۱. عدم برخورداری از مزایایی بیمه همچون تامین حداقل درآمد در هنگام بیماری، بیکاری و حادثه
۲. عدم دسترسی بموقع به ارگان‌هایی مثل پلیس ۱۱۰ و آتش‌نشانی
۳. عدم گسترش وسایل حمل و نقل عمومی
۴. تسهیلات موجود در سطح شهر جهت گذران اوقات فراغت
۵. اتخاذ تدابیر لازم جهت تردد افراد خاص مثل معلولان و سالمندان

جدول ۵: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی رفاه شهری

مؤلفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
رفاه شهری	۵	۲/۲	۳	-۲۵/۷	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان‌گونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال (۲/۲) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) کمتر است لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ‌دهنده رفاه شهروندان مورد تأیید نبوده و کمتر از حد مطلوب بوده است.

شاخص مشارکت شهروندی در بستر توسعه پایدار

مشارکت شهروندان نیازمند پیش زمینه‌هایی است که از مهمترین آن بحث توسعه فرهنگ شهروندان است اما متأسفانه در چند دهه اخیر مهمترین چالش شهرنشینی در ایران، پیشی گرفتن شهرنشینی بر شهرگرایی اصولی و منطبق بر برنامه است. شهرنشینی به مفهوم رشد کمی تعداد افراد ساکن شهر است، در حالی که شهرگرایی با تغییراتی در ارزش‌ها، رسوم اخلاقی، آداب و رسوم و رفتارهای جمعی همراه است. یکی از دستاوردها و موفقیت‌های مشارکت شهروندان در اداره شهر طی چند سال اخیر برداشتن گام‌های مؤثر در راستای نهادینه کردن حقوق شهروندی بوده است. در این زمینه احیای اصل شوراها، دخالت شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها، مشارکت در تصمیم‌سازی‌ها و فراهم آوردن زمینه‌های تأسیس تشکلهای غیردولتی از جمله این گام‌ها به‌شمار می‌آیند. در همین جهت نهادینه شدن فرهنگ شهروندی در جامعه کاهش میزان مهاجرت‌های شهری، ساماندهی و تبیین مبانی فرهنگ شهروندی در میان مهاجران، ارتقاء فرهنگ همگانی و توجه جدی به امر آموزش با تکیه بر محله‌های شهر به عنوان پایگاه فعالیت‌های فرهنگی و محور قرار دادن انسان و فرهنگ در مباحث توسعه پایدار می‌تواند راه حل مناسبی برای توسعه فرهنگ شهروندی در جهت برون رفت از بسیاری از مشکلاتی باشد که شهر و مدیریت شهری با آن دست و پنجه نرم می‌کنند و خروج از مشکلات و بحران‌ها می‌تواند گامی مؤثر در جهت دستیابی به توسعه پایدار شهری باشد (همان: ۸۳). با توجه به پاسخ‌های ارائه شده از سوی شهروندان و مقایسه آن با نتایج به دست آمده از طریق نرم افزار می‌توان نتیجه گرفت که مشارکت شهروندان در امور شهری مطلوب بوده است و مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل می‌باشد.

۱. استفاده از نهادهای مردمی و مذهبی (NGO ^۱ /CBO ^۲) جهت حل مسایل شهری
۲. استفاده از گروههای جوانان جهت مشارکت در ارتقای امنیت شهری
۳. ارتقای محیط شهری همراه با تشکیل شوراهای محلی
۴. پرداخت بموقع عوارض از سوی شهروندان
۵. تلاش شهروندان جهت زیباسازی شهری

جدول ۶: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی مشارکت شهروندی

مؤلفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
مشارکت شهروندی	۵	۳/۴	۳	۱۰/۲	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان گونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) بیشتر است لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ‌دهنده مشارکت شهروندان مورد تأیید بوده و مورد قبول شهروندان بوده است.

شاخص عدالت شهری در بستر توسعه پایدار

دیوید هاروی عدالت اجتماعی و فضایی در شهر را تخصیص عادلانه منابع و امکانات شهری می‌داند که بتواند به گونه‌ای هدایت شود که افراد با حداقل شکاف و اعتراض نسبت به حقوق خود مواجه شوند و نیازهای جمعیتی آن در ابعاد مختلف برآورده گردد (هاروی، ۱۳۷۹: ۹۷-۹۶). پذیرش این اصل که توسعه پایدار مستلزم برقراری عدالت اجتماعی و فضایی در شهرهاست رفع نابرابری اجتماعی، اقتصادی، آسیب‌پذیری اقشار کم درآمد، توزیع بهینه خدمات و امکانات، توجه به نیازهای اساسی شهروندان، هرچه بیشتر به اهمیت و نگرش به توسعه پایدار می‌افزاید. از آنجایی که شهری شدن در کشورهای در حال توسعه با عدم تعادل خدماتی و پراکنش جمعیت و رشد بی‌قواره شهری مواجه بوده است. به طوری که ناپایداری حاصل از این رشد ناموزون به شکل عدم تعادل فضایی - خدماتی با نمودهای فقر شهری، اسکان و اشتغال غیررسمی، ضعف حاکمیت محلی و آلودگی زیستی نمایان شده است

^۱. Non- governmental organization

^۲. Congressional Budget Office

(بوچانی؛ ۱۳۸۵: ۶۶). این امر پایداری شهری را هر چه بیشتر مورد توجه قرار خواهد داد و توجه به دیدگاه‌ها و رهیافت‌های اصول توسعه پایدار را بیش از پیش ضروری می‌سازد (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۳۷-۳۶). بنابراین حرکت و رسیدن به پایداری شهری زمانی محقق خواهد شد که تخصیص و توزیع امکانات و خدمات مطابق با نیازهای جمعیتی در واحد جغرافیایی صورت پذیرد. با توجه به هدف تحقیق و یافته‌های پژوهشی از پرسشنامه می‌توان نتیجه گرفت که رعایت عدالت اجتماعی در شهر استهبان کمتر از حد مطلوب قرار گرفته است که مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل بوده است:

۱. عدم رعایت اصل توزیع متناسب خدمات شهری از سوی مسئولین
۲. عدم رعایت عدالت بین تراکم جمعیت در محلات مختلف با میزان خدمات رسانی
۳. تفاوت قائل شدن بین گروه‌های مختلف جهت ارائه خدمات
۴. عدم توزیع متناسب کاربریهای شهری در سطح شهر جهت کاهش سفرهای درون شهری

جدول ۷: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی عدالت اجتماعی

مولفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
عدالت اجتماعی	۴	۲/۴	۳	-۱۴/۳	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همانگونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال (۲/۴) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) کمتر است لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ‌دهنده عدالت اجتماعی مورد تأیید نبوده و کمتر از حد مطلوب بوده است.

شاخص زیست محیطی در بستر توسعه پایدار

چالش‌های دهه ۱۹۸۰ به شکل‌گیری سیاست‌های عملی میان توسعه و محیط زیست انجامید که منجر به تدوین استراتژی حفاظت جهانی (WCS) توسط سازمان ملل برای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی (IUCN)، برنامه محیط زیست ملل متحد (UNEP) انجامید. در رویکردهای جدید بر توسعه پایدار، حفاظت محیط زیست به بهای از بین رفتن رشد اقتصادی یا کاهش رفاه اجتماعی پذیرفته نیست و بر توسعه همه جانبه اقتصادی و اجتماعی در راستای بهبود زیست محیطی و رفاهمندی شهروندی، همگام با ترمیم و بازسازی محیط زیست برای نسل‌های آینده

تاکید می‌ورزد. با این رویکرد است که ضمن حفاظت از محیط زیست شهری که بی شک ترمیم آن افزایش رفاه شهروندی را نیز به همراه دارد، امکان توسعه پایدار شهری همگام با توسعه انسانی پایدار و در بستر شکل‌دهی به سرمایه اجتماعی و شکل‌گیری مشارکت شهروندی فراهم می‌آید. بر این اساس به برخی از ملاحظات زیست محیطی توسعه پایدار شهری اشاره می‌شود:

- سالم‌سازی فضای شهری و بهداشت اکولوژی شهری
  - کاهش آلاینده‌های هوایی، صوتی و فاضلابی
  - ایمن‌سازی شهر در برابر سوانح طبیعی
  - بسترسازی جریان چرخه‌ای بازیافت مواد در اکوسیستم شهری
  - گسترش فضاهای تصفیه‌کننده شهری و فضاهای سبز درون شهری
  - کاهش استفاده از وسایل آلاینده محیطی بوسیله آموزش شهروندی (وارثی و عموعلی: ۱۳۹۰: ۷۲).
- با توجه به مطالب ارائه شده در بالا آنچه که از یافته‌های استنباطی پژوهش برداشت می‌شود این است که از نظر افراد پاسخ‌دهنده رفاه شهروندان مورد تأیید نبوده و در کمتر از حد مطلوب قرار گرفته است که مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل بوده است:

۱. عدم ارائه آموزش‌های لازم در راستای کاهش آلودگی‌های صوتی و عینی و ترافیک	محیط زیست شهری
۲. عدم تامین فضای سبز متناسب با نیازهای شهروندان	
۳. میزان تلاش شهرداری برای دستیابی به شهری سالم	
۴. کاهش میزان موفقیت شهرداری برای جمع‌آوری زباله و نخاله‌های ساختمانی	
۵. عدم ساماندهی صنایع و مشاغل مزاحم شهری	

جدول ۸: مقایسه میانگین‌های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی محیط زیست شهری

مؤلفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
محیط زیست شهری	۵	۲/۶	۳	-۹/۶	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان گونه که مشاهده می‌شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می‌باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال

(۲/۶) بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) کمتر است لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ‌دهنده محیط زیست شهری مورد تأیید نبوده و کمتر از حد مطلوب بوده است.

شاخص امنیت شهروندی در بستر توسعه پایدار

امنیت و میزان آن برای تمام نظام‌های سیاسی و شهروندان صرف‌نظر از سطح توسعه اقتصادی، اجتماعی و نوع ایدئولوژی از مهمترین مسائل می‌باشد. به طور اصولی انسان برای رسیدن به اهداف والای انسانی بعد از برآوردن نیازهای فیزیولوژیکی نیاز به وجود امنیت و احساس امنیت دارد و در این میان مهمتر از امنیت، احساس امنیت است. وقتی در مورد امنیت اجتماعی و اجتماع صحبت می‌کنیم خود به خود انسان در نظر ی‌د، انسان‌هایی که اجتماع را شکل داده و این اجتماع دارای قوانین و مقرراتی است که رعایت آن قوانین و مقررات یکی از نیازهای اساسی انسان یعنی امنیت روانی انسان‌ها را تأمین می‌کند.

توجه به نیازهای اساسی شهروندان در محیط‌های شهری از جمله افزایش امنیت در فضاهای عمومی از مهمترین مسائلی است که همواره مورد تأکید مدیران، برنامه‌ریزان و طراحان شهری بوده است. شناخت فعالیت‌های جاری در محیط‌های شهری و جایگزینی و تناسب آن‌ها با کالبدشان می‌تواند در بهبود شرایط محیط برای برقراری امنیت موثر باشد. محیط‌های شهری بنا به شرایط موجود یعنی شکل‌گیری فضاها، کارکرد فضاها، وجود امکانات رفاهی، تراکم، آلودگی‌های زیست محیطی و ... می‌تواند بر میزان امنیت موثر باشد (تولایی، ۱۳۷۱). در این میان می‌توان معیارهایی برای تعیین اجزا و عناصر تاثیرگذار بر امنیت با توجه به شرایط زمانی - مکانی در نظر گرفت. شاخص‌های شناخت و تحلیل امنیت در پهنه شهر متفاوت است و با توجه به مولفه‌های کالبدی، کارکردی و محیطی نوسان پیدا می‌کند. برنامه‌ریزی شهری از طریق برنامه‌ریزی کاربری اراضی می‌تواند در آن مداخله نموده و به طرفی بر پیشگیری از جرم و احساس ناامنی تاثیر مثبت بگذارد (امیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱). با توجه به پاسخ‌های ارائه شده از سوی شهروندان و مقایسه آن با نتایج به دست آمده از طریق نرم افزار می‌توان نتیجه گرفت که امنیت شهری مطلوب بوده است و مولفه‌های مورد بررسی در پرسشنامه به شرح ذیل می‌باشد:

۱. داشتن دیدگاه مثبت بر وجود سیاستهای تشویقی برای مالکین قطعات متروکه	امنیت شهری
۲. پاسخگویی روشنایی‌های موجود در سطح شهر جهت ارتقای امنیت	
۳. تامین امنیت فیزیکی روانی شهروندان از سوی شهرداری	
۴. وجود نظارت در استفاده از فضاهای شهری	
۵. تاکید شهروندان برگسترش فضای سبز محلی جهت کاهش بروز جرم	

جدول ۹: مقایسه میانگین های بدست آمده با میانگین فرضی در مورد بررسی امنیت شهری

مولفه	تعداد	میانگین نمرات	میانگین فرضی	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری
امنیت شهری	۵	۳/۶	۳	۲۴/۲	۳۸۵	۰/۰۰۰۱

همان گونه که مشاهده می شود مقادیر t در سطح معناداری (۰/۰۰۰۱) معنادار می باشند ($P < ۰/۰۱$). لذا بین میانگین نمرات بدست آمده و میانگین فرضی تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به اینکه میانگین نمرات این سوال بدست آمده و از میانگین فرضی (۳) بیشتر است لذا می توان نتیجه گرفت که از نظر افراد پاسخ دهنده امنیت شهری مورد تأیید بوده و مورد قبول شهروندان بوده است.

رابطه توسعه پایدار و حقوق شهروندی

شهرها به عنوان مراکز سکونتی مردم کارکردها و عملکردهای متفاوتی دارند. شکل گیری عناصر کالبدی در شهرها و ایفای نقش های متعدد به وسیله بازیگران عرصه های سیاسی و اجتماعی رقم می خورد. شکل دادن و نقش دهی به بازیگران عرصه شهری از جمله دولت، مردم، نهادهای مدنی و قانون گذار باعث شده است تا وظایف و تکالیف دوجانبه ای میان شهروندان و اداره کنندگان جامعه در سطح محلی و ملی پدید بیاید (صرافی و عبداللهی، ۲۰۱۳: ۲۰). با رشد و افزایش جمعیت شهرها و با بالا رفتن تراکم در آنها و به دنبال آن ایجاد مشکلات متعدد در آنها مفهوم توسعه پایدار شهری مطرح شده است.

هدف اصلی توسعه پایدار شهری تأمین نیازهای اساسی شهروندان جامعه در تمامی سطوح می باشد. بدین ترتیب توسعه پایدار شهری به علت تمرکز پیوسته و رو به رشد جمعیت و فعالیت های اقتصادی امروزه در کشورهای توسعه یافته بیشتر مورد توجه می باشد. از دیدگاه برنامه ریزان شهری، شهر پایدار شهری است که در آن به موازات توجه به مسائل زیست محیطی به مسائل اجتماعی و فرهنگی از قبیل مسکن مناسب و حداقل استاندارد زندگی نیز توجه می شود (بحرینی، ۱۳۷۶: ۳۰). شهر پایدار فقط شهر تمیز نیست، بلکه شهری است که انسان می تواند در آن درآمد عادلانه بدست بیاورد، سرپناهی مناسب تهیه کند، احساس راحتی کند و تلاش خود را وقف پایداری شهری نماید. در این خصوص ژان باستیه معتقد است که فرآیند تصمیم گیری زمانی می تواند در مدیریت و توسعه پایدار شهری موثر واقع شود که شهروندان در این فرآیند مشارکت فعالی داشته باشند. آموزش حقوق شهروندی یکی دیگر از مهمترین فاکتورهای لازم برای رسیدن به توسعه پایدار شهری است. منظور از آموزش حقوق شهروندی صرفاً انتقال آموزه ها نیست، بلکه ایجاد آگاهی و شناخت کافی و موثر در خصوص حقوق شهروندی است. هدف از این آموزش توسعه و تقویت رعایت حقوق شهروندی از طریق رسانه های آموزشی و آشنایی با مکانیزم های تضمینی در جهت برخورداری و مقابله با نقض این قانون است. لذا این گونه استنباط می شود که شهروندان در محیط جامعه با برخورداری از آموزش های کافی در خصوص حقوق شهروندی می تواند نقش بسیار مهمی را در توسعه پایدار شهری ایفا نماید.

نتیجه‌گیری

با توجه به تحلیل ارائه شده در این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که شهر استهبان در زمینه مشارکت در امور شهری و امنیت شهری در وضعیت مطلوبی قرار گرفته است؛ از این رو می‌توان فرضیه تدوین شده تحقیق را رد کرد و اینکه در ابعاد مختلفی همچون محیط زیست شهری، عدالت اجتماعی و رفاه شهری در وضعیت نامطلوبی قرار گرفته که فرضیه تحقیق با انجام پژوهش تایید کننده فرضیه تحقیق است. بروز پیچیدگی در تمام جنبه‌های زندگی شهری سبب شده که مدیریت شهری نیازمند سطح بالایی از همکاری و مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها باشد چرا که طرح‌ها و برنامه‌ها می‌بایست با توجه به نیازها و خواسته‌های شهروندان باشد و چنانچه شهروندان نقشی در این زمینه نداشته باشند نه تنها اجرای طرح‌ها با عدم موفقیت مواجه شده بلکه ایجاد نظم و تامین آسایش را در محیط کالبدی شهر مختل می‌سازد. شهروند و حقوق شهروندی در کنار مفاهیمی از قبیل توسعه پایدار شهری می‌تواند بار معنایی بسیار زیادی داشته باشد. به طوری که نظریه‌پردازان از این کلمات و مفاهیم استنباط‌های متعددی به عمل آورده‌اند و هر یک تعریف و تبیین خاصی را ارائه کرده‌اند. شاید بتوان گفت که وجه مشترک تمامی این تعاریف این است که پایه‌ریزی زمینه‌های لازم برای خلق شهروندان قانون‌گرا و فعال در جامعه مستلزم تدوین قوانینی است که نه تنها موجب حاکمیت قانون بر جامعه می‌شود، بلکه تمامی معیارهای لازم برای احترام به حقوق شهروندی را نیز فراهم می‌آورد. بدین ترتیب برنامه‌ریزان شهری برای ایجاد توسعه پایدار شهری در شهرهای امروزی می‌بایست با تدوین برنامه‌ها و طرح‌های مردم محور بر مشارکت شهروندان در تمامی عرصه‌ها تأکید نمایند؛ زیرا آنچه که امروزه می‌تواند شهرها را به توسعه پایدار برساند، همکاری و مشارکت مردم و شهروندان با دولت در تمامی بخش‌ها می‌باشد. البته اعتماد شهروندان به دولت، رعایت حقوق و قوانین شهری توسط آنها و ارائه خدمات اساسی از سوی دولت به مردم بنیان‌های این توسعه پایدار را فراهم می‌آورد. با توجه به مطالب بیان شده، دستیابی به جامعه توسعه یافته در گرو حرکت شهرهای کشور به سوی شهروندمداری و پایبندی مردم به اصول شهروندی است. شهروندی نیز به معنای شهروند یک کشور با در نظر گرفتن حقوق و وظایفی که دارد، با حالت یک شهروند با حقوق و وظایف، تابعیت، شهرنشینی و شهری‌گری است. مشارکت شهروندی در اداره امور شهری باعث بهبود کارایی، تخصیص هزینه‌ها به سوی اولویت‌های اجتماعی و پروژه‌های زیربنایی می‌گردد. مشارکت شهروندی را می‌توان به معنای شرکت و حضور جدی و فعال گروه‌های شهری در فعالیتهای اقتصادی و اجتماعی دانست. تجربه نشان داده که به کارگیری استعدادهای مردمی موجب بروز ابتکار و خلاقیت‌ها می‌شوند که در شرایط عادی تصور نمی‌شود. برای استفاده از این امکانات بالقوه - استعدادهای مردمی - سپردن کارهای اجرایی و عملی به شهروندان ضرورت دارد لذا:

- تلاش‌هایی جهت تعمیق دیدگاه‌های محلی و کمک به آنها در جهت دستیابی درست به مشکلات و راه‌حل‌های آنها از سوی حکومت‌ها صورت گیرد آن‌گاه نیازها و خواسته‌های محلی به صورت واقعی و به درستی به مرکز انتقال یافته و می‌توان استراتژی دقیق‌تری برگزید و ابلاغ نمود.

- مشارکت‌های مستقیم شهروندان در توسعه خدمات زیربنایی و روبنایی شهر و تمایل به حفظ سرمایه‌هایی که خود ایجاد کرده‌اند یا در برپایی آن‌ها سهیم بوده‌اند، بهره‌برداری از تأسیسات نیز به صورت بهینه و با هزینه کمتر صورت خواهد گرفت و خدمات پایدارتر و بادوام تر عرضه خواهد شد.
- اصل دیگر نهادینه‌سازی شهروند مداری است. در این میان این نکته لازم است که مدیران شهر بیش از مدیر بودن خود یک شهروند هستند و وظیفه اجرای قوانین به آنان واگذار شده است.
- گسترش نهادهای مدنی، احزاب و انجمن‌ها و شوراهای شهرها.
- افزایش احساس دلبستگی به مکان.
- احداث فضای سبز با بازدهی اقلیمی بالا به منظور تهیه هوای شهر.
- مکان‌یابی برای مناطق صنعتی بالقوه آینده با توجه به شرایط اقلیمی و توپوگرافیک و ساختمانی.

منابع

۱. بابانسیب، رسول (۱۳۸۹)، توسعه پایدار شهری آذربایجان شرقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان، استاد راهنما اصغر ضرابی.
۲. بحرینی، سید حسین (۱۳۷۶)، شهرسازی و توسعه پایدار، تهران، فصلنامه رهیافت، ش ۱۷.
۳. تولایی، نوین (۱۳۷۱)، فضای شهری و روابط اجتماعی و فرهنگی؛ بررسی عام تجربیات جهانی و مطالعه موردی: شرایط کلی فضاهای شهری اجتماعی-فرهنگی یزد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۴. صالحی امیری، سید رضا، زهرا خدایی و علی پورخیری (۱۳۹۰)، شاخص‌های تحلیل امنیت در فضاهای شهری، سومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد مقدس.
۵. صرافی، مظفر و عبداللهی، مجید (۱۳۸۵)، تحلیل مفهوم شهروندی و ارزیابی جایگاه آن در قوانین، مقررات و مدیریت شهری کشور، تهران، پژوهش‌های جغرافیایی، ش ۶۳.
۶. عموعلی، فرشته (۱۳۹۰)، نقش و جایگاه حقوق شهروندی در توسعه پایدار شهری، پایان‌نامه کارشناسی رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، استاد راهنما: دکتر حمیدرضا وارثی.
۷. لطفی، صدیقه (۱۳۸۸)، مفهوم کیفیت زندگی شهری، تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری، فصلنامه علمی و پژوهشی جغرافیای انسانی، سال اول، شماره چهارم.
۸. موسی کاظمی، سید مهدی (۱۳۸۰)، توسعه پایدار شهری: مفاهیم و دیدگاه‌ها، تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۷۵.
۹. Abdi Daneshpour, Z, ۱۹۹۹, Analyzed the spatial Imbalance in the cities of Tehran, Soffe Journal vol ۹, No ۲۹ (in Persian).
۱۰. Bill Bradly (۱۹۹۶), Race And Civil Right In America, New York, National Press Club.
۱۱. Buchman, M, H, ۲۰۰۶, Analysis of Investigated Spatial Imbalance- Social Ilam city from the Perspective of Sustainable, Municipalities Journal, Vol ۶, no ۷۳ (In Persian).
۱۲. Harvey, D, ۲۰۰۰, Social Justice and the city, Translated by Farukh Hesamyan, Mr Haeri and Monadzadeh, second edition, Publishing CO, Tehran Urban Planning Process, Dependent to Tehran Municipality. (In Persian).
۱۳. Hekmatniya, H and Mousavy, MN, ۲۰۰۵, Model used in Geography with Emphasis on urban and regional planning, Modern science publications. (In Persian).
۱۴. Masnavi, MR, ۲۰۰۳, Pattern Sustainable Development and New urban Development, compact cities and city spiral, Journal of Environment Studies, no: ۳۱. (In Persian).
۱۵. United Nation Development Program (Undp) (۱۹۹۸), Integrating
۱۶. <http://europa.eu.int>.